

Universitäts- und Landesbibliothek Bonn

**Tesowt'iwn selbestrosi patmowt'ean ew M. Xorenac'wcy
alberac'**

Sargisean, Barsegh

Venetik, 1893

urn:nbn:de:hbz:5:1-9562

Goossen 3549

Goussen 3549

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՂԲԵՍՏՐՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ

Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻՈՅ ԱՂԲԵՐԱՑ

ԳՐԵԱՑ

Հ. ԲԱՐՍԵՂ Վ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ՅՈՒԽՏԷՆ ՄԻԻԹԱՐԱՑ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1893

3549

UPPER MIDDLE CLASS

THE MIDDLE CLASS

THE LOWER MIDDLE CLASS

THE WORKING CLASS

THE LOWER WORKING CLASS

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

ԵՂՔԵՍՏՐՈՍԵԱՆ պատմութեան, կամ լաւ ևս **Ստեղծագործութեան** (Légende) հայերէն թարգմանութիւնն՝ որ կը գտնուի Սոկրատայ պատմագրութեան այլ և այլ ձեռագրաց մէջ, արդէն 'ի վաղուց գրաւած էր իմ ուշադրութիւնը՝ Մ. Խորենացոյ և Զենոբայ հետ ունեցած առընչութեամբք. բայց այն օրէն 'ի վեր երբ հայագէտն Ա. Կարրիէր յայտնեց ¹, - համեմատութեամբ, - անոր յումարիտ ընագիրն՝ իբրև նորագիտ աղբիւր Խորենացոյ Բ. Գրոց ԶԳ գլխոյն, աւելի ևս շահագրգիռ դարձաւ ինձ համար: Առաջին կէտով միայն, - եթէ ուրիշ շարժառիթք ևս չլինէին, - արժան էր հրատարակել զայն իբրև գործ նախնեաց, յումարենէն ունեցած առաւելութիւնները կամ թերութիւնքը ցուցնելու աղագաւ: Բայց որովհետև յիշեալ մեծանուն գիտնականն՝ իր վերջին յօդուածովն ուրիշ նոր յայտնութիւն մ' ևս ըրաւ, - յեղափոխելու չափ զօրաւոր Հայոց պատմահօր և անոր պատմութեան ժամանակակիտին վերայ գիտնոց ² կարծիքը. երկրորդ փափաք իսկ յայտնեց հրատարակուած տեսնել զայն, իբրև նպաստաւոր իւր արտայայտած կարծեաց: Աւստի այս կրկին պատեհս ունելով մեզ յորդոր, կու գանք սիրայօժար կատարելու այս ծառայութիւնս:

Հրատարակութիւնս, - յորում նպատակ դրած ենք ոչ միայն դնել դիմացէ դիմաց հայ և յումարէն ընագրերը՝ նշանակելով անոնց և ուրիշ գրչագրաց տարբերութիւնքը, այլ մանաւանդ քննելով Սեղբեստրոսի և Կոստանդիանոսի ստեղծարանութեանց հնագոյն աղբիւրքն, և ցուցնել Խորենացոյ անոնցմէ միոյն աւելի՝ քան թէ Սոկրատայ թարգմանութեան հետ ունեցած աղբիւրք, - կարծեմ թէ, ընդհակառակն, Կարրիէրի կարծեաց աւելի աննպատո՞ քան թէ նպաստաւոր արդիւնքներ յառաջ պիտի բերէ: Մենք այս գրութեանս դեռ ձեռք չի զարկած արդէն համազուած էինք այս բանիս.

1. « Համդէս ամսօրհայ » թիւ 7 Օգոստ. 1892:

2. Այսպէս հայագէտն Գօկտ. Վէտտեր կը գրէր իր մէկ թղթիմ մէջ, թէ Կարրիէրի գիւտէն վերջ այլ ևս չկարէ ընդունել Խորենացոյ Պատմութիւնն իբր Ե դարու գործ:

տակայն և այնպէս պիտի չանանք, — եթէ կարելի է, — խուսել որ և է առանձին ձևով մնանք. որովհետև սկզբան խնդիր մ'ի այս, և ոչ թէ անձնական պայքար. նը մարտին յայտնութիւնն է ինչպէս հորայն՝ այսպէս և իմ միակ նպատակն:

Սեղբեստրոսի ստեղծարանութեամբ, — որուն հետ հակասական պարագայիւք և հակապատմական վէպերով միացած են նոյնպէս Կոստանդիանոսի, անոր հօր Կոստասայ Քլորոսի և մօրը Տեղիներայ արարուածներն, — 'ի վաղուց զբողոքացան քննատէրք և զբողոքուցին զընթերցողս, ոմանք Բարնիտի' և այլք Աղէ. Նասայի կուսակից լինելով: Բայց յամին 1886 Աբբայի Գիւշէն իր մեծագործ և բազմազանն հրատարակութեամբ ¹, — յետ որոյ նախկին հրատարակութիւնը կորոյս իր նշանակութիւնը, — հմտալից և անաչառ զննութեամբ 'ի հիմանց ուսումնասիրեց սեղբեստրոսեան ստեղծարանութիւնը, ոչ միայն շահեկան տեղեկութիւններ տալով անոր լատին ², յոյն ³ և ասորերէն բնագրոց և անոնց հրատարակութեանց վերայ, այլ ցուցնելով հնագոյն աղբերքը, նոցա կիրառութիւնը, զբութեան մերձատր ժամանակը կամ ծագումը:

Տեղիներայն հայերէն թարգմանութեան բնառ յիշատակութիւն չընենք. կ'երևի թէ դեռ տեղեակ չէր անոր գոյութեան: Բայց վերոյիշեալ եռալեզու բնագրոց վերայ եղած իւր և նախորդ զիտնոց աչալուրջ քննութեանց արդիւնքն այն եղաւ, ընդունել զլատիններէնն՝ իբրև բնագիր այլոց, հիմնեալ այն փաստերու վերայ, թէ նախ Սեղբեստրոսի վարաց թէ՛ յունարէնի թէ՛ ասորերէնի, — պէտք ենք ըսել թէ և՛ հայերէնի, — զբնագրերն իրարմէ շատ կը տարբերին ձևով և պարունակութեամբ. իսկ լատիններենի զբնագիրք առ հասարակ մի և նոյն ոճով և իրարու համաձայն կը ներկայացնեն զայն, բաց 'ի մի քանի համառօտութեանց և յապառումներէ: Բ. Բաց 'ի այն ընդհանուր երևութէն, — ըստ կարծեաց Գիւշէնի, — կան մասնական կուսակներ իսկ. այսինքն է լատիններենի Յառաջարանը՝ ձևով, լեզուական կազմակերպութեամբ և գաղափարաց արտայայտութեամբ յար և նման է այն երկու նամակաց, որք հերոնիմոսի վկայաբանութեան իբրև ներածութիւն ծառայած են, և բանից զտութեամբ բոլոր այն ժամանակի զբուածներէն գերազանց է: Գ. Լատին feria բառի յոքնակի կամ եզակի գործածութեան անդրադարձութիւնն, որ յունին համար ըստ ինքեան անհասկանալի է. զի աստ կը գրուի ἡμέρα πρώτη, δευτέρα, τρίτη, և այլն. և ոչ թէ feria prima, secunda, tertia, etc. Դ. Յունական եկեղեցոյ արարողութեան համաձայն չեն Գիւշէնի, հինգշաբաթի հանդիսատրութեան և շաբաթ օրուան պահի ծագման մասին տուած մեկնութիւններն. և հետևաբար յունի մի համար կարևորութիւն չէին կարող ունենալ, այլ հռովմէական եկեղեցոյ և հռովմայեցոյ մի քաջ կը յարմարին: Ե. Կապիտոլիոնի, Լատերանու, կոստանդիանոսեան և ուլպիեան տաճարաց, ինչպէս սրբոցն Պետրոսի և Պօղոսի վկայարանաց տեղազրական տեղեկութիւնքն իսկ կը ցուցնեն, թէ հռովմայեցի մէկն, և կամ գէթ հռովմայ այցելու մի գրած էր զանոնք, զանց ընելով դեռ ուրիշ այնքան յիշատակարաններ, որք լատին վկայաբանութեանց և նոյն իսկ Liber Pontificalis ին մէջ ստէպ կը յեղյեղին:

1. *Liber Pontificalis*, texte, introduction et Commentaire, Paris T. 1. p. CIX-CXX.

2. Որ ծանօթ է մահագրութեամբս Vita Silvestri, և կը գտնուի Միլանի ձեռագիրներէն մօտ յամն 1475 եղած չաւաքման Բ. հատորին մէջ, այսպիսի խորագրաւ: *Sanctorum sive vitae Sanctorum Collectæ ex codicibus mss.* Milan.

3. Surius, *Vitæ Sanctorum*. — Combesis, *Illustri Christi martyrum triumpho*, Paris 1659. — Land, *Anecdota Syriaca*.

Դիւշէնի այս սրամիտ դիտողութիւններն՝ անտարակոյս ըստ բաւականի զօրեղ փաստեր են եզրակացնելու, թէ ստուգիւ լատիններէնն աւելի հին է քան այժմեան յոյնն, ասորին և հայն, և թէ բաղդատութեամբ անոնց բնագիր ըլլալու գէթ երևոյթն ունի: Բայց թէ իրօք այդ կարծեցեալ լատին բնագրէն յառաջ Սեղբեստրոսի և Կոստանդին անուսի ստեղծարանութեանց ուրիշ աւելի հին յոյն կամ ասորի աղբերք եղած չեն արդեօք, յորոց ՚ի վերջկոյս Ե դարուն խմբագրուած ըլլայ լատիններէնն. այս է ահա մեզ համար մեծ նշանակութիւն ունեցող հարցն և բազմակնճիւ հանգոյցը, զոր Դիւշէնի հետ՝ անոր նախորդ և յետագայ գիտնականք իսկ գոհացուցիչ կերպով չլուծեցին ցարդ: Հանգոյց մի՞ որ Սեղբեստրոսի Վարուց հետ յինքն ծրարած է, — չգիտեմ ինչպէս, — նաև Խորենացոյ պատմագրութեան Բ. Գրոց ԶԳ զլուխն և անոր հեղինակութեան գաղտնիքը: Սակայն ըստ իս այս հարցս հաւաստի և պատմական եղելութիւն մ' է, այնպիսի դիպաց և աւանդութեանց հետ կապուած, որոց հնութիւնն անժխտելի է. և մենք պիտի ջանանք մերովսան ակներև ընծայել զայն:

Մուքիսս վարդապետ Պարոնեան անցեալ տարի հրատարկած իր լուրջ յօդուածովն¹ ուզելով պաշտպանել Խորենացոյ Պատմագրութիւնն իբր ՚ի վերահաս վտանգէ, ախոյեան հանդիսացաւ Կարրիէրի. և ընդունելով հանդերձ գաղղիացի գիտնականին ըրած գիտին և անկէց հանած եզրակացութեան ծանրութիւնն, այս միջոցս գտաւ ազատելու զԽորենացին, ըսելով, թէ « Ոչ թէ Խորենացին այդ Սեղբեստրոսի Վարուց յոյն բնագրէն քաղած է զիւրն, այլ թէ՛ եթէ՛ ինքն և եթէ՛ այդ յոյն կամ նախորդ լատին շարագրութիւնն՝ ուրիշ նախագոյն շարադրութենէ մը քաղած են, և անտի իսկ է նմանակցութեանց և ոչ — կատարեալ նմանակցութեանց — երևոյթք յիշեալ (այս ինքն է Սեղբեստրոսի Վարուց և Մ. Խորենացոյ պատմութեան Բ. Գրոց ԶԳ զլխու) հաստատոց մէջ »:

Ուղիղ է և շատ բնական բանիբուն վարդապետի սոյն դիտողութիւնը. բայց նա չպացուցուց, թէ որն էր արդեօք այդ հին շարադրութիւնը, յորում միայն կայացած էր բազմապատիկ դժուարութեան հետ՝ նոյնպէս անկէց յառաջ գալիք հետևութեան շահեկանութիւնն:

Սակայն երբ Կարրիէր՝ իր բնական համեստութեան մէջ գրուած երկրորդ յօդուածով՝ վերստին ասպարէզ եկաւ Սեղբեստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութեան հետ ունեցած աղբերակներով, այն ատեն Պարոնեանի լուրթեան հետ՝ զարմանքն ևս մեծ եղաւ, թէպէտ և Միխիթարեան Հարքս արդէն ՚ի Վարուց Հայերէն Բարձրագոյն և վերջերս եղած ուրիշ հրատարակութեանց մէջ ծանուցած էին ոչ միայն յիշեալ թարգմանութեան գոյութիւնը, այլ նոյն իսկ Խորենացոյ հետ ունեցած անոր աղբերքը. ուստի բոլորովին անձանօթ չէր այլոց, ինչպէս ենթադրած է Կարրիէր: Եւ այնուհետև ազգային թերթերու մէջ ոմանք ցաւով սրտի, իսկ այլք նորասիրութեամբ Խորենացոյ պարտութեան և Գաղղիացոյ յաղթանակի համբաւն հնչեցուցին ամենուրեք:

Ստ. Մալխասեան՝ *Խորենացոյ Պատմագրութեան* մակագրեալ իր գեղեցիկ յօդուածովը² քննելով Կարրիէրի գիտին և ցուցմանց զօրութիւնը, կը յայտարարէ, թէ « Մ. Խորենացի շատ անգամ անողոք քննութեան բովերէ անցիլ է, բայց այս անգամուան պէս վտանգաւոր դրից մէջ գտնուած չէր երբէք: Խնդիրն այժմ այնպէս դրուած է,

1. Տես « Հանդէս ամսօրեայ », թիւ 11, Նոյեմ. 1892, էջ 343:

2. Տես « Մուրճ » 1892 N. 12. էջ 1852:

որ եթէ մի ուրիշ յաջող լուծում չըզտնէ, մեզ պէտք է ստիպէ ընդունել այս երկուսից մէկը. կամ՝ որ Խորենացին Ե դարի մատենագիր չէ, այլ Զ. դարու երկրորդ կիսում, մինչև իսկ է. դարու վերջերում ապրող մարդ. կամ եթէ Մ. Խորենացի մէկն յիրաւի ապրել է Ե. դարում՝ ուրեմն Խորենացոյ պատմութիւն կոչուած գիրքը նորա գրածը չէ, այլ մի կեղծիք է Զ. կամ է. դարերի » :

Մալխասեանց՝ յետ պարզելոյ իւր ըմբերցողաց առջև Կարրիէրի յօդուածոց միտքը, կը ծանուցանէ, թէ այն յաջող մանապարհն ինքը գտած է. որով պիտի պաշտպանէ զԽորենացի հակառակ Կարրիէրի, և լուծէ անոր հզրակացութիւնը: Այս մանապարհս է, — ըստ Մալխասեանի, — թէ Խորենացոյ Պատմ. Բ. Գրոց ԶԳ երորդ գլուխը Մովսիսի վաւերական գործ չէ, այլ յետոյ ուրեմն ԺԱ. դարուն ներմուծուած է անոր պատմութեան մէջ:

Այս ենթադրութեանս իրեն եզրակացուցիչ և հաստատուն ապացոյց մէջ կը բերուին երեք փաստեր. Ա. Խորենացոյ Պատմ. Բ. ԶԳ գլխոյն մէջ Հայոց դարձին ՚ի քրիստոնէութիւն և անոր անմիջապէս յարակից դիպաց յիշատակութիւն չկայ բնաւ, մինչդեռ իր ժամանակին ըրած էր զայն Մովսէս. ուրեմն յետ ժամանակաց յապաւուած է այն գլուխն՝ անծանօթի մի ձեռքով, և անոր տեղ փոխանակուած է Սեղբեստրոսեան ստեղծարանութիւնը, որով կազմուած է այժմու ԶԳ գլուխը: Բ. Խորենացոյ պատմ. այն պակասը պէտք է որ զետեղուած ըլլար Բ. Գրոց ԶԲ և ԶԴ. գլխոց մէջ տեղ. զի պատմութեան կարգն իսկ զայդ կը պահանջէ: Գ. Խորենացոյ նախկին ձեռագրաց մէջ եղած է հաւաստեալ այն ԶԳ. գլուխն, որ կը բովանդակէր Հայոց դարձի պատմութիւնը. և այս բանս կ'ապացուցուի Ասողկայ պատմութեան 160—62 էջերու համեմատութեամբ, որ Խորենացոյ պատմագրութեանէն քաղուած է, և ուր ՚ի միջի այլոց կը յիշուին սրբոց Հովսիսիմեանց գալուստն ՚ի Հայս, Գր. Լուսաւորչի մուտն ՚ի վիրապ, ելքն և վարդապետութիւնը:

Մալխասեանի այս գիւտս իսկ բոլորովին նոր է և հանճարեղ՝ հանգոյն զիւտին Կարրիէրի. բայց պէտք է յաւելու և զայս, թէ վերջնոյն հաւասար՝ յառաջնոյն կարծիքն ևս շատ և շատ դժուարութեանց կը ըսողիսի, և այնքան պիտի կարենայ նա վերականգնել զԽորենացի, որքան Կարրիէր տապալել համարեցաւ: Եւ յերաւի դիտելու ենք նախ, որ մէկ կողմէն դժուար է ընդունել, թէ այսպիսի ներմուծում մի տեղի ունեցած ըլլայ, — առանց բացառութեան, — Խորենացոյ պատմագրութեան բոլոր ձեռագրաց մէջ. իսկ միւս կողմէն որ բնաւ հետք մի մնացած չըլլայ ոչ Մովսիսի գրչագիրներէն միոյն և ոչ իսկ Ասողկէն յառաջ նախնեաց գրուածոց մէջ՝ այն հարազատ կարծուած ԶԳ. գլխէն: Բ. նոյն իսկ Խորենացոյ ԶԳ. գլխու Ա. պարբերութեան մէջ ուղղակի Տրդատայ հեթանոս եղած ժամանակի նշանաւոր մէկ դէպքին վերայ կը խօսուի, այն է Աշխաղարայ դստեր Աշխէն տիկնոջ հետ ամուսնանալուն վերայ, և ոչ թէ քրիստոնեայ լինելուն: Ուրեմն եթէ այդ գլուխն յետոյ ուրեմն ներմուծուած ենթադրենք, այն ատեն նորա ներմուծողը շատ խեղճ դեր կատարած պիտի լինէր, յիշելով Տրդատէն տարիներ վերջ եղած Կոստանդիանոսի դարձը, և առանց բանաւոր պատճառի, զանց առնելով զՏրդատայն: Իսկ եթէ Խորենացոյ ընծայենք այդ գլուխն, այն ատեն դիւրհասկանալի կ'ըլլայ այն. վասն զի աստ Մովսիսի միայն նպատակն էր յիշեալ երկու վեհապետաց հարսանեաց զուգադիպութիւնը պատմել, և ոչ թէ Տրդա-

1. Տպագր. Պետրբուրգի, 1883:

տայ դարձը, զոր Ազաթանգեղոս լիովին պատմած էր իր ամենուն ծանօթ գործին մէջ, զոր և Խորենացին կը յիշատակէ 'ի վերջ ԶԳ. գլխուն: Մովսիսի պատմագրութեան այլ և այլ տեղեաց մէջ ըրած ազգարարութիւններէն իսկ զիտենք, թէ նա այն կէտերուն վերայ զոր Ազաթանգեղոս պատմած էր՝ ինքը լռութիւն կը պահէ. և հոն կը ճոխանայ, ուր նա լրած է. — օրինակի աղագաւ Հռիփսիմեանց ազգարանութեան և ուղեւորութեան, ինչպէս նաև Նունեայ և Մանեայ պատմութեան, Տրդատայ գահակալութեան տարեթուին, անոր և Գրիգորի մահուան մասին: Գ. Խորենացոյ սղարան գրչով միայն կարէին այնքան բազմազան նիւթեր՝ մի քանի տողերու մէջ համառօտութիւն այնքան ճարտարութեամբ:

Իսկ նկատմամբ Ասողկայ պատմութենէն մէջ բերուած միջին հատուածն, — զոր Մալխասեան՝ Խորենացոյ անյայտացած գլխէն քաղուած կը համարի, — կարէր ըստ իս կամ ուղղակի Մովսիսի ընծայուած Հռիփսիմեանց ճառէն առնուած ըլլալ, ուր որոշակի կը յիշուին թէ՛ Հռիփսիմեանց գալուստն 'ի Հայս, թէ՛ Լուսաւորչայ վարդապետութիւնն և Հայոց դարձը. և կամ յԱզաթանգեղայ: Վերջին կիտի անհնարութիւնն և առարկողաց պատասխանին թէ և տուած է Մալխասեան, հաստատուելով հնգօրեայ Ասողկայ պահքի յիշատակութեան վերայ, որով Ասողկայ այդ տեղին կը տարբերի Ազաթանգեղոսի « Վաթսուն և հինգ օր » բացատրութենէն, և միայն Մովսիսի անյայտացած գլխէն պէտք է որ ուղղակի առնուած լինի: Սակայն դիտելով որ Ասողկայ այն տեղին գրէթէ բառ առ բառ նոյն է Ձենոբայ մէկ տեղոյն¹ հետ, զոր Սեղբեստրոսի վարուց հայ թարգմանիչն իսկ մէջ կը բերէ, և Հայոց Տօնապատճառներու մէջ իսկ կը յեղյեղուի. և որովհետև Ձենոբ Ազաթանգեղոսէն փոխ առած է իւր այդ տեղին և անոր անունն իսկ կը յիշէ, ուրեմն Խորենացոյ կորսուած գրովս մ' երագեմ՝ Կարլիէրի դէմ զօրաւոր փաստ մի չկարէ լինել: Ուր թողունք որ Ասողկայ այդ միջին հատուածին ոճն իսկ կը տարբերի առաջին և վերջին հատուածոց ոճէն, յորս զգալի է երկուստեք եղած նմանութիւնն:

Գ. Ասողկայ այս բացատրութիւնն իսկ, թէ « Եւ 'ի հեգեդասաներորդ մի (թագաւորութեան) Տրդատայ սուրբ կուսանքն Հռիփսիմեանք և Գայիանեանք վասն աստուածպաշտութեան հալածեալք 'ի Դիոկղեստիանոսէ, եկեալ 'ի Վաղարշապատ քաղաք՝ զմարտիրոսական չարչարանս ընկալան 'ի Տրդատայ արքայէ », աւելի Ազաթանգեղայ՝ քան թէ Խորենացոյ պատմութեան աւանդածին համաձայն է. վասն զի վերջինս՝ վերոյիշեալ ճառին մէջ Տրդատայ գահակալութեան տարեթիւը Դիոկղեստիանոսի գահակալութեան յերրորդ տարին դնելով կը լռէ. իսկ առ Ազաթանգեղ ընդհակառակն, Հռիփսիմեանց 'ի Վաղարշապատ գալն և նահատակուիլը՝ Գրիգորի վիրապէն ելլելու տարւոյն մէջ կը դրուի, որ հանդիպեցաւ Տրդատայ գահակալութեան 15 հրորդ տարին, — մուտքը առաջին տարւոյն մէջ նշանակելով:

Մալխասեան՝ Խորենացոյ Բ. Գրոց ԶԳ գլխոյն մէջ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ համար ըսածը՝ Հռիփսիմեանց ճառի մէջ աւանդածին հակասական համարելով, անտի ևս առաջնոյն անհարազատ ըլլալը կը ձեռնարկէ: Սակայն այդ իսկ զօրաւոր

1. Ուր կ' ըսուի. « Եւ նորա եկեալ ('ի վիրապէն) ժողովեաց զնոսա առ ինքն, և հինգ օր թողու զնոսա անսուաղ առաջի իւր կալով, լսելով զքարոզութիւն վարդապետութեան նորա: Այս առաջին պահք եղան յաւուրս սրբոյն Գրիգորի ... զոր և Առաջաւորք կոչեմք »:

կռուան մի չէ. որովհետև ոչ Հովիտիմեանց արքայագուն ըլլալէն՝ Կոստանդիանոսի աւրիւնակից ըլլալ կը հետևի, և ոչ իսկ Կոստանդիանոս Հեղինեայ պոռնկէն ծնանելով՝ Կոստասայ կամ կայսերական որդի ըլլալէն կը դադրի. հետևաբար այն երկու գրուածոց մէջ իրական հակասութիւն չկայ ինչպէս կը կարծուի:

Հանդերձ այսու ամենայնիւ Մալխասեանի գտած միջոցը կարող է լինել եթէ ոչ վերջին, այլ անտարակոյս զօրեղ մարտկոց մի զԽորենացիին պաշտպանողաց, թէպէտև անբաւական առ ՚ի տալ նմա յաղթանակել: Բայց մենք անհրաժեշտ հարկ մի չենք տեսներ զԽորենացիին անդամհատելով պաշտպանել. վասն զի Մովսիսի պատմագրութեան երկրայութեանց ենթարկուած գլուխներն՝ եթէ ամէն անգամ իբրև անհարազատ ՚ի բաց բառնայինք, այն ժամանակ անոր սեփական բան չալիտի մնար. և իրօք ինչ մնաց Գուտշմիթի քննադատութենէն ազատ: Ուստի մենք կ'ուզենք իւր պատմական ամբողջութեամբ ճակատեցնել զնա ընդդէմ ախոյեանից. այսինքն է ընդունելով անոր պատմագրութեան Բ. ԶԳ գլուխն իբրև հարազատ գործ, թէև տգէտ ընդօրինակողաց ձեռքեր ուրեք ուրեք աղաւաղած ըլլան զայն: Խորենացիին հայկական պատմաբանից հսկայն է և հնութեանց գանձ. և եթէ տոկաց տևեց տարիներ յառաջ տևտոնեան ծանր հարուածոց, նոյնը դիւրաւ չալիտի ընկճի նաև քաջակորով Նորմանի շողացուցած սայրասուր սլաքի ներքև:

Այս նպատակաւ պիտի ջանանք ցուցնել Ա. թէ Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի ստեղծարանութիւնք՝ մինչև ցարդ կարծուածէն շատ աւելի հին են, և յարևելից առած իրենց նախկին ծագումն և ծնունդը: Բ. թէ Ն. դարուն վերջին քառորդին հազիւ ուրեմն տարածուեցան մինչ ՚ի Հռովմ և ՚ի սփիւռս արևմտեան ազգաց: Գ. թէպէտև այս ժամանակէս յառաջ ՚ի գործածութեան էին արևելեան և արևմտեան սահմանաց մէջ, մերթ միպասանութեան և մերթ վկայաբանութեանց ձևով, բայց անոնցմէ իւրաքանչիւրն դեռ առանձին ունէր իր գոյութիւնը. իսկ Զ. դարուն սկիզբը հազիւ ուրեմն խմբագրուեցան ՚ի մի, քաջ լատինագէտ յոյնի մի ձեռքով, յորում ժամանակի նշանաւոր փոփոխութիւններ ևս կրեց, և ընդունեց իր մէջ ընդարձակ յաւելուածներ լատին եկեղեցւոյ յայնժամու արարողութեանց և կատարուած բարեկարգութեանց համաձայն: Դ. թէ Կոմբեֆիսիոսի հրատարակած յունարէնը թէպէտև բնագիր չէ, այլ թարգմանեալ ՚ի լատինէ, սակայն ունի ինչ ինչ ՚ի հնագոյն յոյն աղբերաց: Ե. թէ հայ յերէնը հաւատարիմ թարգմանութիւն չէ ՚ի յունէ, այլ պարզապէս անոր հետևողութեամբ եղած գատ խմբագրութիւն մի, և գործածած է այնպիսի աղբիւրներ՝ զորս յոյնը չէր ճանչնար: Ս. յն բազմաթիւ յաւելուածներն և յապաւումներ, փոխադրութիւնք ամբողջակաւն էջերու, խուռն տարբերութիւնք բանից և անուանց, զորս քննած և պիտի նշանակենք՝ ըսածնիս լիովին կը հաստատեն: Զ. թէ Խորենացի ոչ Սեղբեստրոսի Վարուց հայեցի թարգմանութիւնը կը ճանչնար և ոչ իսկ կարէր անոր բանաբաղ կամ բանագող լինել, այլ ընդհակառակն անոր աղբերք թէ և համառօտ և միակողմանի, բայց մէկէն աւելի էին և ընտիր: Սակայն անոր գործածած յոյն բնագիրը, — գէթ Կոստանդիանոսի պատմութեան մասին, — իւր առջև ունեցած է նաև հայ թարգմանիչը, որուն լեզուն և գրիչը Մովսիսի լեզուէն շատ տարբեր և ստոր են: Է. թէ հայերէն թարգմանութիւնն եղած է Կարրիէրին ենթադրած ժամանակէն շատ ետքը, եթէ Փիլոնի Տիրակացւոյ ևս հարկ ըլլայ ընծայել Սոկրատայ պատմութեան երկրորդ կամ երրորդ թարգմանութիւնը, զի այնպիսի ոճեր և ասացուածներ ՚ի գործածուած են հոն, զորս թ դարէն վերջ եկող գրութեանց մէջ միայն կարելի է գտնել: Իսկ Սեղբես-

տրոսեան ստեղծարանութեան ներմուծումը թԱ. — թԲ դարուց մէջ կատարուած է հաւանօրէն, և այն իսկ Սոկրատայ նոր թարգմանութեան և **Յայտնաորայ** մէջ միայն. իսկ հին թարգմանութիւնը, — որ կը գտնուի Երուսաղեմայ ձեռագրի մի մէջ, և որոյ գոյութիւնն ստուգեցինք ժամանակաւ ՚ի վանս դրկուած մի քանի թերթ ընդօրինակութեան համեմատութեամբ, — չի պարունակեր Սեղբեստրոսի Վարքը: Դիտելու ենք և այս, որ յիշեալ դարերէն յառաջ ոչ ոք ՚ի տոհմայնոց յառաջ բերած է երբէք հատուածս ինչ Սեղբեստրոսի Վարքէն, ըստ հայ թարգմանութեան, այլ Միքայէլ Ասորին, — որ յիշեալ դարերէն վերջն է, — կը յիշէ զայն՝ ասորի հեղինակէ մ'առնելով, որուն անունն և ժամանակը ծանօթ են արդէն: Ը. Կարրիէրին եզրակացութիւնքը հայերէն թարգմանութեան հին, այն է, է դարուն եղած ըլլալն՝ պարզ ենթադրութեան մի վերայ հաստատուած են, և չկարեն լինել յամենայն դէպս իրեն ապացուցեալ ճշմարտութիւն մի: Այս մասին՝ մեծարոյ գիտնականն իսկ վերապահութեամբ միայն յայտնած է իր միտքը, որ յայտնի ապացոյց է անոր ճշմարտասիրութեանը:

Այս ընդարձակ ծրագրիս համաձայն պիտի ընենք մեր հրատարակութիւնը. բայց առաջարկեալ ծանր խնդրոց յաջող լուծումն տալու համար, համառօտիւ պիտի քննենք, — ներածութեանս մէջ, — նախ Սեղբեստրոսի վարուց աղբիւրներն, ապա չանալ մերովսանն ապացուցանել վերոյիշեալ կէտերը: Բայց նախ պարտք կը համարիմ ծանուցանել, թէ բաց ՚ի Դիւշէնի մեծագանձ հրատարակութենէն, — որոյ անունն և տեղին կանխելով ծանուցինք, — ուրիշ ծանօթ գիտնականի մի, այն է **Արմէր Լ. Ֆրանչէսկո**՝ վոքրիկ՝ բայց հմտալից զրուածքն ¹ ևս հասաւ ինձ յօգնութիւն, — իմ ազնիւ բարեկամացս ձեռնտուութեամբ, — որոյ խորագիրն է. *L' Omelia di Giacomo di Sarug, sul Battesimo di Costantino imperatore, tradotta ed annotata.* Արդ՝ իրենց տեսակին մէջ մին քան զմիսն գերագանց այս երկու հրատարակութիւնքս՝ իրենց ամփոփ պարունակութեամբը մեծ դիւրութիւն ընծայեցին ինձ:

Սեղբեստրոսի ստեղծարանութեան աղբիւրները լաւ ուսումնասիրելու համար՝ երբք դասաւորութեան կը վերածենք զայնս. Ա. Բիւզանդական կամ՝ յոյն աղբիւրներ: Բ. Լատին կամ արևմտեան: Գ. Ասորա — հայ — արաբական:

Արդ՝ ուշի ուշով քննելով բիւզանդական հնագոյն աղբերքը, կը տեսնենք, որ նոքա Սեղբեստրոսի **Գործերէն** յառաջ՝ Կոստանդիանոսի արարուածներով կամ **պատմութեամբ** սկսած են աւելի զբաղիլ. և ապա ժամանակի և դիպաց բերմամբ զանոնք իրարու հետ զուգած են: **Զոմէոս** ² հեթանոս պատմագիրն, որ ծաղկեցաւ և զրեց հաւա-

1. Որ հրատարակուած է ՚ի չոփմ յամին 1882, և այն քաղաքի թագաւորական Ակադեմիայի գործոց մի մասը կը կազմէ:

2. Հին և նոր մատենագիրք իրարու անմիաբան կ'ընթանան այս պատմագրիս ցիշդ ժամանակակէտն որոշելու մէջ: Ոլիմպիոգորոս՝ յամի տեառն 410—425 միջոցին կը դնէ: Հենրիկոս Վալիսիոս Սուրիդասայ հետեւելով Անաստաս կայսեր ժամանակակից կը համարի զնա: Պրոկղոս Դիադոքոս՝ դաստիարակ կ'անուանէ իրեն. և Ռայտէրմայր՝ 431—591 կը հասցնէ զնա: Սակայն մենք երկու նշանաւոր յիշատակութեանց վերայ հիմնուած, զոր կ'ընէ մա ինքն Զոսիմոս, 410—431 ծաղկած կը համարինք զնա: Արդ՝ մա իր Գ գրոց 17 գլխում և Դ գրոց ԾԹ գլխում կ'ողբայ իր ժամանակի բիւզանդական կայսերութեան վիճակն, ըսելով, թէ բարձեալ է հինաւուրց զօրութիւնն. նահանգներէն ոմանք բարբարոսաց իշխանութեան ներքն ինկած են, և ոմանք ամայացած: Այո՛, այս վիճակիս հասաւ արևմտեան կայսրութիւնը կամ Ռոմիոսի և Արկադիոսի մանուկ թագաւորաց ժամանակ, և կամ Փոքր Թէոդոսի, երբ Ալարիկ և Ռադագայիս մէկ կողմէն Գթաց

նորէն, յամի Տեաւն 410-431, իր պատմագրութեան վեց Գրքերը, նախ Բ. Գրոց է. զլսուն մեջ խօսելով զՄեծէն Կոստանդիանոսէ, կ'ըսէ, թէ նա պարտիկ հիւանդ մի ծնեալ էր, և կը ձկաւէր ձեռք բերել էր հօրը Կոստասայ Քլորոսի թագաւորութիւնը: Մի և նոյն գրոց Թ. զլսուն մէջ ծանուցանելով Կոստասայ մահը և անոր իշխանութեան թեկնածուները, կ'ըսէ, թէ ոչ ոք անոր հարազատ որդոցմէ արժանի դատուեցաւ անոր յաջորդելու. այլ յուսով պարզեաց ընտրեցին մեծամեծք զԿոստանդիանոս, որ ոչ էր ծնեալ 'ի պատուաւոր կնոջէ: Իսկ նոյն գրոց ԻԹ. զլսուն մէջ կը ծանուցանէ մեզ Կոստանդիանոսի մօր Հեղինեայ անունն ևս, - Կոստանդիանոսի 'ի հռովմ երթալն, - արիւնքն կախարդաց անծնատուր ըլլալը, - ընտանի թերափոխները (Lari) իրեն առնուլը, - կիներն և որդիներն սպաննելը, - մաքրուելու համար քրմաց տուած խորհուրդն արհամարհելն, - Սպասիայէն 'ի հռովմ եկած Եփեսոսացի արքիեպիսկոպոսի միջոցով դառնալն 'ի քրիստոնէութիւն և սրբուիլը, - Կապիտոլիոնի մէջ տօնս ուրախութեան կատարելն, և հոսակ հեթանոսական տաճարներն ավերելը, այլովք նանդերծ:

Մէջ բերենք ընագրի այդ երեք տեղիքն ևս, ըստ լատիներէն թարգմանութեան Բ. Գ. Նիերուրի 1. « Ac Diocletianus quidem annis tribus post mortuus est. Qui vero iam facti erant imperatores Constantius et Maximus Galerius etc. *Constantinus natus ex consuetudine mulieris parum honestæ, et quæ non in manum imperatori Constanzio legitime convenisset, iamdudum cum animo suo imperio cogitans, etc... ad Constantium patrem proficiscendum, qui apud nationes transalpinas erat, et in Britania plerumque vivebat* ». երկրորդ տեղիքն. « Cumque contingeret, ut Constantius imperator eodem tempore de vita decederet: neminem prætoriani milites ex legitimis ipsius liberis idoneum regno iudicarunt; sed Constantinum ad hoc aptum videntes, simulque spe magnificarum largitionum erecti, Cæsaris ei dignitatem tribuerunt; cujus imagine Romæ pro more exhibita, etc... Constantino quidem ex animi sententia conatum suum succedere, qui muliere non matrona genitus esset; se vero talis imperatoris filium, neglectum iacere, paternum imperium obtinentibus aliis », etc... երրորդն այսպէս. Postquam universum imperium ad unius Constantini potestatem rediisset... et patris ad huc sacris utebatur, non tam honoris religio-

հրոսակներով, միւս կողմէն ալ Գայնմաս յաւեր յապականութիւն դարձուցին զայն: Անաստասայ ժամանակ ևս տկարացաւ, քայց այս առաջին անգամ չէր և Զոսիմոս չէր կրնար ըզդատել նախնի ժամանակաց հետ: Բ. Զոսիմոս կայսերաց պատմութիւնը կը հասցընէ ցամ 410, այսինքն է Ոմորիոսի վեցերորդ և Կրտսեր թէոդոսի երրորդ տարին, և հոն կը դադրեցնէ: Ուստի քանի որ նա ուրիշ պատճառ չի ցուցներ այնպիսի դադարման, մենք կարենք եզրակացնել, թէ գուցէ նոյն իսկ այդ ժամանակ կտրուած ըլլայ նորա կենաց թիւը, կամ գրիչը դադրած:

Գ. Զոսիմոս Սիրիանոսի տաղից ներքողը կ'ընէ իր երկասիրութեանց մէջ. իսկ Սիրիանոս 410-431ի ժամանակ գրած է զանոնք. ուրեմն Զոսիմոսի խօսքն եթէ կենդանի Սիրիանոսի վերայ է, նա ինքն և 431ին մօտեր պէտք է որ ապրած լինի: Գ. Սոզոմէն իսկ, որ մօտ յամ 439 գրեց իր պատմագրութիւնն և ընծայեց փոքր թէոդոսի, Ա. Գրոց Ե. զլսուն մէջ Զոսիմոսէն հատուած մի մէջ կը բերէ Կոստանդիանոսի մասին և անոր հերքումը կ'ընէ:

1. Տես. Edit. Bonnæ 1837.

nisve causa, quam necessitatis; quo fiebat ut et *hariolis fidem haberet*, expertus vera *eos predixisse de rebus omnibus* quas feliciter gessisset, at ubi Romam venit, omnis arrogantiae plenus, ab ipso *lare* sibi sumendum impietatis exordium putavit, etc... quumque Constantini mater Helena tantam calamitatem ægro ferret animo et intolerabilem ex cæde iuvenis dolorem perciperet, quasi consulans eam *Constantinus malum majori sanavit*, etc... et præterea contemptæ sacramentorum religionis, *ad flamines accendes admissorum lustrationes poscebat*. Illis respondentibus non esse traditum lustrationis modum, *qui tam fæda piacula eluere posset, Egyptius quidem* ¹ *ex Hispania Romam delatus palatinisque mulierculis familiaris factus, et ad Constantini colloquium admissus, sententiam doctrinæ Christianorum habere vim abolendi quodcunque peccatum confirmavit* », etc.

Հոս աներդ կը համարինք քննել, թէ ստոյգ են արդեօք Չոսիմոսի՝ Կոստանդիանոսի համար ըսածները. այլ այսչափս ակներև կը տեսնուի, թէ հեթանոս մատենագրիս աւանդածները սերտիւ կապուած են Կոստանդիանոսի հնագոյն կենսագրութեան մի հետ, որ Յակ. Սրճեցւոյն ևս ծանօթ էր, ինչպէս և մերոյս Խորենացոյ, — զորս յետոյ պիտի տեսնենք: — Դիւշէն՝ Չոսիմոսէն ծագած չի համարիր Սեղբստրոսի ստեղծարանութիւնը: Այս ըստ իմիք ճշմարիտ է. վասն զի պատմագրիս քով Սեղբստրոսի ոչ անուան յիշատակութիւն կայ և ոչ իսկ անոր գործոց մանրամասունքն՝ հանդերձ կայսեր մկրտութեամբը: Սակայն Չոսիմոսէն մէջ բերուած տեղիքը ոչ միայն չեն մերժեր զայն, այլ մանաւանդ Կոստանդիանոսի դարձի պարագաներով կը հաստատեն իսկ: Չոսիմոսի աւանդածները շատ անելի պատմական են, քան թէ Սեղբստրոսի Կենսագրութիւնը, որ բոլորովին հակապատմական և հակաժամանակագրական վիպատանութեան կերպարանք առած՝ է քրիստոնէի մի գրչի ներքև: Վերջինս հակառակ Եւսեբեայ, Սոկրատայ և նմանեաց, բոլորովին ՚ի բաց թողուցած է Կայսեր պատմական մկրտութեան, ՚ի Նիկումիդիա, — Արիանոսաց դէմ ունեցած հակառակութեան համար. — իսկ Չոսիմոս, ընդհակառակն, միայն Կոստանդիանոսի նախկին դարձն և սրբուիլն ՚ի մեղաց կը յիշէ, եգիպտացոյ յորդորմամբ, առանց մերժելու անոր ՚ի Նիկումիդիա կատարուած մկրտութիւնն և դրոշմ ընդունելը: Շատ անելի ճիշտ է և բանաւոր Չոսիմոս, երբ կ'աւանդէ, թէ Կոստանդիանոս իւր գործած եղբրանց համար և ՚ի խայթէ խղճին դարձաւ քրիստոնեայ, և այնու յուսաց քաւել իւր բարոյական հիւանդութիւնը, քան Սեղբստրոսի Վերջին հեղինակն, — որ ուզելով ծածկել քրիստոնեայ Կայսեր յանցանքը, երևակայեալ բորոտութիւնն հնարած է՝ իբր ՚ի պատուհաս յԱստուծոյ: Յակ. Սրճեցիմն ոչ միայն « գերեաց (քրիստոնէից) առաջնորդի » յիշատակութեամբ, այլ նոյն իսկ Կայսեր բորոտութեան այլաբանական նկար

1. Չոսիմոսէն յիշուած եգիպտացին, որ Սպանիայէն ՚ի Հռովմ եկած, Կոստանդիանոսի արքունեաց մէջ մուտ գտած և Կայսեր դարձին պատճառ եղած է, անտարակոյս Ռիմս մեծանուն եկեղեցականն է, որ Նիկիոյ Ա. ժողովքին մէջ մախագահ ևս բազմեցաւ (տես Սոկրատ Պատմութիւն Ս. զլ. ԼԱ): Այս բանս դեռ անելի որոշ պիտի տեսնուի Սրճեցւոյ ճառին մէջ, ուր « Առաջնորդ գերեաց կամ քրիստոնէից » կոչուած է — զատ ՚ի Սեղբստրոսէ, — և Կայսեր դարձի պատմութեան մէջ իբրև առաջին և ամենամեծ դեր խաղացող ներկայացուած:

րագրութեամբը՝ Զոսիմոսի աւանդածը կը հաստատէ: Ուրիմն այս ակն յայտնի վկայութեանց հանդէպ այլ ևս չենք տարակուսիր եզրակացնել, թէ Զոսիմոս էլի չէ նախնին հեղինակ կոստանդիանոսի և Սեղբեսորոսի Պոստոմոնիան, այլ անշուշտ անեցած է իր դեմաց Գ. դարու հեղինակութեանն զի, յորմէ այն համառօտ տեղեկութիւնքն զի այն բանն է, որք իրեն համար պատմական արժէք ունէին, և կամ նպատարաւ էին իր հեղինակութեանն որոշեցրան. և ինչ այս հեղինակութեան արեւելի զի և արեւելեան լեզուով գրուած էր:

Սոզոմէն՝ որ 439 ին մօտերը գրեց իր պատմագրութիւնը ¹, նախ իր առաջին գրոց Բ. գլխուն մէջ կը յիշէ ² զՍեղբեսորոս իբրև նշանակելի եպիսկոպոս Հոսովմայ առ կեսարութեամբ Կոստանդիանոսի և Կրիսպեայ: Գ. և Դ. գլխոց մէջ կը պատմէ անոր Մաքսենտիոսի հետ առաջին անգամ պատերազմած ժամանակ խաչի նշանին երևումը, — քահանայիցմէ մեկնութիւն ուզելը, — զուրը խաչը Տէրութեան նշան, — կամ ըստ Խոր. Սեփնոն = σὺμβολοὺν ընելն և յաղթութիւնը: Ե. գլխուն մէջ յառաջ կը բերէ Հելլենաց վաղեմի այն գրոյցը, յորում գրեալ էր, թէ Կոստանդիանոս ապօրինաւոր ժառանգ էր թագաւորութեան, — իր արիւնակիցքը սպանելէն վերջ իր յանցանքը քաւելու համար Սոսորոս պղատոնական իմաստասիրին խորհուրդ հարցուց, թէ կայ արդեօք քաւութեան միջոց մի, և երբ ժխտողական պատասխան ընդունեցաւ, այն ատեն զիմեց եպիսկոպոսաց, որք խորհուրդ տուին մկրտութեամբ սրբուիլ:

Աւելորդ կը համարինք Սոզոմէնի այս վերջին տեղին արտագրել. զի բառ առ բառ Զոսիմոսի մէջ բերուած տեղեաց հետ նոյն է, զորս համառօտելով մէջ բերինք. այլ զիտել կու տանք միայն, թէ Սոզոմէն կամ ուղղակի Զոսիմոսէն առած է, և կամ անոր հնագոյն աղբերէն: Յիրաւի նորա այս խօսքերն իսկ ըսածնիս կը հաստատեն. « Scio quidem gentiles (յոյնն Ἑλληνας) vulgo narrare solitos » etc. եւ անդէն կը յաւելու. « Verum hæc mihi videntur esse conficta ab illis, qui Christianam religionem vituperare student ». Ինծ այնպէս կ'երևի այս տեղւոյս ամբողջութենէն, թէ Սոզոմէն՝ Սոպատրոսի տուած խորհուրդի մասին միայն կ'ընդդիմարանէ Զոսիմոսի, և ոչ թէ Կոստանդիանոսի ծննդեան համար աւանդածին, որ իւր զրջագիրներէն ոմանց մէջ իսկ կար այնպէս, ըստ ծանօթութեան հրատարակողաց. մանաւանդ թէ իրմէ աւելի հնագոյն պատմագրին, — այն է Եւսեբիոսի ³ քով, — որմէ առնելով Հերոնիմոս ⁴ մէջ կը բերէ այսպէս. « Constantinus decimo sexto imperii anno diem obiit in Britannia Eboraci, postquam filius ejus Constantinus ex concubina Helena procreatus regnum invadit: quarto autem persecutionis anno Constantinus regnare orsus ».

1. Edit. Henr. Valesii, Augustæ Taurinorum 1797.

2. Հսելով « Consulibus Crispo, et Constantino Cæsaribus, Romanæ quidem ecclesiæ Silvester Præsulatum gerebat ».

3. Եւսեբիոսի մեզի ծանօթ գործոց մէջ բնաւ չենք գտներ այդ տեղեկութիւնը Կոստանդիանոսի ապօրինաւոր ծննդեան վրայ. Հերոնիմոսն Մեկնութեան հրատարակիչք ևս բան մը չեն գուրցեր, թէ ինչպէս կամ ուստի առած է զայն Հերոնիմոս: Շատ հաւանաւ կամ է կարծել, թէ Կեսարացի երկրիմի պատմիչն և ժամանակագիրը Կոստանդիանոսի մահուանէն վերջ այդպիսի բան մ'ալ կարող եղած ըլլայ գրել. այսպէս նաև Ի Նիկիոմիդիա կատարուած ուրիշ խորհուրդ մի՛ մկրտութեան տեղ առած:

4. Sicut Ի Մեկնութեան անդ Eusebii Cæsaren. Cronicon.

Հինգերորդ դարու յիշատակարան մի, այն է Կ. Պոլսոյ Ս. Պառլիսի եկեղեցւոյ մէջ եղած միւսիսն որմնանկարը ¹, զոր կանգնած էր արևմտեան Կայսեր (յամին 472) Ուէրբիլի դուստրն Յուլիանոս Արեւիկ, կը ներկայացներ նաև Կոստանդիանոսի կայսեր վաղեմի մկրտութեան արարուածն ևս այսպէս.

Ἐνθ' ἓνα καὶ γραφίδον ἱερῶν ὑπὲρ ἄντυχος ἀνλῆς
ἔστιν ἰδεῖν μέγα θαῦμα, πολύφρονα Κωνσταντῖνον,
πῶς προφυγῶν εἴωλα, θεημάχον ἔσβεσε λύσσην,
καὶ Τριάδος φάος εὖρεν ἐν ὕδασι γυῖα καθήρας.

Դիւշէն ² առանց մերժելու անոր Կոստանդիանոսի ստեղծարանեալ մկրտութեան հետ ունեցած աղերսը, պատմական մկրտութեանն 'ի նպատտ աւելի հաւանական եղած կը համարի այս խօսքերս, բայց մենք Բաբի ³ և Ֆրոնիսթիմեակոսի հետ՝ առաջին մկրտութեան իրրև յիշեցուցիչ կը համարինք զայն: Եւ յիշաւի, վերը արտագրուած յոյն բնագրի մէջա Յաճա բացատրութիւնն՝ երկրորդ կամ 'ի Նիկիոմիդիա կատարուած մկրտութեան եթէ վերաբերենք, կը մնայ առանց նշանակութեան. այնու զի քրիստոնեայ կայսրը իւր դարձէն մինչև կենաց վերջը զարմանք չէ որ երրորդութեան վերայ որոշ ծանօթութիւն ունենար, մասնաւոր եթէ Նիկիական դաւանութիւնն ևս 'ի նկատի առնուեր: Իսկ եթէ նորա դարձին և առաջին մկրտութեան տանք, այնուհետեւ արդարև կը լինի զարմանալի, և այսպէս ալ հասկանալի է: Բ. Գիտելու ենք, որ Երեմիոս փայլուն զարմանալի այն մկրտութեան ժամանակ կատարուած անսովոր իր մի կը նշանակեն, և այս բացատրութիւնս կը գտնուի ոչ միայն Սեղբեստրոսի Վարդանայ մէջ, ուր յետ ըսելու, թէ մկրտեաց զթագաւորն Երեմիոս փայլուն զարմանալի կը յարէ. « ἔξ' αὐφνης λαμπηδῶν τῆς ἀμέτρου φωτὸς πλήρης ὑπάρχων ἐξέλαμψεν, καὶ ἦχος, և այլն. այլ նոյն իսկ Սրճեցւոյ ճառին մէջ, զոր յետոյ պիտի քննենք: Առ Ագաթանգեղոսի և նման բացատրութիւն մի կայ, Տրդատայ մկրտութեան նկարագրութեան մէջ, յասելն. « Եւ ըստ «ստորին երևեալ 'ի նմանութիւն «Եւն ըստ «ստորին, կայր 'ի վերայ Եւրոպէ» . թէպէտև չենք կրնար ըսել, թէ Գրիգորի Կենսագրին ևս ծանօթ եղած ըլլայ Սեղբեստրոսի Վարդանայ: Իսկ մէջ բերուած յոյն յիշատակարանէն, — եթէ ստուգուի մօտ յամին 472 յորինուած է, — կարեմք եզրակացնել, թէ անկէ շատ տարիներ յառաջ Կոստանդիանոսի 'ի Սեղբեստրոսէն մկրտուած ըլլալու կամ գրաւոր և կամ անգիր աւանդութիւն մի Յունաց մէջ ամենուն ծանօթ եղած պէտք է որ ըլլար, որուն վրայ հիմնուած՝ յորինուեցաւ ապա այն որմնանկարն, արձանագրութեամբ հանդերձ:

Թողով առ այժմ է. և Ը. դարուց յունական միւս աղբիւրները, — որոնք գլխովին տարբեր պարագայիցմէ և յազդեցութեանց մղուած են, և մենք ժամանակին ցոյց պիտի տանք. — որոնք թէ ինչ ժամանակի և պարագայից մէջ կարէին գրուիլ, — յԱրևելս, — Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի արարուածներն, իրենց նախկին և պարզագոյն ձևին մէջ:

Տարակոյս չկայ, թէ այսպիսի բան մի Կոստանդիանոսի և իւր մօր Հեղինեայ կենդանութեան ժամանակ դժուարաւ կարէին իրագործուիլ. վասն զի այդ միջոցին

1. shtu Antologia græca, ed. Jacobs T. 1. p. 8.
2. Etude sur le Lib. Pont. p. 172-173.
3. Christliche Kunstblätter, Freiburg, Febr. 1869, p. 145-151.

Ջրեայք, հեթանոսք և Արիանոսք կը երկնչէին, իսկ քրիստոնեայք առիթ չունէին ստեղծարանութիւններ յօգել անոնց վերայ, քանի որ Եւսեբիոս և այլք կենդանի վկայք էին նոցա գործոց, և հաւանօրէն ստուգապատում երկերով իսկ հռչակած էին անոնց գործերը: Սակայն նշանաւոր դէպք մի, այն է Նիկիոյ ժողովքին գումարումն և Կայսեր այն սրբազան գործին մասնակցիլը՝ յարմար առիթ մի կրնային համարիլ զէթ անոր մկրտութեան խնդիրը ծնանելու: Այո՛, Կոստանդիանոս թէ և ներքսապէս շեղմ քրիստոնեայ, բայց առանց մկրտութեան յերեխայից սակի էր, և չէր կրնար ըստ ինքեան հաղորդիլ ժողովականաց սրբազան արարողութեանց. այլ որովհետև ժողովական չարք հաւանութիւնն և անոր փափաքը զայս կը պահանջէին, — պարզապէս խաղաղութիւն պահելու համար. ուստի կամ անոնց կողմանէ, — զժողովուրդը չգայթակղեցնելու աղազաւ, — և կամ ժողովուրդն ինքնին կարէր այնպէս համբաւել, թէ Կայսրն ՚ի սկիզբն դարձին իւրոյ՝ մկրտուած էր ՚ի չոովմ՝ Սեղրեստրոսի ձեռքով. և ժողովրդեան մէջ շրջող ընդհանուր կարծիք մի՛ կարէր առանձին այս ինչ կամ այն քրիստոնեայ մատենագրի գրութեան իսկ նիւթ ըլլալ:

Իսկ անոր ապօրէն ծննդեան, — չեղիմեայ և Կոստասայ արարուածովք, — ինչպէս նաև զահակալութեան և դարձի պատմութիւնքը բոլորովին տարբեր ժամանակի և պարագայից բերմամբ աւելի պէտք է որ եղած ըլլան: Երբ Կոստանդ արիոսեան, Յուլիանոս Ուրացողն և Վաղէս՝ անոր մահուանէն վերջ, այն է 337—379 իրարու յաջորդելով, հալածանք ևս հանեցին քրիստոնէութեան դէմ, և հեթանոսք և Ջրեայք մէկ կողմէն, միւս կողմէն ալ Արիանոսք զօրացան քանիւ և գործով, այնուհետև ամէն տեսակ ստայօղ պատմութիւններ սկսան զրել հեթանոսութեան կործանիչ և ուղղափառութեան պաշտպան Կայսեր վրայ: Այո՛, Կոստանդիանոսի պէս աշխարհական և աւետարանական դիւցազնի մի ձեռքով և կարճ ժամանակի մէջ գործուած քաղաքակաջ, կրօնական և բարոյական այն ահագին յեղափոխիւններն յԱրևելս և յԱրևմուտս չէին կրնար վրիպիլ նոյն իսկ Նոր պատմութեան իմաստասիրաց մտքէն և գրչէն. որք մինչև այն ատեն քօղարկուած եղելութիւնքը սկսան ալ արծակ համարծակ ՚ի զիր արծանացնել, որոնց ուղղափառք ալ հակառակը կը ջանային հաստատել: Այսպէս ուրեմն բիւզանդական կայսերութեան, կամ լաւ ևս Արևելքի մէջ՝ յառաջ եկան առաջին քրիստոնեայ Կայսեր Պատմութեան կրկին հոսանքներ. մին *Կրիստոնէական և Զորոգովական*, իսկ միւսն *հակաքրիստոնէական և ամբաստանական*: Այսպիսի մրցութեան մի գոյութիւնն ՚ի Դ դարու կը հաստատեն Գր. Նազիանզացին (Ժառ Ե. զլ. Ի) և Թէոդորեստոս (Գ. զլ. Ե), որք յիշելով Յուլիանոսի գործադրած չարահնար միջոցները՝ Կոստանդիանոսի արարքը շնչելու մասին, կը յաւելուն, թէ հեթանոսաց և քրիստոնէից մէջ վիճարանութիւններ ևս կ'արծարծէր, արզիլելով վերջիններուս մեկնաբանել և ուղղել առաջնոց խօսածն և գրածները: Իսկ այն երկու հակառակ կուսակցութեանց իբրև ճշմարիտ ներկայացուցիչներ կը հանդիսանան Ե. դարու առաջին կիսուն, — ինչպէս տեսանք, — Չոսիմոս և Սոզոմէն: Առաջինը նաստատուած նոր պղատոնական դպրոցի հնագոյն գրութեան մի վրայ, ՚ի լուծեան դաստապարտած է Կոստանդիանոսի և չոովմէական կայսերութեան վրայ սքանչելիօք կատարուած գործերն, իբրև մեծեղեռն բռնակալ մի նկատելով զնա. իսկ Սոզոմէն՝ հետևելով Եւսեբեայ՝ անսովոր կորովով մի կը ջանայ ցրել անոր և համախոհից աւանդածները: Վերջնոյս *Ἐκλογαὶς* յօքնակի կոչմանէն կը տեսնուի, թէ Կոստանդիանոսի մասին ուրիշ շատ գրութիւններ ևս ըլլալու էին ստուգիւ, թէպէտև ժամանակը քիչ բան հասուցած է մեզ:

Արդ՝ երբ Արևելքի մէջ քրիստոնեայ և հեթանոս մատենագիրք այսպէս կը մրցէին իրարու հետ՝ Կոստանդիանոսի վերայ, յԱրևմուտս ընդ հահառական դեռ լուռութիւն կը պահուէր: Եւ Ամբրոսիոս, Իդատիոս, և Պրոսպէր Ակոփտանացի՝ Եւսեբիոսէն ուսածները միայն կը կրկնաբանէին, թէ ըլլայ նորա ծննդեան և թէ մկրտութեան նկատմամբ: Սակայն Ե դարուն վերջին քառորդին այս խորհրդաւոր լուռութիւն կ'ընդհատի, թէպէտև անոր բուն պատճառը ոչ որ 'ի քննասիրաց կարաց յայտնել ցարդ: Ոմանք Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի Վարդացի բացակայութեանը կ'ընծայեն այն երևոյթը. բայց այս չէ ուղիղ. զի արևմտեան եկեղեցեաց և ժողովրդեան մէջ իսկ արդէն 'ի վաղուց պէտք է որ մտած ըլլային այդ գրուածներն:

Յամին 494 **Գելասիոս** (Գ) պապի անուամբ ընդունելի և անընդունելի գրոց **Յանիւս**¹ (De recipiendis et de non recipiendis libris ըստ լատին բնագրին) առաջին անգամ կու գայ 'ի հանդէս, և այնպիսի որոշ կերպով կը խօսի Սեղբեստրոսի Վարդացի վերայ, որով վերը ըսածնիս կը հաստատուի: Գրութեանս հեղինակը կը ծանուցանէ, թէ « Item Actus beati Silvestri, Apostolicæ sedis præsulis licet ejus, qui conscripsit, nomen ignoretur, a multis tamen in urbe Roma catholicis legi cognovimus et pro antiquo usu multæ hoc imitantur Ecclesiæ ».

Այս հակիրճ խօսքերէս կը հետևի Ա. թէ Սեղբեստրոսի Վարուց մուտն և գործածութիւնը նոյն իսկ հռովմայ մէջ՝ 492 էն շատ տարիներ յառաջ եղած է. որով բազումք կարող եղան ընթեռնուլ զայն: Բ. զի **Վարդացի** սովորութեան համեմատ շատ եկեղեցիներ անոր հետևած էին ցայն վայր. այսինքն է զայն գործ ածէին: « Multæ Ecclesiæ » բացատրութիւնն եթէ բացատրութեամբ հռովմայ մասնական եկեղեցեաց համար եղած համարինք, — զոր չեմ կարծեր, — կը հետևի, որ զէթ յամէն 470-494 պէտք է որ լատին լեզուով խմբագրութիւն մի և կամ թարգմանութիւն մ'եղած ըլլար, զի յունարէնը հազիւ թէ սակաւուց ոմանց ծանօթ էր դեռ. այնու մանաւանդ որ այս ժամանակէն յառաջ, ինչպէս ըսուեցաւ, Սեղբեստրոսի Վարդացի գրաւոր յիշատակութեան մի չենք հանդիպիր՝ լատին ուրիշ մատենագրաց քով: Իսկ եթէ արևելեան եկեղեցեաց համար ըսուած է, այնուհետև կը հետևի, թէ 470 էն յառաջ իսկ կային յունարէն և ասորերէն լեզուով գրուած վաղեմի գործեր, որոնք ապա ժամանակաւ նիւթեր մատակարարեցին լատիներէն խմբագրութեան մի: Այս երկու կէտերս իսկ ժամանակին պիտի ջանանք ապացուցանել. բայց այժմ՝ այսքանս դիտելու ենք, որ լատիններէն կարծեցեալ բնագրին՝ այլ և այլ ժամանակաց և հանգամանաց մէջ մասնական գրուածներէ կազմակերպուած խմբագրութիւն մ'ըլլալը՝ նոյն իսկ անոր պարունակութենէն քաջ կը տեսնուի:

Լիբերիոսի² անուանեալ **Գործերն**³ (Gesta Liberii), — որք ընդունելով իբրև

1. Migne, Patrol. Lat. T. LIX, p. 173-174. — Duchesne. Lib. Pont. p. 255-257: — Այս գրուածքս ապացուցուած է, թէ Գելասիոսի հարազատ գործ չէ. բայց ընդունուած է որ 492-496 ին միջոցները գրուած է. որուն համար այսպէս կը գրէր առ իս հայրն սրբազան հմախօսութեան Դէ Ռոսսի. « Il Catalogo di libri approvati o disapprovati attribuito al papa Gelasio, se non è propriamente di quel pontefice, è compilazione fatta poco dopo l'età sua. In alcuni antichi codici è attribuito al papa Ormisda ».

2. Այս պապս յամին 325 յաջորդեց Յուլիոսի, և յամին 366 վախճանեալ է:

3. Տես Coustant, Epist. Romanorum Pontificum. Paris 1721, Append. p. 90. Այս գրութեանս անհարազատութիւնն ևս ապացուցուած է Բօլլամտեանց և Դիւշէնի ձեռքով:

հնագոյն Սեղբաստրոսի Վարդը, կը ջանան միաբանել իսկ զանոնք պատմութեան հետ, — հետևեալ խօսքերով՝ ուրիշ նոր լոյս մ' ես կու գան սփռել ցայս վայր յայտնած մեր կարծեաց վերայ, այսպէս. « Anno regni Constanti regis nepotis Constantini Magni viri, etc. Hoc cum legisset (Liberius) *ex libro antiquo, edoctus a libro Silvestri* episcopi Romanorum, eo quod et publice praedicaret; quia in nomine Jesu Christi, a *lepra mandatum fuisse per Silvestrum* Constantinum patrum Constantis; erat enim Constans non integre Cristianus... *Baptizatus autem ab Eusebio Nicomediensi, in Aquilonia villa* ». Յետոյ կ'ըսուի, — 'ի դիմաց Կոստանդեայ առ Լիբերիոս. *Sacrilegum Liberium, qui dixit patrum meum fuisse leprosum et baptizatum a Silvestro episcopo, et mundatum... dum abiero* » etc.

Լիբերիոսի Գործոց անծանօթ հեղինակն Կոստանդ, Կոստաս և Կոստանդիանոս անուանք խառն 'ի խուռն յիշելով, իրարու հետ կը շփոթէ. սակայն շատ նշանաւոր են անոր արանդութեան հետևեալ կէտերը. Ա. Հնագոյն գրուածքի մի որոշ յիշատակութիւնն, որ հանեալ կամ յեղեալ էր ի Վարդոյ Սեղբաստրոսի: Բ. Կոստաս է Եւսեբիոս Նիկոմիդացիէն մկրտողն, և ոչ թէ նորա հայրը Կոստանդիանոս: Գ. Կոստանդ Կայսեր Լիբերիոս պապին համար ըսուած խօսքերն, որք անոր կամ պաշտօնական և կամ ոչ պաշտօնական թղթերէ առնուած ըլլալ կը թուին:

Այս վերջին կէտս դեռ անելի ուշագրաւ կը դառնայ, երբ Եւսեբիոս պապին Գործեր: 1 (Acta, և Փետր. Բ. 355-358 ին) ստեղծարանութիւնն 2 իսկ կը միաբանին հաստատել: Յիրաւի վերջինս (տես Lib. Pont.) այսպէս կը բարբառի. « Hic declaravit *Constantium* filium Constantini *haereticum, et secundo rebaptizatum ab Eusebio Nicomediensi iuxta Nicomediam in Aquilone villa* », etc. Արդ այս, — ինչպէս նաև սիմֆաքեան ըսուած անհարազատ գրութիւնք և գործք Բ. ժողովոյն Հռովմայ, — կարծես թէ մէկ գրչի տակ հաւաքուած գրութիւն՝ ամէն ջանք կ'ընեն, պատմական ընելու սեղբաստրոսի ստեղծարանութիւնը, հակառակ պատմութեան: Բնաւ չենք տարակուսիր, թէ անոնց հաւաքողը Զ և Է դարուց պարունակին մէջ ապրող լատին մէկն ըլլայ. սակայն այս իսկ առանց տարակուսի է, թէ յիշեալ պապերու գրաւոր և հնագոյն յիշատակարաններ ես ունեցած է նա իւր դիմաց՝ իբրև ատաղծ, յորոց մին էր և Սեղբաստրոսի Վարդոյ բնագիրն և անոր լատին խմբագրութիւնը, զորս յիշուած տեսանք 'ի գործս Լիբերիոսի: Այս խմբագրութեանս մէջ նշանաւոր է Որդերու քահանայապետին հատածը, — զոր Դիւլէն յամին 514, իսկ Յովն. Դէ Ռոսսի 494-496 ին գրուած կը համարին. — որ Գելասիոսի և Փելլիքսի մէջ բերուած տեղերը գրէթէ բառ առ բառ կրկնելով, կը յիշէ նաև զՍեղբաստրոսի լեռը, ուր արքայութեան էր Սեղբաստրոս. « Hic in exilio fuit in montem *Syraptim* persecuzione Constantini concussus, et postmodum rediens cum gloria, baptizavit Constantinum Augustum, quem curavit Dominus per baptismum a lepra ».

« Cum legisset » բացատրութիւնն իսկ կը ցուցնէ, թէ Լիբերիոս չէր անոր հեղինակն, այլ յետագայ մէկն 'ի Զ դարուն, որ աչքի զարնող կերպով շփոթած է Կոստանդ, Կոստանդիանոս և Կոստաս անուանքը իրարու հետ:

1. Տես Bolland. T. III. p. 167.

2. Տես Duchesne, *Etude sur le Lib. Pont.* p. 183 - 191.

Հատին այս անհարազատ՝ քայց հնագոյն աղբերաց վրայ յաւելունք նաև Ս. Հե-
րոնիմոսի ընծայուած թուղթը¹, — գրեալ առ Եւստորիոս ոմն, — Վասն Կապանաց Ս. Պե-
տրոսի (De vinculis Petri), ուր Պետրոս և Պօղոս առաքելոց երևումն ևս կը յիշուի
առ Կոստանդիանոս՝ այսպէս. « Sic quousque ad Magni Constantini impe-
rium ventum est, qui postquam *dignatione superna, per Sanctos apostolos*
Petrum et Paulum visitatus, et per Silvestrum Papam baptizatus est; et
ex persecutore fidei defensor, et mandatum Christi custoditor assiduos
factus est ».

Արդ՝ մինչև հիմայ մէջ բերուած լատին հնագոյն աղբերաց, այն է Լիբերիոսի, Գե-
լասիոսի, Փելլիքսի, Եւսեբիոսի, Քեստոսի, Սիմմաքոսի, Ռմմզդէսի և այլն Քահանայա-
պետաց զործերու աւանդածներն եթէ բերենք ՚ի մի, կ'ունենանք Կոստանդիանոսի և
Սեղբեստրոսի ստեղծաբանութեան էական մասունքը: Ուստի կարեմք այսպէս ձեռն-
արկել. կամ այն է՝ թէ այս անհարազատ զործոց աւանդածներուն վերայ հիմնեալ՝
բարձրացել է Սեղբեստրոսի Վարդաց շինուածն. կամ ընդհակառակն այս անհարա-
զատ Գործերն առհասարակ Սեղբեստրոսի Վարդէն քաղած են իրենց աւանդածները,
և կամ ընդունել, թէ ոչ Սեղբեստրոսի Վարդէն յիշեալ զործերէն, և ոչ այն Գործերն՝
Սեղբեստրոսի մեզ ծանօթ Վարդէն առնուած են ուղղակի. այլ թէ եղած է երկո-
ցունց հնագոյն աղբիւր մի և կամ մէկէն աւելի աղբիւրներ, յորմէ յառաջ եկած
ըլլան երկաքանչիւրքն:

Առաջին կէտը կարելի չէ ընդունել, վասն զի յիշեալ Գործերէն գէթ ոմանց մէջ
այնպիսի տեղեր կան, որք ուղղակի Սեղբեստրոսի Վարդէն առնուած կը տեսնուին:
Երկրորդ կէտը, — եթէ Քահանայապետական Գրքի (Liber Pontificalis) խմբագրու-
թեան ժամանակակէտը միայն ՚ի նկատի առնուենք, — ըստ ինքեան հաւանական
կ'երևի, քայց որովհետև անուրանալի է նոյնպէս, թէ վերը յիշուած քահանայապե-
տական անհարազատ գրոց մեջ եղած աւանդութիւնքն իսկ հնագոյն յիշատակարա-
նաց վերայ հաստատուած են, և չէ մարթ քացէ ՚ի քաց մերժել զանոնք. ուրեմն այդ
ևս մեզ անընդունելի է: Այսպէս ուրեմն իբրև ստոյգ եղելութիւն կը մնայ ընդունել
վերջին կէտը, որուն նպաստաւոր են մինչև ցայս վայր յոյն և լատին հնագոյն աղ-
բիւրներէն մէջ բերուած տեղիքը, որոնք թէպէտև մի և նոյն դիպաց վերայ կը խօ-
սին, քայց քանի՞նք զանազանութեամբ յիրերաց և ՚ի Վարդաց Սեղբեստրոսի: Իսկ ընդ
հակառակն բոլոր այն լատին և յոյն մատենագիրներն, որք վեցերորդ դարէն կամ
Սեղբեստրոսի Վարուց երկրորդ խմբագրութենէն վերջը կու գան ՚ի հանդէս, աւելի
կը համաձայնին իրարու, գոզցես իմն յայտնելով, թէ ամէնքն ալ մի և նոյն խմբա-
գրութենէն լուսաւորուած կը խօսին:

Քաց աստի՛ ուրիշ տարօրինակ երևոյթ մ'ալ կ'ելլէ մեզ ընդ յառաջ, որ այնքան
աւելի զգալի է, որքան ընդհանուր. այսինքն է, Ե դարու վերջին քառորդէն սկսեալ

1. Opera S. Hieron. Paris 1643. T. IX, Epistola 35.

Այս թուղթս ոմանք ՚ի գիտնոց՝ չհրոնմոսի ժամանակակցի մի զործ կը համարին:
Ֆրոնիմոսի հաւանական չի կարծեր զայն, քայց պատճառ մ'ալ չի նշանակեր իւր
երկրաչափութեան: Սակայն Եւստորիոս, — որուն հետ է թղթոյս հեղինակին աղբերսը, — եթէ,
որպէս կարծես, Կեսարացի սոփեստէսն է, այնուհետև կարելի է ըսել, թէ այդ թուղթը
ոչ միայն չհրոնմոսի, այլ գուցէ թէ անկէջ տարիներ իսկ յառաջ գրուած ըլլայ:

մինչև ժԲ դար՝ լատին մատենագրաց մեծ խումբ ¹ մի՛ անընդհատ յաջորդութեամբ կը յեղյեղեն Սեղբեստրոսի Վարդը: Իսկ առ Յոյնս, ընդ հակառակն, մինչև է դարուն վերջը խոր լուսթիւն կը տիրէ. **ՅՎԷ. ՄԱՐԿԱՍ** Անտիոքացին միայն բացառութիւն մի կը կազմէ, յիշելով որոշակի Կոստանդիանոսի, Հեղինեայ և Հռովմայ ժողովը՝ ղեան մկրտութիւնը Սեղբեստրոսի ձեռքով: Բայց ղիտելու ենք, որ այդ հեղինակն իսկ **Զ** դարուն վերջն է, երբ Սեղբեստրոսի Վարուց լատին խմբագրութիւնն արդէն կատարուած և յունարենի ևս փոխուած էր:

Արդ՝ մինչև հիմայ յոյն և լատին հիմ աղբերաց քննութենէն որոշ տեսնուեցաւ և մենք չենք վարանիր եզրակացնել, թէ **Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի սրբաբանութեան յԱրևելից անցած էն յԱրևմտոսոս. անոր աստ շրջան ընելով, - քրեալիէ մէկ դար վերջ, - վերադարձան յԱրևելս, քայց կերպարանափոխութեամբ մի: Այո՛, նախ և յառաջ Բիւզանդիոնը տուաւ Հռովմայ զկոստանդիանոսեանը. իսկ Հռովմ վերադարձոյց զայն Բիւզանդիոնի Սեղբեստրոսի Վարուց նորանոր յաւելուածներով հանդերձ:**

Այսպիսի անսովոր բայց և աներկբայելի տուրևառութեան մասին՝ հետևեալ ծանրակշիռ հարցերը բնականապէս կ' ելլեն ընդ առաջ, և մենք պէտք ենք ըստ կարելոյն լուծել զանոնք: Ա. Թէ ի՞նչ դիպաց և պարագայից բերմամբ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ պատմութիւնն անցաւ յԱրևմուտս, և ի՞նչ պայմաններով եղան ընդունելի: Բ. Թէ ո՞ր ժամանակ և ի՞նչ հանգամանաց ներքև միացան Սեղբեստրոսի արարուածքն՝ անոնց հետ և եղան Յունաց ընդունելի:

Առ այս ղիտելու ենք նախ, որ ըստ վկայութեան Եւսեբիոսի ², Կոստանդիանոսի մահուանէն անմիջապէս յետոյ՝ Յոյնք և արևելիայք սկսան շուտով տօնել զնա, իբրև դասակից Առաքելոց: Այս տօնս ըստ հիմ տուամարին յունական եկեղեցոյ կը կատարուէր, - զոյգ ընդ Հեղինեայ, - ՚ի 21 ³ Մայիսի, այնքան մեծաշուք՝ մինչև տէրութեան ատենք անգամ կը փակուէին: Ուստի այս առթիւ բնական էր որ Յունաց, այսպէս և Հայոց փայլուն և հետևակ հանճարներ սրէին իրենց միտքն և գրիչը, պէսպէս ներբողեաններով հոգակել անոր անցեալ կեանքն և կենաց արարուածները, որ իրենց և քրիստոնէութեան պարծանքն եղած էր: Այսպէս ուրեմն ՚ի վաղ ժամանակաց մինչև ցն դար պէտք է որ գրուած լինէին բազմաթիւ գրութիւններ, թէ և ժամանակը քիչ բան հասուցած է մեզ: Նոյն իսկ մեր աղքատին մատենագրութեան մէջ կը տեսնենք այսպիսի զրուցաց այլ և այլ հետքեր: Փ. Բուզանդացին՝ Յակ. Մծբնացոյ արարուածով, Ագաթանգեղոս՝ հրեշտակի երևման և թագադրութեան վէպով, այսպէս և Զենոք, մանաւանդ Խորենացին երկիցս իբրև համաշխարհի տօնական սուրբ յիշատակութեամբ արծագանգեր կու տան, յաստուածուտ Կոստանդիանոսի վերայ կատարուած սքանչելեաց: Երկրորդ եթէ Հայք և Միջագետք՝ Աբգարու և Տրդա-

1. Գր. **Տրանցի** (Hist. Francorum) յամին 539-5395, **Ս. Արեւել** (Bibl. Patrum, Paris T. III. p. 290) է. դարուն: **Բեդե՛** Ը. դարուն, **Արեւել** Ա. յամին 772-795 առ Կոստանդիան և իրենէ գրած թղթոց մէջ (Sku Sacrosancta Concilia, Labbei, Venetii, T. VIII, p. 748), - **Նիկիա** Ա. (Sku Hard. p. 154) յամին 858-867, - **Արեւել** վիեննացի (Hist. Christ. De la Barre, Paris 1583, f. 496) յամին 850-875, - **ՅՎԷ** Մարկաւազ (Sku Muratori, Rerum italica Script. T. I. P. II, p. 293) յամին 872, - այսպէս յետոյ **Լեւոն** Թ, **Վիլիամ**, **Հերան** **Լեւոն**, **Ուրոյ** **Եւ Յելոն**, **Որեւել** **Վերել**, և այլք յորովր:

2. Bolland. Acta Sanct. Aug. T. III. p. 578, et Maÿ. T. V. p. 12-14.

3. Կենսագրութիւն Կոստանդիանոսի, Գ. Գիրք:

տայ առաջին քրիստոնեայ թագաւորաց և նոցա դարձի պատմութիւնը բարեպաշտութեամբ վիպասանութեան փոխեցին, Յոյնք կամ նոյնք չէին կրնար մնալ անտարբեր մասն Կոստանդիանոսի նկատմամբ: Հետևաբար զուգեցին անոր վարքը՝ ժամանակակից մեծ եկեղեցականի մի կամ սուրբ հօտապետի գործոց հետ, ինչպէս Արքաւրուն՝ Աղղէի, և Տրդատայն՝ Գր. Լուսաւորչի հետ, Արիոսեանց բերանը գոցելու համար. և ո՞վ արդեօք Սեղբեստրոսէն աւելի մեծ սրբութեան և հեղինակութեան համարաւ տարածած էր յԱրևելս և յԱրևմուտս. և կամ որո՞ւն պատմութիւնը աւելի քան զՍեղբեստրոսին ծածկուած ՚ի խոր հնութեան և զննութեան:

Երրորդ՝ երբ Արևելք իր եկեղեցական բազմախումբն պատմագրաց ձեռքով, առիթ և դիւրութիւն ունէր որ և է սրբազան վէպ կամ դէպք ՚ի գրի առնուլ և տարածել, Արևմուտք, ընդհակառակն դեռ անոնցմէ ոչ մէկն ունէր. հետևաբար ամէն զրական և կրօնական նորութիւն, ամէն հնագոյն վէպ յԱրևելից անցնելով հոն՝ արծազանգ կու տար: Անտարակոյս այս տեսակ անվաւեր զրուածոց հետ անցան մասն Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ վիպասանութիւնքն ևս: Այո՛, Քարոնիոսէն և ՚ի Բոլլանդեանց սկսեալ մինչև Դիւշէն և Ֆրոնիթիմգահմ՝ զհտնականք առհասարակ յայսմ կը համաձայնին: Ո՞չ ապաքէն Սեղբեստրոսի Վարդան առանձին մասանց վերլուծութիւնն իսկ զայս կը հաստատէ: Մենք աւելորդ կը համարինք այս տեղ ուրիշներէն այնքան անզամ կրկնուած փաստերը վերստին յեղյեղել. այլ թէ ի՞նչ պարագայից բերմամբ մտաւ, և թէ ի՞նչպէս նորոգուելով՝ վերադարձաւ յետ դարու միոյ յԱրևելս: Այս էական կէտս ոչ ոք ՚ի քննասիրաց ըստ արժան բարակամիւն պարզեց. որով և անոր ծագման մասին եղած քննադատութիւնք իսկ մնացին ապարդիւն, և կամ խակ ու վաղահաս պտուղներ յառաջ բերին:

Արդ՝ նորոյն հռովմայ կամ Բիւզանդիոնի և հնոյն մէջ եղած կրօնական յարաբերութիւնքը՝¹ որչափ ևս սերտ և բազմակողմանի եղած ըլլան Ե. դարու մէջ, որչափ որ ալ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ յիշատակը նուիրագործուած էր ՚ի հռովմ, սակայն և այնպէս չենք կրնար ըսել, թէ այն դարու առաջին քառորդին և հոգևոր իշխանութեան բացայայտ վճռով մի մտած ըլլայ անոնց ստեղծաբանութիւնն ՚ի հռովմ. այլ կամ արևելքէն հոն ուխտի գացող բարեպաշտ եկեղեցականաց և կամ յոյն զաղթականաց և զբազիտաց ձեռքով մտած անդ. և մտաւ հաւանօրէն Քաղկեդոնի ժողովքէն ետքը. այսինքն է հակաքաղկեդոնեան Ալեքսանդրի և Պետրոսի զրգումամբ եղած աղմկակից օրերուն մէջ, երբ Յովն. Աղեքանդերացի հայրապետին հետ՝ ուրիշ բարեփառ եկեղեցականներ և աշխարհիկք իսկ ապաւինեցան սրբաբան կայսրութեան մայրաքաղաքը: Այս բանիս յայտնի ապացոյցն արդէն տրուած է մինչև այն ժամանակ լատին մատենագրաց պահած խոր լռութեամբը, զոր տեսանք ՚ի վեր անդը:

Իսկ Ե. դարու երկրորդ կիսում երբ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ ստեղծաբանութիւնք դեռ նոր մտան ՚ի հռովմ, ոչ այնքան իրենց հակապատմական պարունակութեամբը թերևս, որքան լեզուով դժուարամատչելի եղան ժողովրդեան. բայց ժառանգաւորաց մէջ կային ծանօթք հելլէն լեզուին, մանաւանդ թէ զաղթական յոյներ ևս,

1. Բահանայապետական գրոց անծանօթ հռովմայն (տես Դիւշէն, Liber Pontif. p. 255) խօսելով Գելասիոսի գործոց վերայ, կ'ըսէ, թէ « Hujus temporibus, այսինքն է 492 - 496 iterum venit relatio de Grecias, eo quod multa mala et homicidia fierent a Petro et Aca-cio Constantinopolim. Eodem tempore fugiens Iohannes Alexandrinus episcopus catholicus et venit Romam ad sedem apostolicam, » etc.

որք մատչելի ըրին զայն բազմաց : Թեպէտև զար մ'ամբողջ սահներ անցեր էր քրիստոնէութեան այն կրկին դիւցազանց գործոց և յիշատակարանաց վրայէն, սակայն ամոնց վէպերն և յիշատակը տակաւին կենդանի էին հռովմայ և անոր դրացի երկրաց մէջ : Կենդանի էին դեռ 'ի բերան ժողովրդեան Սաբինայ լեռն՝ Սեղրեստրոսի արարուածովք. կենդանի և կամգուն կային Կոստանդիանոսի հոյակապ տաճարն և սրբազան մուկրատուութիւնք, այսպէս և Կապիտոլիոն, որք զիտնոց պատմական ծանօթութիւնները կը լծակցէին ռամկին մէջ շրջող վէպերու հետ, զորս կը յեղյեղէին հռովմեկող գացողներուն ականջն 'ի վեր. և Ս. Պետրոսի և Պօղոսի գերեզմանաց այցելութիւնները և կը տանէին մինչև Արևելքի խորերը : Եւ յիրաւի եթէ Սիմմաքեան հաւաքածոյից կամ Liber Pontificalis գրոց հեղինակք յետ երկուց դարուց կարացին այնքան բան աւանդել նախնի քահանայապետաց գործերու մասին, որչափ ուրեմն մոյնքան զար յառաջ ապրողք : Սեղրեստրոսի պաշտօնն և յիշատակն թէ՛ առանձինն և թէ՛ հասարակաց յիշատակարաններով՝ արդէն մուկրագործուած էին, ոչ ինչ մուագ և Կոստանդիանոսին, երբ Սեղրեստրոսի վարդապետութիւն եկաւ աւելի ևս ժողովրդական գործել զայն : Հռովմայ գիտնական դասը համաձայն չգտնելով այն գրութիւնը՝ Եւսեբիոսի, Հերոնիմոսի և Ամբրոսիոսի աւանդածներուն հետ, խեթիւ մայեցաւ անոր վերայ. բայց որովհետև ժողովրդեան մէջ շրջող գրուցաց համաձայն էր, այն պատճառաւ իսկ ունեցաւ բազմաթիւ ըմբերողներ, — ըստ վկայութեան Գելասիոսեան ցանկին. — և եկեղեցեաց մէջ իսկ գործածական դարձաւ : Բայց այսու հանդերձ բաւական դժուարութեանց հանդիպեցաւ հռովմայ մէջ՝ մինչև որ ընդունելի եղաւ : Ուստի այս և ուրիշ կրօնական դէպք մի առիթ տուին Գելասիոս պապին հրապարակաւ յայտարարել, թէ այն գրուածքը կարէր այնուհետև արծակ համարձակ վերձանրլ. և այս դէպքս էր Բիւզանդիոնի և հռովմայ եկեղեցեաց և վեհապետաց մէջ տեղի ունեցած մոր յարաբերութիւնն, զոր քահանայապետական գրոց հեղինակն մասնաւոր կերպով նշանակած է, — Գելասիոսի ձեռքով եղած կարևոր բարեկարգութեանց մէջ ժամանակագրական մեծ սխալով մի, — Ակակեանց և Պետրոսեանց կուռակցութեանց մէջ ունեցած դատավարութեամբ, և Անաստաս կամ լաւ ևս Զենոն կայսեր հետ ըրած ազդու բանակցութիւններով :

Սակայն Գելասիոս՝ այնպիսի պաշտօնական յայտարարութիւն մ'ըրած ժամանակ pro urbis et orbis, չէր կրնար սեղրեստրոսեան և կոստանդիանոսեան ստեղծաբանութիւնքը ըստ նախկին ձևին ներկայացնել. որովհետև այն գրութիւնն արևելեան եկեղեցոյ և մտաց ծնունդ ըլլալով, մեծաւ մասամբ Կոստանդիանոսի և հեղինեայ վերայ կը դառնայր, և արևմտեանէն աւելի արևելեան եկեղեցոյ և կայսերութեան վիճակը վեր բռնել նկրտած էր : Ուրեմն Գելասիոսի յայտարարածը Սեղրեստրոսի Վարուց մոր խմբագրութիւնն էր, զոր իւր ըրած եկեղեցական բարեկարգութեանց համաձայն ձևած էր : Եւ որովհետև Քաղկեդոնի ժողովքէն յետոյ Բիւզանդիոնի պատրիարքներէն ոմանք՝ Կոստանդնուպօլսոյ ժողովոյն տուած պարզ պատուոյ արտօնութեան վերայ յեցած, կը պահանջէին², որ ոչ միայն կայսերական քաղաքի մետրապօլտա

1. *Stu. De Rossi, Boll.* 1872, p. 33. — *Muratorii, Litter.* Rom. T. I, p. 454, — *Duchesne, Liber. Pontif.* p. 201.

2 Այս պատմական եղելութիւն մ'է, զոր Անատոլիոս և Յուստինիանոս երէց մինչև ծայրայեղութեան հասուցին, բռնաբարելով և տանջելով զսրբազան քահանայապետն Վիգիլիոս Կ. Պօլսոյ արգելարանաց մէջ :

X

կան աթոռը գործադրական իրաւասութիւն ևս ունենայ Փոքուն Ասիոյ և Յունաստանի եկեղեցեաց վերայ, այլ նոյն իսկ անկախ ըլլայ Ս. Պետրոսի զերագոյն զահէն, իբր հաւասար նմին. ուրեմն Գելասիոս քաղցրութեամբ ամոնց փառասիրական ձկտումնէ ըր խոնարհեցնելու, և երկու եկեղեցեաց մէջ Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի օրով հաստատուած վաղեմի միութիւնն ամրապնդելու համար, և ցուցնելու մանաւանդ թէ Բիւզանդիոնի առաջին կայսեր դարձն և կրօնական բարեփոխութիւնքն՝ անդուստ ՚ի վերուստ չուվմայ չայրապետին, այն է Ս. Սեղբեստրոսի ձեռքով կատարուած էին, հարկ էր որ անոր Վարդան մեծ կարևորութիւն տայր, և այնու մանաւանդ աւոնց բերանը կարկէր:

Յիրաւի, նոյն իսկ այն Վարդան լատին խմբագրութեան և արևելեան հնագոյն աղբերաց մէջ եղած աչքի զարնող տարբերութիւնքն իսկ յայտնի հաւաստիք են այսպիսի եղելութեան: Բ. Ա. յսու միայն կը մեկնուին և հասականալի կ'ըլլան այն երկու խորհրդաւոր կէտերն, այսինքն թէ ինչո՞ւ համար մինչև Ե դար լատինք խոր լուծեան քօղ մի ձգելով Սեղբեստրոսի ստեղծաբանութեան վերայ, կարծես խեղճամահ առնել կ'ուզեն զայն, մինչդեռ արևելայք յաճախակի կոչումներ կ'ընեն անտի՛ ընդդէմ Արիւմոսաց և հեթանոսաց. իսկ վեցերորդ դարէն վերջ, ընդհակառակն, նոքա կը լռեն, — զոգցես իմն տհաճ և անհաւան երեւցնելով եղած փոփոխութեան վերայ, — ուր լատինք մեծածայն աղաղակաւ կը հռչակեն զայն: Ա. յո՛, Յոյնք կը մնան անբարբառ մինչև Ը. դարը, վերահաս վտանգ մի միայն, — այն է Պատկերասրտից մոլորութիւնը, — կու գայ լուծել անոնց զաքարիակամ լուծիւնը և կու տայ բարբառել:

Թէ՛նէ՛ն 1 պատմագիրն խրախուսուած Արքիանոս Ա պապին առ Կոստանդիանոս և Իրենէ գրած թղթոց 2 վերայ, յորս մէջ կը բերուին, — Սեղբեստրոսի վարքէն, — Ս. Առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի պատկերաց և առ Կոստանդիանոս երևման հատուածքը, — առաջին անգամ ասպարէզ կ'ելնէ, — յամին 785-818, — և կը թօթափէ անոր նկատմամբ յոյն մատենագրաց երկդարեան լուծիւնն և քունը: Ա. յո՛, նա կը զուգէ Կոստանդիանոսի պատմական գործերը՝ Սեղբեստրոսի ստեղծաբանութեանց հետ, զի յետ յիշելոյ խաչի երևումը, Մաքսենտիոսի յաղթելն և նորա դարձը, կը ծանուցանէ և Սեղբեստրոսի ձեռքէն ընդունած մկրտութիւնը: Նորա մէջ բերած այն փաստը, թէ Կոստանդիանոս՝ Եւսեբիոս Նիկիովիզացիէն շատ յառաջ մկրտուած էր ՚ի չոռվմ, ապա թէ ոչ չալիտի կարենար Նիկիոյ ժողովքին մասնակցիլ, եթէ հաւաստի ևս չընդունինք, սակայն անտարակոյս կամ Դ. դարու Կոստանդիանոսի շատագուրկան զրուածքէ մ'առնուած է, — զորս ՚ի վեր անդր ենթադրեցինք, — և կամ Գելասիոսի թղթերէն:

Գէորգ Միւնչի, մականուանեալ Ամբրոուս՝ ամբողջ զլուխ մի, — այն է Ա. գլ. Դ, — նուիրած է՝ համառօտելու Սեղբեստրոսի Գործերը, դնելով անոր խորագիր Έκ τοῦ Βίου ἀγίου Σιλβέστρου 3. Հեղինակս Կապիտոլիոնի վիշապի արարուածով կը սկսի. բայց դուրս թողուցել է կայսեր դարձի և ՚ի Նիկովիզիա կատարուած մկրտութեան պատմութիւնքը: Առասպելեալ մկրտութեան ՚ի նպաստ կը ջանայ աւելի փաստեր բերել:

1. Sbu Ed. Bonn. 1839, T. I, p. 19, 24, 25.
2. Ա. յս թղթերէն առաջինը, — գրեալ յամին 783, — կարդացուեցաւ Նիկիոյ Բ. ժողովոյն մէջ՝ ՚ի հերքումն պատկերասրտից:
3. Sbu Migne, Patrolog. Græc. T. C, p. 646.

Սեբեոս Մեթոփրաստէս¹, — յամին 914—965, — տեղ տեղ յեղաշրջելով մէջ բերած է Սեղբեստրոսի Վարքը, իր մեծագանձ հաւաքման մէջ, տեղ տեղ ալ դուրս թողով ընագրին այս ինչ կամ այն տեղին. և այս առանց բանաւոր պատճառի մի ըրած չէ:

Յունական եկեղեցոյ **Յայտնարայ** հնագոյնն, այն է Վասիլ Բ. կայսեր անուամբ յամին 975—984 յորինուածը, Յունուար երկու կարգելով Ս. Սեղբեստրոսի տօնը, — ըստ վաղեմի յիշատակարանաց, — կը քաղէ անոր **Վարք** էական կէտերն իրրև աներկրայելի այսպէս « Σιλβεστρος ὁ σοφὸς... πολλά θαύματα ἐποίησε, καὶ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον, τὸν πρῶτον ἐν Χριστιανοῖς βασιλεύσαντα, πρὸς τὴν Χριστὸν πίστιν ὠδήγησε, καὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι τὴν τοῦ σώματος λέπρα, καὶ τὰ τῆς ψυχῆς πάθη, διὰ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἁγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ἔπεκάζθηρε ».

Սեբեոս² Յայտնարքն ևս, — գրեալ Ժ—ԺԱ դարուն, — ինչպէս նաև Ժ դարուն գրուած Վատիկանի թիւ 974 յոյն ձեռագիրն՝ կը համաձայնին Վատիկանին: Վերջնոյն մէջ բաց 'ի մկրտութեան յիշատակութենէն, կը պարունակուին նոյնպէս **Երեղեմի Կեօրարայ**, **Տարեկէան** բժշկաց և մանկանց կոտորածի մանրամասնութիւնքը: Այսպէս նաև Ղեւոնդիոս³ ժամանակագիր յամին 1000—1020, Միք. Գլիկա⁴ յամին 1118, Կեղրեմոս⁵ յամին 1057, և Չոնարաս⁶ յամին 1118:

Մենք աւելորդ կը համարինք դեռ ուրիշ կոչումներով ծանրաբեռնել մեր գրութիւնը, զի մինչև հիմայ մէջ բերուած ընծայութիւնքս իսկ ըստ բաւականին համոզեցուցիչք են Սեղբեստրոսի **Վարք** կրկին խմբագրութիւնք եղած լինելուն, այսինքն են նախկին յունարէնն և լատիններէնն 'ի վերջայս Ե. դարուն, կամ 'ի սկիզբն վեցերորդին:

Այսուհետև այս կարևոր խնդիրս՝ ըլլոր իւր ծանրութեամբը կը կեղրոնանայ արևելեան այն երկու հնագոյն և հմտագոյն աղբերաց վերայ, որպիսիք են ասորին **Յու. Սրճեյէ** և մերս **Խորեմայէ**, որոնք Ե դարու վերջին կիսում ծաղկեցան և գրեցին իրենց գործերը, և սակայն երկուքն ալ Սեղբեստրոսի ստեղծաբանութեան համանման բաներ կ'աւանդեն մեզ: Բնականապէս ուրեմն այս հարցս կ'ելլէ մեզ ընդ առաջ. Արդե՞օք սոքա Սեղբեստրոսի Վարուց լատին խմբագրութենէն՝ կամ անոր վրայէն յետոյ ուրեմն եղած թարգմանութենէն՝ մի ներշնչուած գրեցին, թէ ընդհակառակն մեզ անծանօթ յունարենէ և քան զայն հնագոյն գրուածներէ:

Դիտելու ենք, որ Ասորի մեծ հռետորն և բանաստեղծն՝ իր Կոստանդինոսի մկրտութեան վերայ յորինած ժառին⁷ մէջ, երկայն նախերգանքով մի յետ ծանուցանե-

1. *Stu* Surius, *De Sanct.* T. VI. p. 1173 - 1187.

2. *Stu* Thes. Monum. eccles. և այլն, և կամ Henrici Canisii. *Lec. Ant.* adjecit Jac. Basnage, T. III, p. 1.

3. *Stu* Ed. Bonn. p. 84.

4. Ed. Bonn. p. 46 - 467.

5. Ed. Bonn. 1837. T. I, p. 473.

6. *Stu* Ed. Parisii. T. II, I. XIII, p. 3 - 5.

7. Որուն խորագիրն է. « Omelia sopra l' Imperatore Costantino e la guarigione della sua lebbra ». զոր թարգմանեց յասորոյն և հրատարակեց հանդերձ ծանօթութեամբ և բնագրաւ **Արեմ. Լ. Յրեմիայէ** 'ի չոտմ 1882: Այս ճառս կը գտնուի ասորերէն երկու հնագիր ձեռագրաց մէջ, որք են Վատիկանի թիւ 117, և բրիտ. Մուզէոնի թիւ 803 գրչա-

լոյ իր ունկնդրաց, թէ Կոստանդիանոսի պատմութիւնը պիտի ընէ, անդէն կը նկարագրէ այլաբանօրէն, թէ Կոստանդիանոս ՚ի ծնէ բորոտեալ էր. — թէ այս (նորօրինակ) բորոտութիւնս **ասորիացի** կը կրէր նա իւր **ճակարհ** և **չբնանցը** վերայ, երբ ծնաւ. — այսպէս կազմեց զնա Աստուած յարգանդի մօրն, հայրը հեթանոս վիճելուն համար, և որպէս զի որդին ևս **հեթանոս չլլայ**. — այս բորոտութեան աղագաւ այնպիսի զարշահոտութիւն կը բուրէր անկէ, որ բաց ՚ի իւր մօրէն՝ ոչ այլ ոք կը հանդուրժէր անոր մօտեմալ: — Մինչդեռ **անոր հայրը Կոստաս փերսեան** ամէն բժշկաց ցոյց կու տար զորդին, առողջացնելու յուսով, մայրն ընդհակառակն ցաւագին կը պաղատէր, որ չառողջանայ, զի մի առողջանալով հեթանոս մնայ. այլ կ'աղօթէր որ էրկը Կոստաս մեռնի, վասն զի ինքը զիտէր թէ օր մի որդին պիտի միապետէր, **Քարճրացիներ զեկեղեցին և Դաւիթի հերթակոտորութիւնները**: — Աստուծոյ հրեշտակը կը լսէ Հեղինեայ աղերսը, — կ'առնու Կոստասայ հոգին. — մեծամեծք կը խմբուին ՚ի թաղել զկայսրն և միսիթարել զհեղինէ. իսկ նա թէպէտև առ արտաքս կ'արտասուէ, բայց սրտանց կ'ուրախանայ: — Կը լրանան սգոյ օրերն, և Կոստանդիանոսի թագաւորելու ժամանակ կըն հասած է. — **Երկու Կոստանդիանոս կը Քաթանոնն Օթաօնի,** — **ոսանք իրասացի կը համարին անոր յաջորդութիւնը, և ոսանք Քորոթեալ Օթ զե՞ն ուղեր կայսր ճանչնալ.** — Աստուած կ'որոշէ ապա անոր զահակալութիւնը, — մեծամեծք առհասարակ կու զան մատուցանել անոր իրենց մեծարանքը, բայց նա զարշահոտութեամբ ամենուն զըզուանք կ'ազդէ: — Յետ որոյ ամէն կողմ դեպքաններ կը դրկէ, և առանձին նամակաւ **Բաբելոնէն Քաղղեայ** կը կանչէ, — խորհուրդ կը հարցնէ իր հիւանդութեան նամար, — նորա ժամադիր կ'ըլլան վաղին պատասխանելու. — բոլոր գիշերն յօգնութիւն կը կոչեն զՍատանայ և զՍտուրթիւնը. — կը հասնի առաւօտը, — բազմած է բորոտեալ կայսրն իր զահուն վերայ Քաղղեայք խորհուրդ կու տան, որ 400 մանկըտիս ժողովէ իրենց մարց հետ, զենու զնոսա պղնձէ աւազանի մէջ, լուացուի անոնց արեամբ և պիտի բուժի. — հրաւիրանաց նամակներ ¹ կը դրկուին կայսեր կողմանէ քաղաքի մեծամեծաց և գաւառապետաց, — կը ժողովուին մարք հանդերձ մանկամարք, և դատաւորք կը ծանուցանեն անոնց՝ կայսեր հրամանը. — լուրը կը տարածուի Հռովմայ մէջ. — **Գեբեաց** (քրիստոնէից) **աստիճանը** կ'իմանայ ըլլալիքն և կը դիմադրէ. — նախ կը պաղատի առ Աստուած, ապա թողութ մի կը գրէ առ Կայսրուհին՝ ձեռնտու ըլլալ իրեն. — կ'ընդունի անոր պատասխանն և աջակցութիւնը, — կը փութայ առ կայսրն, — կ'իմացնէ Քաղղէից խաբէութիւնը, — և մանկանց ազատութիւնը կը խնդրէ, **Խորհուրդ** որպէս **անոր, որ Գիսանակ անձեղ արեանց ասորի աստուծոյ Զրով Կորոթի և Քաթանի, ապացոյց բերելով Արեթիսի զգեպոն յԱրեթի.** — կը մերժէ Կոստանդիանոս անոր խնդիրը. — այնուհետև մայր կայսրուհին քուրձ զգեցած կը ճեպէ առ որդին, կը յորդորէ յետ կենալ այն ոճիրէն. բայց ՚ի գուր: — Դարձեալ կու գայ զերեաց

զերք: Առաջինն, — ըստ մանրագին քննութեան յիշեալ գիտնականին, — զրուած է 919-927 ի միջոցները. իսկ վերջինը դեռ աւելի հին, ըստ **Վրայիէ**, այսինքն է թ. դարուն: Այս ձեռագիրս թէև ըմտրելագոյն, բայց յառաջոյ և յետոյ պակասաւոր է. Յրոհիթիմգահմի հրատարակութիւնն առաջնոյն վրայէն եղած է:

1. Որոց խորագիրն է. « Ի կողմանէ կայսեր ողջոյն և քաջողջութիւն քաղաքին և ամենայն մեծամեծաց: Այս թղթերովս կը ծանուցանեմ ձեզ, թէ հանդիսաւոր ուխտ մի պիտի կատարեմ առ ամենայն մարս անդրանկածինս. ուստի ձեզմէ իւրաքանչիւր ոք յղէ առ իս փութով հազար մանկունս, և պիտի ընդունի ինձմէ պարգևս »:

առաջնորդն հանդերձ առաջանով, կը սպառնայ, կը սպառնայ, բայց անօգուտ տեղ. — վերջապէս սրտառուչ աղօթքով մի կը կոչէ երկնից թագաւորին օգնութիւնը. — կը հասնի շուտով հրեշտակ յԱստուծոյ, ՚ի կերպարանս բոցավառ երիտասարդի և կը կանգնի կայսեր ղիմաց. — կը զարհուրի կայսրն, — կը կանչէ գերեաց առաջնորդը խօսել երկնաւոր պատգամաբերի հետ. — կը հարցուի և պատասխան կ'ընդունուի անկէց, թէ ինքն է Աստուծոյ կողմէն ղրկուած հրեշտակն, և թէ մանկտին չպիտի մեռնին: — Կայսրը զարհուրած կը հարցնէ, թէ ի՞նչ ընելու է: — Առաջնորդը խորհուրդ կու տայ պահել զմանկտին ՚ի բանտի, կանգնել առաջան, ընկղմիլ ՚ի շուր անդը Աստուծոյն զօրութեանց, և եթէ անարատ չեմէ անկէց՝ այնուհետև ազատ է իր հրամանը կատարել: — Կ'ընդունուի առաջարկը, — պատրաստութիւնք կը տեսնուին մկրտութեան. — գերեաց առաջնորդը կ'ընթանայ տալ առետիս նախ օրհասական մանկանց և մարց և ապա առ եպիսկոպոսն քաղաքին, որ կայր **Յէլեդեյու**: — Կ'իջնէ հանդիսի մեծաւ կայսրն իր պալատէն՝ ՚ի տաճարն Աստուծոյ, — քահանայապետն անոր ճակատն օծելուն պէս, որ բողբոլիմ անսուրբ էր, բորոտութիւնը կը սրբուի. — ամէն կողմէն ուրախութեան և փառաբանութեան ձայներ կը բարձրանան, — կը մկրտուի **Էնիգոս**, — աչքերը վեր առած կը տեսնէ **Նորասանդ հոբ օի, որ կը շրջեր Էրոյն Էրոյ**. — կ'ելնէ յառաջանէն լի հաւատով, յուսով և սիրով. — շնորհակալ կ'ըլլայ նախ Աստուծոյ և ապա գերեաց առաջնորդին և իր մօրը: — Քահանայապետը կը հաղորդէ զնա կենարար մարմնոյ և արեան Տեառն. — կ'երթան առօք փառօք ՚ի պալատն արքունի. — կայսրն կը բազմեցնէ գերեաց առաջնորդը՝ յաջակողմն սեղանոյն՝ առընթեր քահանայապետին. — **Էնիգոս էնիգոս-Էնիգոս կը արտէ անոր**, ընել ինչ որ բարին է և հաճոյ: — Կը բաշխէ նա հրամանաւ կայսեր զգանձն արքունի մարց և մանկանց սգաւորաց. — կը դատի խստութեամբ զՔաղղեայս. — կը յայտնէ բազմութեան առջև անոնց մոլորութիւնքը և **Կայրէ շնորհ հոբ օի օի**: — Կը կործանին կոտց տաճարներն, — կը ջնջուի կոապաշտութիւնն, — **հիգո կը յգոս արտէ** Աստուծոյ, — բոլոր քաղաքն և աւանք ուրախակից կ'ըլլան քրիստոնեայ կայսեր, և օրհներգութեան ուղերձներ կը ղրկուին առ նա:

Ահաւասիկ Յակ. Սրճեցոյ ճառին պարունակութիւնն, զոր համառօտեցինք աստ, նախ մերայոց ծանօթացնելու, և ապա Սեղբեստրոսի Վարքէն ունեցած տարբերութիւնքն ակններն ընելու համար:

Իսկ Մ. Խորենացին՝ իւր պատմութեան Բ. գրոց ԶԳ. գլխուն մէջ ուզելով զուգել Կոստանդիանոսի ամուսնութեան տարեթիւր ընդ Տրդատայն, կը համառօտէ անոր պատմութեան մի քանի կէտերն ևս այսպէս. Կոստանդիանոս Կոստասայ չորսնոց թագաւորին որդին էր, կ'ըսէ նա, բայց ծնեալ ոչ եթէ Մաքսիմիանոսի դստերէն, այլ ՚ի հեղեմայ պոռնկէ, — Կոստանդիանոսի ամուսնանալէն քիչ յետոյ՝ Կոստաս մեռնելով, նա կը յաջորդէ իր հօրը, հրամանաւ Դիոկղետիանոսի. — թագաւորելէն յառաջ պատերազմի մի մէջ յաղթուելով, սաստիկ կը տրտմի, — քնոյ մէջ կ'երևի անոր յերկնից սուրբ նշանն **աստղանախ**, որոյ վերայ զրուած էր. « Այսու յաղթեա » . — Կոստանդիանոս զայն նշան կանգնելով կը յաղթէ իր թշնամեաց. — յետոյ Մաքսիմիան կնոջմէն զրգուած՝ քրիստոնէից դէմ հալածանք կը հանէ և շատեր կը նահատակէ. — այս բանիս ՚ի պատիժ բոլոր անոր մարմինը **Էնիգոս-Էրոյն** կոչուած բորոտութեամբ կ'ապականի. — **արտէ արտէ** կախարդներն և **արտէ արտէ** բժիշկներ չեն կարող բուժել զնա. — կը ղիմէ նա առ Տրդատ որ

պէս զի 'ի Պարսից և 'ի Հնդկաց դիւթեր յղէ առ ինքն. — կու գան, բայց 'ի զուր. — քուրմերէն ոմանք՝ դիւաց խրատով խորհուրդ կու տան կայսեր բազմաթիւ տղայս մորթել աւագանի մէջ և անոնց ջերմ արիւնով լուացուիլ և առողջանալ. — հրամանը կը կատարուի, բայց նա լսելով տղայոց և մարց ողբն ու լացը՝ կը գորովի, անոնց ազատութիւնը իր առողջութեանէ լաւ համարելով. — որոյ 'ի փոխարէն տեսիլքի մի մէջ յԱռաքելոց պատուէր կ'ընդունի մկրտուիլ 'ի ձևոն Սեղբեստրոսի, որ հալսածուելով՝ **Սարգիս** լեռը պահուրտած էր. — կը հաւատայ 'ի Քրիստոս և կը ջնջէ բոլոր բռնաւորները:

Ինչպէս կը տեսնեն ընթերցողք, վերոյիշեալ յոյն և լատին աղբիւրներէն աւելի ճոխ են Սրճեցին և Խորենացի. մանաւանդ վերջինս որչափ համառօտ՝ նոյնչափ ևս աւելի մանրամասն կէտեր կը ներկայացնէ Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի ստեղծարարութեանց: Վիստոնեան եղբարցմէ և 'ի Հարց մերոց սկսեալ՝ զիտնակամք առ հասարակ ուշադիր եղան այս բանիս: Ֆրոնթինգամ' և Դիւշէն՝ իրենց հրատարակութեանց մէջ դիտելով մէկ կողմէն Սեղբեստրոսի ստեղծարարութեան արևելեան բնագործը, միւս կողմէն ալ Սրճեցոյ և Մովսիսի հնուութիւնը, հոն յանգեցան, թէ այս երկու հեղինակներէս մին գրած ըլլայ Սեղբեստրոսի ստեղծարարութիւնը. իսկ անոր նախկին խանձարուրքը դրին յեղեսիա, կամ 'ի Մծբին: Մանաւանդ թէ Դիւշէն ենթադրելով որ Խորենացին անտարակոյս 451—455 ի միջոցը գրած ըլլայ իր պատմագրութիւնը, չտարակուսեցաւ առաջնութիւնը Մովսիսին տալու, այնու զի Սրճեցին 472 էն՝ տարիներ վերջ խօսած է իւր ճառը. բայց ասկէց ծագելիք դժուարութեանց առաջն առնելու համար, կը յարէ, թէ Ե դարուն Ասորոց և Հայոց յարաբերութիւնք այնքան սերտ էին, որով միոյն մէջ կատարուած բան մի դիւրաւ կարող էր միւսին փոխանցիլ:

Յիրաւի, եթէ Խորենացոյ պատմագրութեան ժամանակամիջոցն՝ անոր Ա. գրոց Ա. գլխէն, և Գ. գրոց վերջին, այն է ԿԸ. գլխէն չափենք, շատ ճիշտ կ'ըլլայ Դիւշէնի եզրակացութիւնը՝ Մովսիսի առաջնութեան մասին. որովհետև Ա. գիրքը գրած ժամանակ՝ Սահակ Բագրատունին ղեռ ողջ էր, հանդերձ Վարդանաւ. իսկ վերջին ողբն

1. Դիւշէն իր հրատարակութեան մէջ պատճառ մի չիտար ճառիս 472 էն վերջ գրուած ըլլալուն. իսկ Ֆրոնթինգամ՝ Սրճեցոյ ճառի այն բացատրութեանէն, ուր յետ յիշելոյ զԵզեկիա, « O gran re Ezechia vieni e conduci con te la penitenza » etc. խօսքերով խօսքն առ ունկնդիրս ուղղելով՝ կ'ըսէ այսպէս. « Fin a l ora ho parlato con voi di molte storie, ma d' ora in poi una sarà la storia che tratteremo, parlerò molto sul proposito della penitenza per annunziarla chiaramente agli uditori », և այլն. կը հետևեցնէ, թէ Սրճեցին արդէն 'ի վաղուց քարոզներ խօսած էր, և թէ նորա առաջին քարոզը « Եզեկիէլի կարքին վերայ » տրուածն էր: Սրճեցոյ անանուն կենսագիրն (տես Assemani Bibl. Orient. T. I. p. 28 - 289) կ'ըսէ, թէ Յակոբ իր կենաց 22 հասակին մէջ խօսեցաւ իր առաջին ճառը՝ Եզեկիէլի կարքին վերայ, և թէ նա ծնած է յամի Տեառն 452: Ուրեմն կենսագրի ըսածին նայելով, յամի Տեառն 474 պէտք է որ արտասանած ըլլար իր այն ճառը, ըստ Աստմանեայ 472: Եպիսկոպոս եղաւ 67 ամեայ հասակին մէջ և երեք տարիէն վախճանեցաւ, այսինքն է 521 ին: Ուրեմն կենսագրի աւանդած ժամանակագրութիւնն եթէ ստոյգ համարինք, պէտք է որ Կոստանդիանոսի վերայ խօսած ճառն ալ 474—518 ին եղած ըլլար. զի ըստ վկայութեան նորին իսկ Սրճեցոյ՝ վերջինն եղաւ այն իր արտասանած ճառերուն, և անկէ վերջ եպիսկոպոսական գործերով զբաղեցաւ:

Բայց զայս ևս դիտելու ենք, որ Ասորիք յամախ շփոթած են Յակ. Սրճեցին՝ միւս Յակ. Մարտիրոսին հետ, որով միոյն ժամանակն և գործերն իսկ կարէին դիւրաւ շփոթած ըլլալ միւսոյն հետ:

յօրինած ժամանակ, դեռ Վահան Մամիկոնեանն իշխած չէր, ապա թէ ոչ Մովսէս պատճառ չափաի ունենար գանգատելու, թէ « Մակարէ ոչ փրկէ. Եղիսէ՛ (այսինքն է Կաթողիկոս) ոչ մնաց՝ կրկին հոգևով օծանել զՅէու » . վասն զի անկէց վերջ, այս լինքն է 485 էն աստին, Վահ. Մամիկոնեան արդէն փրկած էր զՀայս, և Յովհ. Մանուկունի կայր և օծանէր կրկին հոգևով, — այն է աւետարանին և հայրենեաց, — զիշխանը, Վաղարշապատու եկեղեցւոյ մէջ ըրած պերճարան ատենախօսութեամբ մի: Բայց որովհետև անաչառ քննադատութիւնը՝ Մովսիսի վերոյիշեալ գրութիւնն իսկ արդէն երկրայութեանց ենթարկած է, և այսօր իբրև ապացուցեալ ճշմարտութիւն ընդունելու ենք, թէ Խորենացւոյ պատմագրութիւնն՝ ոչ եթէ Ե. դարու առաջին կիսում, այլ 475—480 հազիւ աւարտած է. ուրեմն կարող էր նա նոյն իսկ Սրճեցւոյ յիշեալ ճառը կարդացած ըլլալ, եթէ ուրիշ հնագոյն աղբիւրներ անոր ծանօթ չլինէին: Այս բանս դեռ աւելի հաւանական կ'ըլլայ, եթէ ստոյգ է թովմ. Արծրունւոյ և Անեցւոյն անոր համար աւանդածը, թէ Խորենոյ ծերոյն կեանքն և գրաւոր գործունէութիւնն՝ երկարածոցեալ մինչև Զենոն կայսեր օրերը, ոյր վասն և **Կերակոբար ծեր** անուանուած է, որպէս երբեմն **Ջերանին** Սիմէոն:

Երկրորդ դիտելու ենք և այս, որ Օբսֆորդի **Բորլեան** Մատենադարանի ասորերէն թիւ 153 Զեռագրին մէջ, — յէջ 13—16, — Յակ. Սրճեցւոյ վերոյիշեալ ճառը՝ Ս. **Եփրեմի** Խորին ասորւոյ ընծայուած է՝ այս մակագրութեամբս. « **Ճառ 'ի Վերդուլեան յաղկոյ Լաֆաարին Կոստանդինոսի. Տեառն Եփրեմ, Ասորոյ** (ասացեալ) **Վարդակոբի և «Եռն արեւելեան եկեղեցւոյ** » : Յամին 1863 չտարակուսեցու բնաւ Ուֆֆէտ հրատարակել զայն Ս. Եփրեմի հատըմտիր գործոց ¹ մէջ. չնայելով որ **Բիկէլ**, ընդհակառակն, Սրճեցւոյն ընծայած էր զայն, հաստատուելով այն փաստին վերայ, թէ **Վերդուլեան** չափով գրուած չէ այն, զոր 'ի գործ ամէր Եփրեմ՝ . այլ 12 ական վանկաչափով զոր հնարեց Սրճեցին: Այս փաստս ստուգիւ եզրակացուցիչ է, եթէ իրօք Սրճեցիէն յառաջ առ Ասորիս բնաւ գոյութիւն ունեցած չէ 12 վանկաչափը: Բայց **Ներսի** ² զիտնալով հանդերձ Բիկքելի այս ընծայութիւնս, ընտրեց դարձեալ Եփրեմի գործոց մէջ դասել զայն:

Արդ՝ 'ի նկատի ունելով Մովսիսի պատմագրութեան և Սրճեցւոյ ճառին վերաբերեալ այս կրկին և խնդրական պարագայներս, մենք հոս դիտաւորուելիս չունինք պնդելու, թէ Խորենացին անպատճառ Սրճեցիէն առած է իւր Բ. գրոց ԶԳ. զիտու տեղեկութիւնքն, այլ համոզուած ենք, թէ թէ՛ Սրճեցին և թէ՛ մերս Խորենացի՝ Սեղբնատրոսի **Վարդ** ծանօթ գրութեանէն առած չեն իրենց տեղեկութիւնքը, այլ կամ անոր հինաւուրց բնագրէն, որուն կը հետևէին բազում եկեղեցիք, — ըստ վկայութեան Գելասիոսեան **Յանկէն**, և կամ Կոստանդինոսի հնագոյն պատմութեանէ մի:

Յիրաւի առանձին ցուցմանց դեռ չծեռնարկած, նախ իբրև երկուքին վերաբերեալ և ընդհանուր եղելութիւն՝ դիտելու ենք, որ նոյն իսկ երկարածոցելով Սրճեցւոյ ճառի գրութեան ժամանակամիջոցը մինչև յամն 518, յորում կոչուեցաւ յեսլիսկոպոսութիւն Բաղնայի, վերջ տալով իր ճառախօսութեանց, և Խորենացւոյ պատմագրութեանն՝ յամն 503, սակայն և այնպէս չէին կարող ականատես ըլլալ՝ ոչ նա սեղբնատրոսեան

1. Այս խորագրովս. « S. Ephremi Syri, Rabulæ, etc. Opera Selecta », Oxford. 1863, p. 355 - 361.

2. « Lehrbuch der Patrologie und Patristik », Mainz 1883, B. II. s. 263.

Վարուց ասորերէն թարգմանութեան, և ոչ սա՛ յունարէն կամ հայեցի թարգմանութեան: Առ ինչ արդեօք. վասն զի նախ, — ինչպէս ծանուցինք, — ըստ ընդ հանուր կարծեաց քննադատից՝ յատիւն խմբագրութիւնն եղած է Չ. դարու առաջին քառորդին, իսկ յունարէն թարգմանութիւնն անկէց շատ տարիներ վերջ: Եւ որովհետև նոյնքան ստոյգ է, թէ ասորերէն թարգմանութիւնն ալ յետ ամաց՝ յունարենի վրայէն եղած է, այսինքն է 530—550 ի մօտեր. իսկ Յակոբ Սրճեցիւն յամիւն 521 և Խորենացիւն 503 արդէն կնքած էին իրենց մահկանացուն. ուրեմն չկարէին կարգաւ զայն և ոչ ալ տեղիս մէջ բերել:

Այս բանս այնու մանաւանդ աւելի կը հաստատուի, զի Յովն. մականուանեալն Աւետիս¹ և Գեորգիոս Թէոփիանէս՝ յԱսորուց, և Թէոփիանէս՝ ՚ի Յունաց շատ յուշ կուզան ՚ի հանդէս. — այսինքն է առաջինը՝ Չ. դարուն վերջ, իսկ երկրորդն և երրորդն՝ յԸ. դարուն, — Սեղբեստրոսի Վարուց ասորի և յոյն թարգմանութեանց իբրև առաջին ներկայացուցիչներ. ուրեմն եթէ Չ. դարուն սկիզբն եղած ըլլային այն թարգմանութիւններն, կարելի չէ որ ամբողջ դար մի ՚ի լուծեան մնային և առանց մէկէ մի յիշուելու:

Գալով ուղղակի Սրճեցուց ճառի պարունակութեանը, կը տեսնենք անոր մէջ երկու բնորոշ յատկութիւններ, որոնցմով Սրճեցիւն որչափ որ կը տարածայնի Սեղբեստրոսի Վարուցն, նոյնքան ևս կը համաձայնի Զոսիմոսի աւանդածներուն: Արդ՝ որչափ որ ալ այլաբանօրէն նկարագրած է նա Կոստանդիանոսի կենսագրութիւնը, և այնպէս կան իսկապէս պատմական կէտեր, զորս նա ինքն ուզած է այնպէս ներկայացնել, — ինչպէս անոր նախերգանքէն յայտնի է: Ուստի նոյն իսկ այս պատմական կէտերուն և Սեղբեստրոսի Վարուց մէջ ահագին խտրոց մի կը տեսնուի ակններև: Առաջին՝ դիտելու ենք, որ Սեղբեստրոսի Վարուց Սեղբեստրոսով կը սկսի և կ'աւարտի, Կոստանդիանոսի մասը ոչ ինչ է. իսկ Սրճեցուցն գլխաւոր նիւթն է Կոստանդիանոս. Կոստանդիանոսի պատմութեամբը կը սկսի և կը վախճանի, Սեղբեստրոս անուան բնաւ յիշատակութիւն չկայ: Բ. ըստ սեղբեստրոսեան ստեղծաբանութեան՝ Ս. Սեղբեստրոս է միակ զուլս և գործի կայսեր դարձին, մկրտութեան և բարեգարդութեանց. իսկ ըստ Սրճեցուցն, ընդհակառակն, Գեորգիոս Առաջնորդն է պատճառ այսմ ամենայնի, և գլխաւոր գործիչ, որ Կոստանդիանոսի դարձէն յառաջ իսկ ծանօթ էր նմա, և Զոսիմոսէն յիշուած Եփեսոսացոյն հետ նոյն է, այն ինքն է Ուստի սպանիացիւն. Սեղբեստրոս միայն կը մկրտէ զնա: Սեղբեստրոսի Վարքը կ'աւանդէ, թէ Սեղբեստրոս այն ժամանակ փախած էր ՚ի Սեբաստիոն լեռը. Սրճեցիւն, ընդհակառակն, կ'ըսէ, թէ կը գտնուէր Եփեսոսացոյն, երբ գերեաց առաջնորդը զնաց մանկանց ազատութեան աւետիսը տալու, և հրաւիրելու ՚ի մկրտել զկայսրն: Սրճեցուց մէջ բերած Կոստանդիանոսի առ մեծամեծս ուղղած նամակն ևս տարբեր յաղբերաց կը յառաջագայի. զի Սեղբեստրոսի վարուց մէջ անոր յիշատակութիւնն իսկ կը պակսի: Սրճեցուց ճառին մէջ կայսեր բոլորտութիւնն ՚ի ճշէ եղած կը պատմուի. իսկ Սեղբեստրոսի Վարքը՝ յետոյ որքեմն եղած կը համարի և ՚ի պատուհաս՝ քրիստոնեաները հալածելուն: Վերջինս կ'աւանդէ, թէ ՚ի Պարսից անտի հրաւիրեց զբժիշկս և զգէտս Կոստանդիանոս. իսկ Սրճեցիւն ՚ի Բաբելոնէ եկած կը համարի զՔրիստոս: Սեղբեստրոսի Վարուց մէջ, եկեղեցուց պետն է, որ կը յորդորէ զկայսրն, — քաղցրութեամբ և ոչ պատուհասիւ, — յորդորել ՚ի

1. Տես Միք. Ասորի. Cronique, traduit par V. Langlois, Venise 1868, p. 113.

դարձ զհեթանոսս և զհրէայս . իսկ ըստ Սրճեցոյ ընդհակառակն, գերեաց առաջնորդն անգլթարար **Կայրէ շիրադէայս հնոյն Ռ Ռ**: Սեղընստրոսի Վարուց համաձայն հեղինէի դարձը Կոստանդիանոսինէն վերջ պատահել է: Իսկ Սրճեցոյ ճառին մէջ, ընդհակառակն նա իբր ՚ի վարուց քրիստոնեայ՝ կը ջանայ որդին ևս դարձնել յայն, աշխատելով ընդ գերեաց առաջնորդին: Բաց յայսցանէ, դիտելու ենք, որ Սրճեցոյ քով չկայ բնաւ յիշատակութիւն Կապիտոլիոնի այրին և վիշապին, — հրէից հետ ըրած Սեղընստրոսի վիճաբանութեան, — ցլու սպանման և Սեղընստրոսի ձեռքով յարութիւն առնելուն, — պահոց և ապաշխարութեան, այլովքն հանդերձ: Ուրեմն այս և ուրիշ էական տարբերութիւններէն չստիպելով, կ'ըսենք թէ, Սրճեցոյ աղբիւրն ոչ միայն տարբեր ըլլալու էր Սեղընստրոսի ծանօթ **Վարէն**, այլ թէ հաւանօրէն հեթանոսական եղած է, որուն յայտնի ապացոյց է Չոսիմոսի հետ ունեցած մեծ նմանութիւնը, — կայսեր դարձի նկատմամբ:

Իսկ նկատմամբ Խորենացոյ և Սեղընստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութեան, դիտելու է նախ, որ այդ թարգմանութիւնն եթէ յամին 690 **Փիլոնի Տիրակացոյ** ձեռքով եղած ըլլայ, — զոյգ ընդ պատմութեան Սոկրատայ, — և եթէ անկէց 18 տարի յառաջ՝ « **Աբասու Գրիգորի Չորոգորեցոյ** » ձեռքով, — ինչպէս կ'աւանդէ Էջմիածնի Մատենադարանի զրչագրի մ'արծանագրութիւնն ¹, — գրէթէ դարական խրտրոցիւ հեռի կ'իյնայ ՚ի Խորենացոյն . ուստի կը մնայ մեզ, — ըստ ոմանց, — կամ ընդունել Խորենացոյ պատմագրութիւնը իբր յԸ . դարուն զրուած, և կամ որոնել անոր դեռ անելի հնագոյն աղբիւրներ:

Առաջին կէտը մեզ համար այնքան անյարմար է և կամայական, զոր և ոչ իսկ մանրագնին քննութեան ենթարկել արժան էր, եթէ այլք այնքան կարևորութիւն տուած չըլլային: Արդ՝ անծանօթ Չորոգորեցոյն և Փիլոնի Տիրակացոյ ընծայուած կրկին թարգմանութեանց լեզուն և ոճն այնքան տտոր և տարբեր են Մովսիսի պատմագրութեան լեզուէն և ոճէն, որքան կապարն՝ յոսկւոյ անտի, և օտար լսելիք միայն կարեն շփոթել զանոնք ընդ իրեարս: Բ. Սեղընստրոսի Վարուց այդ կրկին թարգմանութիւնքն՝ ըստ իս ոչ եթէ է. դարուն, այլ հաւանօրէն Ժ — ԺԱ. դարէն յետոյ եղած են և Սոկրատայ թարգմանութեան հետ միացած . և հաւանօրէն այսպիսի զրակամ խարդախութիւն մի յաջողցնելու համար դուրս թողուած են յոյն պատմագրի Ա. զրոց առաջին տասն գլուխները, պահելով անոր Յառաջարանը ԺԱ. գլխուն վերայ:

Թէ ստուգիւ Ժ — ԺԱ. դար ծանօթ չէր հայոց՝ Սեղընստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութիւնն, ունինք ապացոյց նախ ԺԱ. դարէն վերջ եկող **Յայմաստրոս**, որք առաջին անգամ անկէց ամբողջական քաղուածներ կ'ընեն, մերթ բառ առ բառ, և մերթ իրենց ուզածին պէս յարմարցնելով . և հայերէնի մէջ չեղած մասունքն ալ՝ յունարենէն կը

1. Յիշատակարանս՝ այն ձևով ինչպէս արտադրեց « Արարատ, թիւ Ա. 1893 — աղաւաղեալ կ'երևի, և կամ սխալ յառաջընթացիւն մ'ըլլալու է Ասողկայ այն տեղոյն, — Բ. 2, — ուր Սոկրատայ պատմութեան թարգմանութեան համար ըսուած է, թէ կատարեցաւ Փիլոնի Տիրակացոյ ձեռքով և **Ներսէս Կասաբեյան** պատրիկի հրամանաւ . իսկ յիշեալ յիշատակարանն, — ըստ Փ. Տէր — Մովսիսեանի հրատարակութեան, — մոյն Կամսարականի հրամանով եղած կը համարի Սեղընստրոսի պատմութեան թարգմանութիւնը, զոր կարելի չէ ընդունել, զի այն թարգմանութեանց միոյն լեզուն այնքան մոր է, որ և ոչ իսկ Փիլոնի կարելի է ընծայել, բաղդատելով մոյն իսկ անոր ձեռքով կատարուած Սոկրատայ շարձանութեան հետ:

Թարգմանեն : Միքայէլ Ասորին իսկ իր վերոյիշեալ տեղին կարծէք թէ հայերէն թարգմանութեամբը ճիշտացուցած է : Երկրորդ՝ հայերէն թարգմանութեանց մէջ կան այնպիսի հատուածներ, որոնք կը պակասն յոյն և լատին թարգմանութեանց մէջ . այսպէս ալ վերջնոց մէջ կան շատ բաներ, զորս 'ի զուր է որոնել հայերէնի մէջ . բայց Յայսմաուրք երբեմն զայն իսկ կը պարունակեն : Այս կարեւոր տեղերս ծանօթութեամբք մատնանիշ պիտի ընենք :

Սակայն ենթադրելով իսկ, թէ Սեղբեստրոսի Վարուց այն կրկին թարգմանութիւնք յէ . դարուն եղած ըլլան, — ինչպէս կ'ենթադրեն Կարրիէր և Փ . Տէր — Մովսիսեան, — ես պիտի ապացուցանեմ նոյն իսկ Սոկրատայ պատմագրութեան թարգմանութեան միջոցաւ, թէ այդ թարգմանութեան հեղինակն աւելի օգտուած է Խորենացոյ պատմագրութեանէն, քան թէ սա՝ անտի : Արդ թէ Սոկրատայ թարգմանութեան, — յէջ 57—61 և թէ Խորենացոյ Բ . գրոց 22 երրորդ գլխուն մէջ Վրաց թագաւորին Միհրանայ դարձին, — Վրաց խաչին, — սրբուհոյն Նունեայ, — Հովիսիսեանց և այլ հատուածները իրարու համաձայն են : Այս անտարակուսելի է, թէ առաջին կէտը, այն է Միհրանայ դարձի պատմութիւնը թէ՛ Մովսէս և թէ՛ Սեղբեստրոսի Վարուց թարգմանիչն՝ Սոկրատայ յոյն բնագրէն օգտուած են կամ արտագրած, իւրաքանչիւրն իրեն յատուկ շարաքալ մութեամբ : Իսկ մնացած կէտերն, այսինքն են Վրաց խաչին, — իշխանաց հանած խռովութեան դէպքին, Նունէ և Հովիսիսի անուանց որոշ յիշատակութիւնն, այսպէս նաև Գրիգորի « Գիրքն » կամ Ագաթանգեղոս՝ յոյն բնագրի մէջ բնաւ չկան, այլ կը գտնուին միայն Խորենացոյ և Ս . Ղևոնդեայ թրուան **Հայր Ահարոնի** գրութեան մէջ, այն է 'ի Պատմութեան 1 խաչին Վրաց, — որ մի քանի տարի յառաջ յայտնուեցաւ : Ուստի պէտք է ըսել, թէ Սոկրատայ թարգմանիչն այդ տեղեկութիւնքը կամ Հայր Ահարոնի գրութեանէն առած է, և կամ Խորենացիէն, — վասն զի Խորենացին ոչ յառաջնոյ անտի կրնար առնուլ և ոչ վերջինէն, ինչպէս 'ի հետևեալն պիտի տեսնենք : Հայր Ահարոնէն չէր կարող առնուլ, որովհետև նա յամին 912 զրած է յիշեալ պատմութիւնը, և վախճանած է մօտ յամն Տեառն 931, այսինքն է Սոկրատայ թարգմանիչէն երկու և կէս դար վերջ . ուրեմն կը հետևի թէ Խորենացիէն քաղած է զայնս, զրէթէ բառ առ բառ կրկնելով Մովսիսի 22 . գլխու մէկ տեղին, ուր կ'ըսուի . « Կին ոմն, անուն Նունէ, յընկերաց սրբոց Հովիսիսեանց, 'ի ցրուելոցն, վախատեամբ հասեալ յաշխարհ Վրաց 'ի Մծիխիթայ, 'ի քաղաքն նոցա նախագահ », և այլն :

Եթէ բանամբ Սոկրատայ թարգմանութեան Ժ2 գլուխն, — ըստ յուն . Գ և Ժ2, — և Խորենացոյ Բ . գրոց 22 . գլուխն, ուր կը պատմուի Լիկիանոսի՝ կապուսն և արքունեաց փոխադրութիւնն 'ի Հռովմայ՝ ի Կոստանդինուպօլիս, ճիշդ մի և նոյն երևոյթը կը ներկայանայ ղիմացնիս, ինչ որ նկատեց Կարրիէր՝ Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգմանութեան և Խորենացոյ յիշեալ գրոց 29 գլխու համանիւթ հատուածոց մէջ : Սակայն կը յուսանք թէ աստ ոչ խոհեմազարդ Գաղղիացին պիտի փորձէ նոյնը եզրակացունել, և ոչ ալ Մալխասեան պէտք պիտի ունենայ անոր եզրակացութեանէն խուսելու համար՝ Խորենացոյ այդ գլուխն իսկ եկամուտ համարել . որովհետև հոս մի և նոյն բնագրէ, բայց տարբեր ժամանակի մէջ և տարբեր զրչով եղած բանահիւսութիւնք են : Դնենք այդ տեղերը ղիմացէ ղիմաց, հանգերձ յոյն բնագրաւ, իրին ճիշդ եղելութիւնը ներկայացնելու համար :

1, Տես « Այրարատ » հ . 2 . վ . Ալիշանի, Վեներիկ 1890, էջ 104—106 :

ԽՐԻՍՏՈՍ ԲՈՒՆՆԵՐՆԵՐԻ

« Եւ իբրև յայտնեցաւ դաւն, և զիտաց թէ նմա լուռ ոչ լինի Կոստանդիանոս, ժողովեաց զգօրս ընդ գլխանալպատերագմաւ:...

Իսկ իբրև եկն յաղթողն Կոստանդիանոս, մատնեաց Աստուած ՚ի ձեռս նորա զԼիկիանոս:...

Եւ ինքն հանդերձ որդւոյն մի թագաւորութիւն զհռովմայեցւոցն ցուցեալ, զԿոստանդիանոս ՚ի Նիկիոմիդացւոց քաղաքին կատարեաց:

Եւ ոչ պարտ վարկուցեալ ՚ի հռովմ դառնալ, այլ ՚ի Բիւզանդիոն հաստատէր զարքունիսն, յանբնական ինն նախորդեալ ինն հարապայծառս առնելով շինուածս, հնգապատիկ յաւելեալ պայծառացուցանէ:

.....

Եւ սակս այնորիկ շինեաց յիշատակ իւր ասացեալն Ստրատիգիւն. քանզի ՚ի նմա զպատերագմականսն յօրինեաց կազմութիւն:...

.....

Այլ Կոստանդիանոս աւանապատիկ յարդարեաց, և անուանեաց նոր հռովմ, իսկ աշխարհ կոչեաց զնա Կոստանդիանոս Կոստանդիանոս:

ՍԻՆՏՈՍ ԱՆՏՈՆԻՍ ԺՁ

... « Ruptoque simulatae amicitiae foedere hostes sibi mutuo facti sunt.. post tempore bello se invicem appetierunt.

Multisque praелиis terra marique conser-tis devictus Licinius, Constantino se dedit...

Ita Constantinus totius orbis Romani imperium adeptus, celebrata igitur festiuitate publica vicennialium suum...

.....

tum in urbe sibi cognomine, quem quidem Bizantinum ante hac appellatam.

magnopere amplificatus, et ingente cinctam muris variisque aedificis exornatum,

Quæ quidem lex in columna lapidea incisa ac publice in Strategio juxta equestrem imperatoris ipsius statuam collocata est.

Constantinopolim nominavit, utque Nova Roma vocaretur.

ՀԱՅ ԲՈՒՆՆԵՐՆԵՐԻ ԺՁ

.....

« Իսկ թագաւորն դառնայր յետ այսորիկ յարևմտից ՚ի Կոստանդնուպոլիս

՚ի Ի սմիլի թագաւորութեանն,

և նորոգել... և զհամանուն քաղաքն իւր, մեծացուցանէր բարձր պարսպաւք և ամենապատիկ հրաշալի յարինուածովք զշինուածսն յարդարէր. ըստ որեւէն ցոյցակալեալն նմա, յամենեւնի զերևելիս աւրարեալ, առաւելեալ յամենայնի...

որ Կոստանդիանոս Կոստանդիանոս անուանեաց, երկրորդ հռովմ տիրացոյց ՚ի վերայ աշխարհին...

Ասեն և զայս, թէ զաղա-
նի եհան 'ի Հռովմայ զա-
ստիւնն յաղաստինք քերա-
ծոյ, և եղ զմա 'ի Փորնին
մերքոյ սեանն զառ 'ի յիւր-
մէ կանգնեալ. բայց այս
մեզ անհաւատալի է, այլոց
որպէս կամք իցեն »

Certe Deorum simu-
lakra ad ornatum ur-
bis Constantinopolita-
næ palam proposuit:
et tripodas Delphicos
in ejusdem civitatis cir-
co publicavit, sed hæc
quidem superfluo nunc
videntur commemora-
ri ».

և զպատկերս կոռցն ըստ
այլ քարանցն 'ի յորմն
հրամայէր յարմարել, և
զղեղ Փոր(ր)նէսցն զե-
րեքտանեայսն յասպա-
րիզի քաղաքին հրապա-
րակեալ զմէր. զայս այժմ
աւելորդ է ասել զտեսեալս
և զլսեալս »:

Արդ՝ չմայելով որ Խորենացոյ գրչագրաց պէս՝ Սոկրատայ պատմութեան գրչագիրք
ևս ժամանակաւ խանգարուած են, — ինչպէս կը ցուցնեն **Եպիֆան Սէրաստիէոս** ընթեր-
ցուածներն ¹, — սակայն և այնպէս կը ցուցնեն, թէ հայ պատմագիրս կարդացել է
Սոկրատայ յոյն բնագիրը: Բաց անտի ծանօթ է Խորենացոյ նոյնպէս հիմնաւորցն
Բիւզանդիոնի շինութեան **Պարտոբիան** ² ևս, իր վաղեմի արարուածովք, յորմէ քա-
ղուած են **Աղեաստր** Սեւրոսէն և Մակեդոնացոյն մնացած յիշատակարանները,
զորս զանց ըրինք ածել 'ի համեմատութիւն, վասն զի Սոկրատայ քով նման տեղեր
չեն գտնուիր:

Բայց մեր խնդրոյն վերաբերեալ և կարևոր կէտ մ'է հայ թարգմանչի հետեւեալ
բացատրութիւնն, որ ուղղակի Խորենացիէն առնուած կ'երևի, զի յոյն բնագրին մէջ կը
պակսի. « **Ըստ Եպիֆան Գրչագրի** յայտն է, աներևութից զերևելիս արարեալ », բայց
թարգմանիչն իր տափակ ոճով Եբր. թղթի ժԱ. 3 էն անյարմար բացատրութիւնն ևս
կցած է անոր իր կողմէն: Սակայն Խորենացի իր պատմագրութեան 2Ը. գլխուն մէջ
այնու աւելի բաղդատր է, զի Սոկրատայ յոյն բնագիրն կեցած է իբրև խօսում վկայ,
ասպա թէ ոչ դարձեալ պիտի ըսուէր, թէ այս տեղերս իսկ Մովսէս հայ թարգմանչէն
առած ըլլայ:

Վերոյգրեալ համեմատութեան արդիւնքը՝ զօրեղ ասպացոյց լինելով Խորենացոյ ա-
ռաջնութեան և հայ թարգմանութեանէն անկախ լինելուն, տեսնենք այժմ, թէ անոր
Բ. 2Գ. գլխու պարունակութիւնն որքան աղերս ունի Սեղբեստրոսի Վարուց հետ:

Արդ՝ զիտեղու ենք մախ, թէ ինչպէս Սրճեցոյ ճառն, այսպէս ալ Խորենացոյ այս
զուխս բոլորովին Կոստանդիանոսի պատմութեան վերայ կը դառնայ՝ իբրև առանց-
քի, Սեղբեստրոս իբրև միջանկեալ դէպք ինչ միայն յիշուած է անդ: Բ. Ինչպէս Սրբ.
ճեցոյն՝ այսպէս նաև Խորենացոյ քով չկայ բնաւ յիշատակութիւն Կապիտոլիոնի այ-
րին և վիշապին, Հրէից վիճաբանութեան, ցլու սպանման և վերկենդանութեան,
Հռովմայ ժողովրդեան դարձին և մկրտութեան, և Սեղբեստրոսի ձեռքով կատարուած
բարեկարգութեանց: Գ. Սեղբեստրոսի Վարուց յունարէն թարգմանութեան մէջ բնաւ
յիշուած չէ Կոստանդիանոս իբրև ծնունդ Հեղինեայ պոռնկի. և սակայն Մովսէս այս
մեծագոյն կէտովս իսկ կը տարբերի անկէց, համաձայնելով իմն Հերոնիմեան ժամա-

1 Sbu Ed. Valesii 1717, p. 39.

2. Մատենադարանիս Գ. Ուէթրէի մէջ, — յէջ 127. — կայ հին թարգմանութեամբ
« Պարտոբիան 'ի Եպիֆան Գրչագրի հոյսուր բաղաժէն և դանձուի Բիւզանդիոնի » վեց թերթ գրու-
թիւն մի. բայց աւելի վիպակամ է, և Խորենացոյ առանգածներուն ամմամն;

մակագրութեան և Զոսիմոսի, քան թէ Սեղբեստրոսի Վարուց: Այս էական կէտերս, որովք Խորենացի կը տարածայնի Սեղբեստրոսի Վարքէն, յայտնապէս կը ցուցնեն, թէ այն եղած չէ տիրապէս միակ աղբիւր Մովսիսի աւանդածներուն, այլ Կոստանդիանոսի կենսագրութիւն մի՝ Սեղբեստրոսի հետ ունեցած յարաբերութիւններով:

Արդ՝ ՚ի նկատի ունելով մէկ կողմէն ցայս վայր ըրած մեր քննադատութեան արդիւնքը, միւս կողմէն ալ Սեղբեստրոսի Վարուց ծագման, խմբագրութեան և թարգմանութեանց մասին զիտնոց մէջ անորոշ մնացած ծանրակշիռ խնդիրները, իցէ՞ բանաւոր մի քանի արտաքնայարդար մամուլութիւններէ եզրակացնել, թէ Խորենացիմ՝ Սեղբեստրոսի Վարքէն ուղղակի առած է իր պատմագրութեան Բ. 29. գլխու տեղեկութիւնները. ապա ուրեմն անոր պատմութիւնը է. դարուն վերջը պէտք է որ գրուած լինի: Ոչ, բնաւ ամենևին: Այն եզրակացութիւնն, որ ստուգապէս կատարուած իրաց բնութեանէ հանուած չէ, այլ յերկբայութեանց և յերևութից՝ չկարէ լինել ճշմարիտ և անդիմադրելի: Եւ սակայն զիտենք, որ Կարրիէր իր առաջին յօդուածը՝ ափս ավոյ գրելով՝ ուզեց պարզապէս Խորենացոյ նոր աղբիւր մի յայտնել, Սեղբեստրոսի Վարուց յունարէն թարգմանութեամբ, առանց խորագննիւն քննութեան. բայց երբ արծագանգ գտաւ այն՝ ազգային քննասիրաց մէջ, այն ատեն խրախուսուեցաւ պատմաբանի աչքով՝ վերստին քննութեան բովէ անցնել Խորենացոյ աւանդածները. և պատմական չգտնելով զայնս, եզրակացոյց, թէ բոլոր այդ հակապատմական տեղեկութիւնքը Կոստանդիանոսի այն պատմութեանէն առնուած են, զոր հայ թարգմանիչն իր կողմէն յօրինած և Սեղբեստրոսի Վարուց հետ միացուցած է:

Սակայն ընդունելով իսկ Կոստանդիանոսի պատմութեան գոյութիւնն իբրև ճշմարիտ, կ'ըսենք, թէ Կարրիէրի եզրակացութեան վերջին մասը սխալ է: Այո՛, այն օրէն ՚ի վեր երբ Սոկրատայ ձեռագիրները Կարրիէրի ուսումնասիրութեաց յանձնեցի, հետամուտ էի Կոստանդիանոսի յիշեալ Պատմութեան հեղինակն և բնագիրը գտնել, համոզուած լինելով, որ այն պատմութիւնը բնաւ հայ թարգմանիչի գործ չկարէր լինել: Ուրախ եմ որ հայ գրչագրաց միջոցաւ հասայ այդ ցանկալի կիտին. ուստի այժմ կարող եմ ըսել, թէ ոչ եթէ Սոկրատայ գրոց, կամ Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգմանիչն եղած է հեղինակ Կոստանդիանոսի պատմութեան, այլ անկէց երեք դար յառաջ յոյն մի: Խորենացիմ, հետևաբար, զայն կը ճանչնար, և անկէ քաղած է գէթ Կոստանդիանոսի և Հեղինեայ և Կոստասայ մասին տուած տեղեկութիւնքը. հիմնուելով այն գործոյն աւելի հնութեամբ՝ քան թէ ստուգապատում ըլլալուն վերայ: Խորենացոյ թարգմանաբար անկէց ըրած փոխառութիւնքը՝ թէ ոճոյ գրութեամբ և թէ ինչ ինչ պարագայներով շատ կը տարբերին Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգմանութեանէն, որուն գաղղիացի զիտնականը բնաւ կարևորութիւն տուած չէ:

Ո՞վ է, ուրեմն, այդ անձանօթ կարծուած՝ բայց բարբաւոր հեղինակն, որով միայն անմեղ պիտի ելնէ Խորենացոյ պէս պատկառելի ծերունին և իմաստուն Մենտորը՝ քննադատութեան խստապահանջ և միանգամայն բազմավրէպ ատենէն: Պարիզի Ազգ. Մատենադարանի թիւ 46 հայ Զեռագիրն՝¹ յետ դնելոյ զՊորագիրս « Պատմութեան 2 Կոստանդիանոսի խմբագրէ և մասնն նորս Հեղինեայ, սխալն քիստոնեայ », անդէն կը

1. Տես Տեղեկութիւնք. հտ. Բ:

2. Որ շատ պակասաւոր է ՚ի սկիզբն և ՚ի մէջն, չգիտեմ հնութեան, թէ ուրիշ պատճառաւ:

ծանուցանէ, թէ « Վասն ծննդեան Խըղորոսին պատմեցից 'ի գրոց սրբոյ վկային **Ե-**
Իրնն » : Այս անուանս հետքն անգամ չի գտնուիր ընաւ. հետեւաբար գուշակե-
 ցի, թէ կամ Եւսեբիոսի և կամ ուրիշ անուան մ' աղաւաղեալ ձեւն ըլլալու է այդ. և
 իրօք վանացս Ձեռագրաց մին, այս ինքն է, 'ի թու. Հայոց **ՊՂ = 1441** ին գրուած
Ե. Յայտնաւորքն, - զոր կը յիշէ նաև Առաքել պատմիչն՝ տեսեալ 'ի Սպահան, -
 յետ կարգելոյ 'ի 21 Մայիսի « **Յեշարայի և Կարանդիտնայի Լուսարքն և Տար Կար**
Հեղինայ », կը յարէ, - փոքրիկ յառաջարանին մէջ, - թէ « Պատմեցից 'ի գրոց
Ե-Իրնն վկային » . և վեց ու կէս սեան մէջ կը պատմէ Կոստանդ Բլորոսի, Հեղի-
 մեայ և Կոստանդիանոսի արարուածները ¹, զորս Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգ-
 մանիչն իբրև նախապատրաստութիւն՝ գետեղած է անոր սկիզբը, հակասելով իր
 գրած յառաջարանին, որ կը սկսի այսպէս. « **Սկիզբն Սեղբեստրոսի պատմութեան**
Լուսարքն », և այլն : Այս երևոյթս իսկ յայտնի ապացոյց մ'է տարբեր աղբիւրի մի
 ներմուծման. և այս ներմուծումն կատարած է կամ իր գործին ամբողջ կենսագրու-
 թեան մ'երևոյթ տալու համար, և կամ անոր մէջ իսկ կար Սեղբեստրոսի վերաբե-
 րեալ մասն մի :

Ե-Իրնն, - որ և՛ Հիւսիքիոս, - է այն մեծ վկայն, որուն յիշատակը կը կարգեն
 Հայք 'ի 4 Յուլիսի, իսկ Յոյնք և Լատինք 'ի 5 Օգոստոսի : Հռովմէական **Վկայ-Բան-**
Իննն, **Յայտնաւորք** Յունաց, Հայոց, Սլաւո-Ռուսաց, և Սրար-Եգիպտական
Վկայ-Բան-Իննն իրարու համաձայն կը հաւաստեն, թէ ստուգիւ նա 110 տարեկան
 հասակին մէջ հանգոյն Եղիազարոսի չուզելով զոհել կրոց, Յուլիանոս Ուրացողի հրա-
 մանաւ վկայեցաւ ² : Յունահռովմէական անուան կազմուած է **Εὐδ** և **Signum**, այ-
 սինքն է **Բարե-նշան**՝ բառերէն, ըսյց չի գիտցուիր ինչպիսի՞ պարագայով մի : Այսչափս
 զիտենք, - 'ի վկայաբանութեանց, - թէ նա ինչպէս Կոստասայ Բլորոսի, այսպէս
 նաև Կոստանդիանոսի զինուորակից եղած էր **Խուշնիչ** դրօշու ներքև, և հաւատարմու-
 թեամբ ծառայած էր անոր յաջորդաց մինչև ցնուլիանոս : Բարոնիոս ³ հաստատուած
 Գր. Նազիանգացոյ մէկ վկայութեան ⁴ վերայ, կ'որոշէ անոր մահուան տարին յամի
 Տեառն 332, 'ի սկիզբն Յուլիսի : Իսկ Պազիոս 'ի Բննադատութեան անդ Բարոնիոսի՝
 Օգոստ. 5 ին կատարուած կը համարի զնա և առաջին ընդ վկայեալս 'ի Յուլիանոսէ,
 'ի գալ մորա յԱնտիոք :

Եւսեբիոսի **Գործերն**, ուսկից հանուած է, - ըստ Յայտնաւորաց, - Կոստանդիանոսի
 պատմութիւնն, կը գտնուին Վատիկանի Ձեռագրատան թիւ 866. fol. 356 յունա-

1. Որոնք տեղ տեղ կը տարբերին Սոկրատայ ձեռագրաց ընծայածներէն : Յօրինողն
 Յայտնաւորքիս 'ի յունէ թարգմանելով ուղղակի, ուզած է ինչ ինչ կէտերու պատմական
 ձև տալ. օրինակի աղագաւ, Կոստանդիանոսի կիմը **Մարտիոս** անուանելով կը յաւելու,
 թէ էր նա « Դաստր Մաքսիմիանոսի թագաւորին և **Իննն** **Գիւղիտնայի** » : Կոստանդիա-
 նոսի և Հեղինեայ վերջին գործերն ևս կը յիշէ, իստմելով յայնս Յակ. Մծընացոյ արար-
 ուածն ևս, - զոր յիշեն Բուզանդ և Ագաթանգեղոս, - և կը հասցընէ մինչև ամոնց մահը.
 սինչդեռ Սոկրատայ Ձեռագրիմը՝ նախապատրաստութիւն համարելի է Սեղբեստրոսի
 Վարուց, որ իրօք միշտ այն կէտէն կը սկսի, ուր աւարտած է Կոստանդիանոսի ծննդա-
 բանութիւնն : Այս և միւս երևոյթներ ուշագրաւ եմ յայնմ :

2. *Sicut Bolland. Acta Sanct. Aug. T. II. p. 70.* - Հ. Մկ. Աւգերիան, **Լէ-Կար-Վար**
Սեբոյ, Վեմետ. 1810 :

3. *Annal. T. IV. ad annum 362.*

4. Հատ. Ա. գառ Գ. էջ 91, ըստ Պարիզի հրատարակութեան 1609 :

ըէն հին գրչագրին մէջ: Աստ ՚ի միջի այլոց կ'աւանդուի, — ՚ի վիմաց Եւսիզնիոսի, — առ Սարկաւազն Անտիոքացի **Եւսիզնիոս**, կամ ըստ յուն. Եւստոքիոս, հրատարակել իր գործերը, զորս արդէն ՚ի գրի առած էր ինքն. և Եւստոքիոս իր կողմանէ կը յորդորէ զնա ՚ի մարտիրոսութիւն, խոստանալով թէ անոր ուզածին պէս պիտի կատարէ:

Կշուղատն **Լուսինի** 1 արդէն ասպոցուցել է, թէ այդ զարծերն ոչ Եւսիզնիոսի կարեն լինել, և ոչ Եւստոքիոսի Անտիոքացոյ. վասն զի այնպիսի ժամանակագրական սխալներ կը գտնուին անոր մէջ, որք ժամանակակից գրողի մի համար անհասկնալի են: Օրինակի աղագաւ, կ'ըսուի, թէ ՚ի հիւպատոսութեան **Արքեպիս** և Դիոկղետիանոսի՝ մեռաւ Կոստանդ, որդի Մեծին Կոստանդիանոսի. մինչդեռ Արքեպիոս ոչ եթէ Դիոկղետիանոսի, այլ **Լուսինի** հետ վարած է այն իշխանութիւնը, յամի Տեառն 355: Այսպէս փոխանակ Կոստանդեայ՝ Կոստանդիանոս գրուած է: Ուստի իրաւամբ կը հետևցնէ Լամբիկիոս, թէ այն գրուածքի հեղինակն **Կապադովկացի** ուրիշ Եւստոքիոս ստիեստէս մ'է, որ կը ծաղկէր Կոստանդիանոսի որդւոյն Կոստանդեայ և Յուլիանոսի ժամանակ: Դիտմամբ Եւսիզնիոսի ընծայած է նա իր գործը, որովհետև այս սուրբ վկայս ՚ի **Կեանքի** Կապադովկացոց նահատակուած է՝ Յուլիանոսէն:

Ստուգիւ Լամբիկիոսի այս կարծիքս ուրիշ երկու փաստեր իսկ քաջ կը հաստատեն: Ա. Սուլվաս՝ ի **Մարտիրոսաբանի** խրում կ'ըսէ, թէ « Կապադովկացի ոմն **Եւսիզնիոս**, — ՚ի ժամանակս Կոստանդեայ կայսեր գրեաց զ**Լուսինի** Կապադովկացոց և այլոց ազգաց »: Բ. Եւսիզնիոսի ընծայուած գործոց հեղինակն ինքնին կը վկայէ, — յէջն, 114, — թէ « Ես մեղապարտ Եւստոքիոս՝ որ եմ ընկեր (համշիրակ) երանելոյն Եւսիզնիոսի, առանց յաւելոյ և յապաւելոյ գրեցի զԳործս նորա, զորս եպիսկոպոսապետն մեր **Բասիլիոս**, յետ խնամով ընթեռնելոյ՝ եղ ՚ի գրատան անդ »: Անտարակոյս այս տեղ յիշուած Բարսեղն Կեսարացին ըլլալու է, և ոչ թէ Անտիոքացին, որ յամի Տեառն 456 ին եպիսկոպոս եղած և 458 ին վախճանած է: Այս կերպով յիշեալ Եւստոքիոսն ոչ միայն Կապադովկացին պէտք է որ ըլլայ, այլ նոյն իսկ Յուլիանոսի կամ Վաղեսի թերևս ժամանակակից:

Եւստոքիոսի գրութիւնն ամբողջապէս աչքի առջև չունենալով, չենք կարող որոշել, արդեօք նա Արիոսեան կամ նոր պղատոնականն դպրոցէ գրիչ մ'էր, թէ ընդհակառակն յուղղափառաց անտի: Այս խնդիրս իսկ մեզ համար երկրորդական նշանակութիւն ունի, թէ Եւսիզնիոսի ընծայուած պատմութիւնն անհարազատ է, և ոչ ազատ ՚ի պատմական և ժամանակագրական վրիպակաց. այլ բաւական է, որ գրուած է Գ. դարում և ծանօթ Արևելեայց: Հաւանօրէն Չոսիմոս և Հերոնիմոս իսկ կարդացել է ին զայն, գուցէ թէ Կոստանդիանոսի ծննդեան մասին եղած նշանաւոր տեղին, այլովք հանդերձ, անտի առած են: Քանի՛՞ն ասպա ուրեմն Մ. Խորենացի, որ կենդանի մատենադարան մ'էր հելլէն դպրութեան, և ամէն գրուածք՝ կրկտած և պրպտած էր, կարող էր անկէց օգտուիլ, և օգտուեցաւ իսկ: Խորենացին կ'ըսեմ, որ այլուր իսկ այս տեսակ յոյն աղբերաց հետևող եղած է: Կը ցաւինք որ ցկէտ գրութեանս չկրցանք Եւստոքիոսի յոյն բնագրի ընդօրինակութիւն մի ձեռք բերել և համեմատել ընդ Խորենացոյ, որով ամենայն ինչ պիտի լուծուէր միանգամ ընդ միշտ: Հ. Գարեգին Չարբհանալեան վերջերս կը տեղեկագրէր ինձ ՚ի Հոովմայ, — ըստ խնդրանաց իմոց, — թէ պատմութիւնն այն կը բաղկանայ « հինգ մեծ և ամբողջ իշից հնագոյն գրչագրին, որոյ խո-

1. Commentarii de Bibl. Cæsarea Vindobonensi Lib. 8, 103 - 115.

րազիրն է. Μαρτύριον τοῦ ἀγίου καὶ εὐδόξου ἀθλοφόρου Εὐσεγνι .x. οὐ εὐλόγισον
πῆρ. .x., ընթերցեալ որչափ ինչ մարթ էր, տեսի զի, զԿոստանդիանոսէ և զՅուլիանոսէ
քանք լինին » : Ճառիս համառօտութենէն դատելով, այնպէս կ'երևի, թէ աւելի Ս.
Եւսիգնիոսի՝ քան թէ Կոստանդիանոսի Կենսագրութեան վերաբերեալ մասն ըլլայ այդ :

Սակայն մի այլ անանուն գրութիւն ¹, զոր **Երուսրէ Հայտնարայի**, յամին 1879,
հրատարակեց 'ի Լայպցիկ, խորագրաւ. « *Incerti Auctoris de Constantino Magno
ejusque matre Helena libellus* ». և կը խօսի Կոստանդիանոսի ծագման վերայ : Կա-
րելի էր Եւսիգնիոսի, կամ լաւ ևս Եւստոքիոսի գրութեան հետ նոյն համարել, եթէ
հեղինակայ ազգաբանութեան վերայ տուած տեղեկութեամբքը բոլորովին չտարբերէին
անկէ : Անանուն գրիչս կ'աւանդէ, թէ հեղինէ ծագմամբ **Տրեւերէ** քաղաքէն էր, ազ-
նուական և քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ. — սրբոցն Պետրոսի և Պօղոսի գերեզմանին
ուխտի եկած էր 'ի Հռովմ, իր ընկերաց հետ, երեսօք յոյժ գեղեցիկ : Կայսրն Կոս-
տանդ՝ օր մի Տիրերիսի կամուրջէն անցած ատեն՝ կը տեսնէ զգեղանին հեղինէ, կը
յափշտակուի անոր սիրով. — մարդիկ ղրկելով անոր բնակած տունը՝ նենգութեամբ
յարքունիս տանել կու տայ և կը կատարէ իր կամքը : — Կուսանն հեղինէ անարգուած
տեսնելով զինքն 'ի թագաւորէն կ'ողբայ մեծածայն. — կայսրը մխիթարելու հա-
մար՝ պարգևներ կ'ընէ անոր : Նա չուզեր դառնալ իր հայրենի քաղաքը, կը բնակի
'ի Հռովմ՝ բարեպաշտ մէկու մը քով, զոր կը զարմացնէ իր ազնիւ քաղաքավարու-
թեամբ. — ժամանակ անցնելէն վերջ կը ծնանի հեղինէ արու զաւակը, և կը կոչէ
զնա Կոստանդիանոս : — Այս ժամանակ մեծ պատերազմ կը բացուի Հռովմայեցոց
և Յունաց մէջ. — Հռովմայեցի երկու հարուստ վաճառականներ, որոնք Յունաց կայ-
սեր հետ սերտ բարեկամ էին, կը տեսնեն օր մի զգեղանի պատանին Կոստանդիանոս
տասնամեայ, — կ'իմանան անծանօթ հօր որդի ըլլալն, — կը խորհին դաստիարակել
զնա, — կը տանին առ արքայն Յունաց, — կը համոզցնեն զնա, թէ Հռովմայ կայսեր
որդին է, — եկած է առնուլ զըուստը Տեառնդ արքայի. — մեծամեծաց խորհրդով կը
կատարուի հարսանիքն, և արքունի զանօնք մեծացած՝ կը մեկնին դէպ 'ի Հռովմ. —
վաճառականներն ուզելով կորուսանել զարքայորդին, կը խոտորին 'ի կղզի ինչ, ուր
կը զիշերօթեն նոր ամուսնացեալք կատարելու իրենց մեղրալուսինը. — վաղիւն կա-
նուխ կը մեկնի նաև, և անոնք այն անմարդաբնակ տեղը մեռնելու դատապար-
տուած են. — յաւուրն երրորդի կ'անցնին անկէ ուրիշ նատրղներ, և անոնցմէ իմանա-
լով իրին եղելութիւնը, կ'առնուն զանոնք 'ի նաև և կը հասնին 'ի Հռովմ : — Կոս-
տանդիանոս իր ամուսինը կը տանի շիտակ այն տունը, ուր հեղինէ կը բնակէր **Վեյ Կո-
րէ Կոստանդ**, — կը պատմէ իր մօրը վաճառականաց չար դիտաւորութիւնն և Արևելից
կայսեր փեսայանալն. — կ'ապշի կը մնայ պահ մի հեղինէ, և ապա համբուրելով իւր

1. Որ բաղկացած է ութածալ 30 երեսներէ, և գրուած է 'ի լատին բարբառ : Պր. Կար-
րիէր յղեց առ իս, ոյր վասն հրապարակաւ կը յայտնեմ իմ շնորհակալութիւնս : Գրչա-
գիրն՝ զոր Եղ. Հայտնարայի D տառիւ նշանակած է, կը գտնուի ի Մատենադարանին
Տրեւերէ, թիւ « J. 46 », որ գրուած է 'ի ԺԴ դարուն : Թ և Ժ թերթերուն մէջ գրուած է.
« Cronica principum Misnensium », (տես Menkenius, *Script. rer. Germ.* III. p. 346). Նոյնը
պարունակող ուրիշ գրչագիր մ'ալ կը գտնուի **Փրէքսէ** ակերտինեան Մատենադարա-
նին մէջ, սաքսոնական տառիւս F, որ ըստ Հայտնարայի՝ ԺԵ դարուն գրուած է : Ի վերջ-
կոյս գրչագրիս գրուած հետևեալ տեղեկութիւնն իսկ, « *Explicit historia Constantini Im-
peratoris Romanorum et Grecorum* », կը թուի հաստատել, թէ գրութեանս անյայտ հեղի-
նակն՝ լուսաբանելու համար Կոստանդիանոսի և հեղինակայ պատմութիւնը յաւելուած ինչ
կամ փոփոխութիւններ ըրած է :

որդին և նուն՝ կը մխիթարուի յոյժ յոյժ : Հեղինէ կը խորհի ներկայացնել զԿոստանդիանոս՝ Կայսերն Հռովմայ իբրև որդի, բայց կը վախէ մի գուցէ այնպիսի յայտնութիւն մի ըլլայ ՚ի կորուստ իր որդւոյն . — կ'ապաւինի ջերմ աղօթիւք առ Աստուած . — Կոստանդիանոս իր զինուորական մրցութիւններով մեծ անուն կը հասնէ Հռովմայ մէջ . — կը հասնի Կոստանդ կայսեր ծննդեան օրը, — կը կատարեն զօրականք զինուորական մեծ հանդէս . — յաղթող կը հանդիսանայ Կոստանդիանոս յամենայնի . — կը զարմանայ Կոստանդ անոր վերայ, — կ'ուզէ զխոնալ անոր որուն որդի ըլլալը, — կը կոչուին Կոստանդիանոս և Հեղինէ, և յետ երկայն հարցափորձի, կը ցուցնէ կայսեր՝ ժամանակաւ իրեն տուած մատանին և հանդերձը . — կը յայտնուի ամէն բան, — որով կը սպանուին վաճառականներն, — պաշտօնապէս ժառանգ կը ճանցցուի Կոստանդիանոս կայսերն Հռովմայ . — դեսպաններ կը դրկուին առ արքայն Յունաց, — նորանոր յարաբերութիւնք կը հաստատուին երկուստեք, և Կոստանդեայ Քլորոսի կը յաջորդեն Կոստանդիանոս և Հեղինէ : — Իսկ թէ ինչպէս կը միապետէ Կոստանդիանոս յետ մահուն Կոստանդեայ, — ինչպէս կը բժշկուի ՚ի բորոտութենէ, Սեղբեստրոսի ձեռքով, և կը յղէ զՀեղինէ յերուսաղէմ՝ ՚ի զիստ սրբոյ խաչին, « require կ'ըսէ անանուն հեղինակաւ, in suis locis » :

Արդ՝ զիտեղու ենք, որ բաց ՚ի Հեղինեայ սոգաբանութենէն և վաճառականաց ստեղծաբանութենէն, — որք յետոյ ուրեմն ներմուծած են ՚ի լատին հեղինակէն, — այլն ամենայն քաջ կը միաբանին Կոստանդիանոսի հնագոյն պատմութեան, ուրեք ուրեք բառ առ բառ . և չենք տարակուսիր բնաւ եզրակացնել, թէ անոր վրայէն կատարուած ազատ թարգմանութիւն մ'է, ԺՄ. դարէն վերջ : Յիրտի, « *baronibus nobilibus* » բառերն իսկ կը ցուցնեն, թէ այդ լատիններէնը միջին դարէն յառաջ գոյութիւն չունէր, ինչպէս նաև Պարթև պատուանունն : Հաւանական է որ Խաչակրաց զԿ. Պոլիս զբաւած ժամանակամիջոցին կատարուած ըլլայ այդ թարգմանաբար յօրինուած գրութիւնն, և ասպետական ոգոյ ներշնչութեան ներքև՝ այն վիպասանական երևոյթն առած :

Իսկ որ ինչ Սարգիս լերան և Սեղբեստրոսի հոն փախչելուն կը վերաբերի, կարող էր Մովսէս Հռովմայ այցելած ժամանակ իսկ հարցմամբ տեղեկանալ . այնու մասնաւանդ զի Ս. Սեղբեստրոսի յիշատակը սերտիւ կապուած լինելով Հայոց լուսաւորութեան Ս. Հօրն Գրիգորի հետ, հետևաբար Խորենացին իսկ հոն ինկած ժամանակ, անոր յիշատակարաններն աւելի տեսնել և ուսանել չանացած պիտի ըլլայ : Այսպիսի եղելութեան կոտան մի կարէ լինել նոյն իսկ Սարգիս, որ բացառութիւն մ'է առ Խորենացոյ, և Սարգիս հնագոյն անուան՝ յունածն բարդութիւնն, որ, ըստ վկայութեան Դիւչէնի, ճշդագոյնն է և ժողովրդեան բերանը կը շրջէր ՚ի հնումն :

Արդ՝ որչափ որ Կոստանդիանոսի պատմութեան բնագիրը չունինք ՚ի ձեռին, սակայն Սեղբեստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութեան համեմատութենէն իսկ կարենք իմանալ Խորենացոյ Բ. ՉԳ. գլխու տարբերութիւնքը, զորս երկուքի կը վերածենք . Ա. Շարաբանութիւնն, որով Մովսէս զլիսովին անկախ և վեհագոյն կը հանդիսանայ՝ քան զհայ թարգմանիչն : Բ. Յատուկ անուանք և պատմական ակնարկութիւնք, որք աղբերաց տարբերութեան արդիւնք ¹ համարելի են, և ոչ թէ զբազարաց, — ինչպէս են

1. Օրինակի աղագաւ փոխանակ յուն. Ταραντος ՚ի Տարտոս կը գրէ հայ թարգմանիչն. Ταραντινος՝ Կարտինոս, Εδφορίωνος՝ Արթուրիոս, ἀρίστος՝ արիւն, μαρτυροί ՚ի արտիւն, Μοζυμίνων՝ Մոսիսիոն, և այլն :

թաղրած է Կարրիէր: Ըսածնիս ակներև ընելու համար՝ դնենք զանոնք զիմացէ՛ զիմաց, շղագրիւ նշանակելով անոնց իրարմէ ունեցած տարբերութիւնքը:

Խոր. Բ. ԶԳ. ԷԼ.

Բայց յետոյ հրապուրեալ 'ի կնոջէն լսումէ Մատենիւնաց 'ի դատերէն Դիոկղե տիւանոսի, յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ.

և զբողոսան զկայեալ, Ինքն եղեվիանդական բորոտութեամբ ըստ բոլոր ընկալեալ մարմնոյն ասակականեցաս, զասն յանդաճեալեանն:

Չոր ոչ կարացիմ բռնութեւ արեղտեան կախարդութիւն և մարիսկեան բժիշկքն.

յողագոս որոյ յղեաց առ Տրդատ, առափել նմա դեմնս 'ի Պարսից և 'ի Հնդկաց. սակայն և այնո՛ր ոչ հասին նմա յօգոսար:

Չոր և քուրմք սմանո՛ր 'ի զիւաց խրատ արտէ հրամայեցին

Բողոսեալն տղայոց զենուլ յաւազանս և ջերմ արեամբ լուանալ

և ողջանալ. որոյ լուեալ զլալեան մանկանցն հանդերձ մարցն հակամամբ... Բնացեալ մարդասերեաց

զնոցայն լաւ վարկացեալ՝ քան զխորն զբարկոմնիան: Յողագոս որոյ զբողոսարեանն յԱրտաշես ընդունի յանրջոցն արեանիան

Ստատելոցն առեալ հրամանս արբիլ լուսոյմամբ՝ կենսարտա առաջանին 'ի յեան Սեղիսարոսի եղբայրոսի Հասմայ, որ 'ի նմանէ հալածանացն լեռնացեալ էր 'ի լեռան Սորահորին »:

Հայ. Լարգո. Վարոյց Սեղի.

Բայց հրապուրեալ 'ի կնոջէ իւրմէ Մատենիւնաց 'ի դատերէն Դիոկղե տիւանոսի, արտք հալածանս եկեղեցոյ(յ) Կախարդութեանս.

և բողոսո՛ր եղև զկայո՛ր Յայնժամ եղաւիանդական բորոտութեան զբոլոր մարմն լեռնաարեան ասակականէր... զասն որոյ արոյհեան կախարդք և արեան արիկեան բժիշկք ոչ կարացիմ արեալ ասն անդր.

և ոչ Պարսից և Հայոց

ընդանային քուրմք 'ի զիւաց հրատարանաց

յուրջից տղայոց զենուլ յաւազանս մեհեանացն և լուանալ ջերմ արեամբ զանոնն, և այնպէս առաջանալ ասելին: Եւ մայրքն զինի մանկանցն եկեալ աշխարհելին և լային զմահ մանկանցն.

և լուեալ լեռնաարեան զնայն կոծա աշխարհաց... ասել. քան լեցի ինչ խողոսարեալ զմանկանս անմեղս: Եւ յայնմ քիշերի արեանէր լեռնաարեան Կախարդութեանս 'ի արեալեան յԱրտաշեսն զՊարտոս և զՊարտոս, որք ասելին ցնա. առափես և կոչես զՍեղիսարոս զարեանուն Հասմայ

զատ 'ի քեան հալածեալն, որ կայ 'ի լեռնին Սորահորին 'ի յայրի անդ... և լուսացել 'ի հոգեարտա առաջանն զնոսեալն մեղացոցոց »:

Արդ՝ երկուտեք շղագրեալքս, — մանաւանդ վերջին պարբերութիւնքը, զորս Կարրիէր պիտմամբ թերևս համեմատած չէ իր յօդուածին մէջ, — եթէ զատ նկատենք, այնուհետև տարակուսելու իսկ բնաւ տեղի չի մնար, թէ մի և նոյն բնագրէ եղած տարբեր թարգմանութիւններ են. երկուքն ալ ազատաբար վարուած են իրենց բնագրին հետ, Խորենացիմ լակոնական ճկունութեամբ սղարանելով զայն, իսկ Սեղիսարոսի Վարուց թարգմանիչը՝ ճայի պէս մերթ Խորենացւոյ և մերթ Ագաթանգե...

դայ նախադասութիւններովը ճոխանալով. թէ և այնու հանդերձ իւր խեղճութիւնը կը տեսնուի: Տրդատայ մասին Խորենացոյ ըրած նախադասութիւնը չկարենալով ամբողջապէս ներմուծել անդր, փոխանակ « ճնդկաց՝ » « ճայոց » յատուկ անունը մէջ բերած է նա, որ յուն. թարգմանութեան մէջ իսկ չկայ:

Սեղբեստրոսի Վարոց հայ թարգմանչի յետնութեան մի այլ յայտնի նշան է « Ոչ կարացին աւզմել ~~ան~~ ~~անոր~~ » սխալ առմունքը, — ղիտելով որ Ժ—ԺԱ դարուն զրոյ մատենագրաց քով միայն ~~ան~~ ~~անոր~~՝ յետադաս գործածուած է. հինք՝ միշտ յառաջադաս ՚ի վար արկանեն զայն:

Խորենացոյ գործածած աղբիւրն աւելի հին և ընտիր էր, և այս պատճառաւ իսկ յատուկ անուանք աւելի լաւ ուղղագրուած են, չնայելով որ Մովսիսի պատմագրութեան զրչագրերն մեծամեծ խանգարմանց ¹ են թարկուած են: Մաքսիմիւնայի՝ Դիոկղետիանոսի դուստր անուանելն առ Խորենացոյ՝ անյատուկ կերպով առնելու է. այսինքն է՝ այն կերպով, ինչ կերպով որ Կոստանդիանոս ալ « որդիացեալ » անուանուած է: Իրացնէ այս բանիս կռուան մի կրնայ համարուիլ այն, եթէ Խորենացոյ ըսածին համեմատ Կոստանդիանոսի ամուսնութիւնն ՚ի Նիկոմիդիա կատարուած է երբէք: Ե Յայտնաւորքին ընծայած Կոստանդիանոսի պատմութեան մէջ, որոշ կերպով կը գուրցուի, թէ Մաքսիմիւնա էր ~~Բուս~~ Դիոկղետիանոսի: Բ. Կոստանդիանոսի քիչ յառաջ յիշուած պատմութեան անանուն հեղինակն իսկ կը հաստատէ զայս այնու՝ զի Կոստանդիանոսի հարսանիքն Արևելքի մէջ եղած կը պատմէ և յապարհանս արբունի: Թէպէտև Յունաց կայսեր և անոր ոստանին յիշատակութիւնը չըներ, բայց պատմութեան զիտեմք, թէ Դիոկղետիանոս էր յայնժամ արևելից իշխողն, և արքունիքն ալ ՚ի Նիկոմիդիա:

Խորենացոյ զլխաւոր աղբերքը մատնանիշ ընելէն յետոյ, տեսնենք այժմ անոր Ազաթանգեղայ հետ ունեցած աղերսն ևս:

Մովսէս՝ Կոստանդիանոսի պատմութիւնն համառօտելէն վերջ, կը յարէ անմիջապէս, — մի և նոյն զլխուն վերջը. « Զբռնաւորսն ամենայն բառնալով Աստուծոյ յերեսաց նորա, որպէս համառօտ ուսուցանել ~~իւր~~ Ագոնիանիդոս »: Կարելի է արդեօք այս վկայութեանէս եզրակացնել, թէ, ստուգիւ, Ազաթանգեղոս, — զոր ես կ'ախորժիմ ընդհակառակն Գրիգորի Գործոց անանուն հեղինակ անուանել, — զրած ըլլայ նաև Սեղբեստրոսի և Կոստանդիանոսի Գործերը, յորմէ օգտուած ըլլայ Խորենացի: Այսքանս յայտնի է, որ Գրիգորի ձեռքով կատարուած Տրդատայ և ճայոց դարձին և մկրտութեան մէկ կողմէն, միւս կողմէն ալ Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի նոյնապատում ղիպաց պատմութեան ընդհանուր կերպին մէջ մեծ նմանութիւն կայ. այսպէս նաև Կոստանդիանոսի և ճեղինեայ իրարու նամակներ փոխանակելուն մէջ: Երկրորդ՝ ինչպէս առ Խորենացոյ, այսպէս նաև Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի Վարուց հայերէն թարգմանութեան մէջ մէկէն աւելի տեղեր կան, որոնք Ազաթանգեղոսէն եղած փոխառութիւնք կ'երևին: Երրորդ՝ Գրիգորի կամ Տրդատայ դպրին՝ անոնց հետ ՚ի չուովմ երթալն և Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի արարուածոց ակամջալուր ² ըլլալն իսկ՝ բաւական առիթ էին, — ըստ ինքեան, — ճայոց դարձի պատմութեան նոյնա-

1. Օրինակ իմն Մ+Ի+Գ+Ի հաւանական է, թէ ՄԻԻԻԻ եղած ըլլար առ Խորենացոյ:

2. Զի առ Ազաթանգեղ կ'ըսուի վասն Կոստանդիանոսի, թէ « Եւ կայսրն Կոստանդիանոս զգործսն զօրութեան յաղթութեանն Աստուծոյ նմա տուելոյ պատմէր, առ ամենայն թշնամիս ճշմարտութեանն յաղթող երևեալ »:

մման գրութիւն մի ներշնչելու անոր: Բայց հանդերձ այսու ամենայնիւ ես աւելի կ'ա-
խորժիմ ըսել, թէ Ազաթանգեղայ 1 645—649 էջերում եղած համառօտ տեղեկու-
թիւններէն աւելի ուրիշ բան ենթադրելն՝ հիմնաւոր չերևիր. նոյն իսկ Մովսիսի
« համառօտ ուսուցանէ » բացատրութիւնն զայն կը ցուցնէ: Սեղբեստրոսի Վարուց՝
հայ թարգմանչի հետևեալ բացատրութիւնն իսկ. « Այլ յամենայնի բարեփառ և
բարեբաղդիկ եղեալ՝ յաղթող նշանաւ խաչին, զամենայն հակառակորդս իւր և զա-
մենայն ամուսնախախտ թագաւորսն սատակէր նշանաւ խաչին », Ազաթանգեղայ յիշեալ
էջերը մատնանիշ կ'ընեն միայն և ոչ այլ ինչ աւելի:

Այս չափովս կը կնքենք մեր ներածութիւնը, ընթերցողաց ուշադրութիւնը դարձնե-
լով ուղղակի Սեղբեստրոսի Վարուց հրատարակութեանը վերայ, որով աւելի ևս պիտի
լրտաբանուին մեր արտայայտած կարծիքն Խորենացոյ Բ. Գրոց 29 գլխոյն և Սեղբես-
տրոսի Վարուց՝ հայ թարգմանութեան վերայ:

1. Տես տպգ. Վենետկոյ 1862:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Ս. ՍԵՂԲԵՍՏՐՈՍԻ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԵՒ ՅՈՒՆԱՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ¹ ՍՈԿՐԱՏՍՑ

Ըստ Հռովմայեցոց ևսահակոբի, և պիսկոպոսաց և քաջաշորաց և որ ՚ի ևոյն յարևարիկ քաւք արքոց և անարքոց, զոր քաջայայտե պատմեռ թիւն :

Սեղբեստրոսի պատմութեան արասցուք, որ կոչեցաւ յաթոռ հայրապետութեան Պետրոսի և Պաւղոսի մեծի քաղաքին Հռովմայ, որ յունիստէ պատմութեան ՚ի Հռովմայ զնորա առաքելութիւնս, այլ զհայրապետաց և զվկայից և զխոստովանողաց զարանց և զհանանց, որք արիացան ընդդէմ հարածչացն յաղագս Քրիստոսի հաւատոցն. որ և յայլ քաղաքս ևս յականաւորս յայտնի են, յԱղե-

1. Գիտելու ենք, որ ոչ Սեղբեստրոսի վարչ յունարէն բնագրէն թարգմանուած, և ոչ ալ անոր կը պատշաճի. այլ հայ թարգմանիչն իր կողմէն յերևարած է՝ Սեղբեստրոսի վարքը՝ Սոկրատայ պատմութեան սկիզբը զեւտեղելու զիտմամբ, պահելով միայն « Պապստութեան Սոկրատայ » երկու բառերը, որոնք կը գտնուին իբր խորագիր Սոկ. Սոկրատոսի կոսի պատմագրութեան վրայ :

Գրութեանս ներկայացուցիչ չորս գրչագիրս տնինք մեր Չեռագրատան մէջ, այն է Ա. թիւ 784, Բ. թիւ 738, Գ. թիւ 767, և Դ. թիւ 695: Առաջին օրինակը գրուած է ՚ի թուին ՌՉԳ ՚ի կոստանդնուպոլիս, ձեռամբ

BIOΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ

ΣΙΔΒΕΣΤΡΟΥ

Επισκόπου Ρώμης τῆς μεγάλης.

Ευσέβιος¹ ὁ Παμφίλου, τὴν ἐκκλησιαστικὴν συγγραῶν ἱστορίαν, παραλέλοιπεν ἑκατέρως ταῦτα εἰπεῖν ἄπερ ἐν ἄλλοις συντάσμασιν ἔφρασεν. Ἐνέθεικεν γάρ ἐνδεκα λόγοις τὰ παθήματα σκεδὸν τοῦ ἐν πασάις ταῖς ἐπαρχίαις ἀθλησάντων μαρτύρων, καὶ ἐπισκόπων, καὶ ὁμολογητῶν οἱ μὴ ἀλλὰ καὶ γυναικῶν παρθένων, ὅσαι ἀνδρείῳ φρονήματι διὰ τὸν δεσπότην ἠγωνήσαντο Χριστὸν, ἀνεγράψατο· καὶ οὗτος μόνος τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ καθεξῆς τὰ παθήματα κατὰ τάξιν ἐξηγήσατο.

1. Յունարէնի այս Յառաջարանս, որ հայերէնէն բարբոռին տարբեր է, և Եւսեբիոս Պամփիլիացոյն գոգցես իմն կ'ընծայէ Սեղբեստրոսի վարքը, Մաքարէնեան հին ձեռագրին մէջ իսկ կը պահուի: Կոմբեֆիտիոս ուրիշ Արքեւսական ձեռագրէ մ'առնելով ազուցեր է աստ: Յառաջարանիս առաջին սուղերը Սոկրատայ համառօտ ներածութեան նման են: Ուստի մեզ այնպէս կ'երևի, թէ անձանօթ գրիչն՝ կամ Սոկրատայ այն սուղերը մեկնաբանելով կը զնէ զԵւսեբիոս հեղինակ Սեղբեստրոսի վարքը և վկայաբանութեան, և կամ ունեցած է ուրիշ հնագոյն աղբիւր մի, որ անձանօթ էր Մաքարէնեան ձեռագրի աւանդողին:

կանգր, և յԱնտիոք, և յԵփեսոս, և յԵրուսաղեմ՝ 1, և 'ի Կոստանդնուպուլիս: Վասն որոյ զնոյն ինքն զերանելի այրն Աստուծոյ բարեխաւ ունելով առ Տէր, ոչ վարկաբարձի յարդարել զպատմութիւնս, այլ ստուգութեամբ և ճշմարտութեամբ, 'ի Հոգւոյն Սրբոյ առաջնորդել ինձ, ըստ իմուն կարի կարգեցից զպատմութիւնս, որքան իցէ աւետակարագոյնս:

Մաղաքայի: Գ. օրինակը գրուած է 'ի Կ. Պօլիս, յամի Տեառն 1732, անանուն գրէ: Գ. և հնագոյն օրինակն՝ անթուական է. բայց ԺԳ. դարուն գրուած կ'երևի: Սորա գրչութիւնն որչափ որ գեղեցիկ բոլորգիր է, սակայն ուղղագրութեան մասին յոյժ սխալագիր: Բ. օրինակը բոլորովին նոր է, այսինքն է յամի Տեառն 1838. Գ օրինակի վրայէն գաղափարուած է՝ յԱւելցիս, 'ի վանասան մերում:

Մեր գրչագրաց ընծայածն է երկրորդ կամ համառօտ թարգմանութիւնը. իսկ առաջինը կամ ընդարձակ թարգմանութիւնը, զոր Փ. Տէր - Մովսէսն (Տեա Արար. ամս. թիւ. Ա. 1893) փել. Տերակացուց կը համարի, ոչ միայն անկէ դարերով վերջ եղած պէտք է որ ըլլայ, այլ և ոչ իսկ Խորենացիէն անկախ, այլ մասամբ Խորենացուց Բ. ՉԳ. գլխոյն և մասամբ ալ յոյն ընագիրի վրայէն եղած խումբագրութիւն մի է, - Յայտնաւոր՝ յօրինող անծանօթի մի ձեռքով: Յետնութեան յայտնի նշաններն են անոր բանից և բառից կազմութիւնքը, զորս հայերէն քիչ թէ շատ գիտցող մի կարէ իմանալ: Իսկ Խորենացիէն և յոյն ընագրէն եղած փոխառութեանց օրինակ ըլլան « ըստ Բուրն ընկալեալ մարմնոյ », « արեւելիան կախարչքն », « Մարտիկանն բխչիք », « սմնք 'ի քրմաց » այլն և այլն:

Իսկ Ներսէս կա' սարականի յիշատակաբանն, որ կը գտնուի Սոկրատայ պատմութեան վերջ, Սեղբեսարոսի վարուց թարգմանութեան հետ ընաւ վերաբերութիւն չունի, թէպէտ և սխալմամբ ոմանք այլազգ կարծեցին:

1. Նախաթուոց յիշատակութեամբ հայ թարգմանութիւնը մեծապէս կը տարբերի յունէն. այնու զի 'ի բաց թողեալ զՀոմարտ, կը յիշէ զԵփեսոսն, զԵրուսաղեմն և զԿ. Պօլիսն:

τούτων δέ τῶν πόλεων, καί ἀποστολικῶν θρόνων τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπεσπάσατο, τουτέστιν τῆς μεγάλης τῶν πόλεων Ρώμης· Ἀλεξανδείας τὲ καὶ Ἀντιοχείας, τῆς κοινῆς ἔνεκεν ωφελείας. ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοινῦν τούτων τῶν ἐπισκόπων τῶν μέχρι τοῦ δεῦρο Χρόνου ὁ προῤῥηθεις τῇ ἑλληνικῇ συνεργάσατο γλώσσῃ· τούτου δὲ τὸν βίον, οὐκ ἐξίσχυσεν μεταφράσαι, τουτέστιν τοῦ ἁγίου Σιλβέστρου. Κύριέ

μου κύριε αγιώτατε και μακαριώτατε πάτερ Σιλβεστρε, δέομαι σου εξευμενίσασθαι τόν δεσπότην Χριστόν συνεγγῆσαι μοι, μήπως, τὰ τῆς παρακοῆς τῶν † ἐπισήμων ἐκκλίνων, τῷ τῆς ἀλαζονείας περιπέσω κινδύνῳ. σὺ γὰρ οἶδας, ὅτι πᾶσα μὲν μέμφεως αἰτία, ἦγε ἄρα τῷ δὲ μου προσγένηται πονήματι, τῇ ἐμῇ καταλογισθήσεται προπετεία· πάσης δὲ κατηγορίας ἄνευ διάλεξις ἀκριβῆς, ταῖς ἱμετέραις εἰκότως ἐπιγραφῆσεται πρεσβείαις.

Σιλβεστρος τοίνυν ὁ μακάριος ἐν παιδίᾳ ὢν παρέμενεν Κυρίνῳ πρεσβυτέρῳ· διακονίας τὲ ἅμα ἀναμαξάμενος, πᾶσαν τὴν ἐξ οἰκείας βουλήσεως φροντίδα ἐπιμελῶς ἐξεπλήρου.

Ὅθεν παραγενόμενον ἀπὸ Αντιχείας τὸν ἅγιον Τιμόθεον, ἀνδρᾶ εὐλαβέστατον, καὶ τὸν δεσπότην Χριστόν πεπαρῆρησιασμένως κηρύττοντα, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ διωγμοῦ φιλοφρόνως ἐξενισεν. ὁ πὲρ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς ποιῆ-

Իսկ ՚ի մանուկեանէ տիրոց սգաստացեալ Սեղրեստրոս, ՚ի սէրն Աստուծոյ եռայր հոգեով ուղղափառ հաւատով և անարատ վարուք. և յառաջանայր ՚ի Հանդէս բարեպաշտութեան հանապազ:

Ընդ ժամանակսն ընդ այնոսիկ հալածեալ լինէր Տիմոթէոս¹ հայրապետն Անտիոքայ յամբարշտացն, և փախստեայ լեալ գայր հասանէր ՚ի Հռովմ:

Այս բանս յայտնի նշան է ոչ միայն հայերէնի յետնութեան, այլ և թարգմանչի տգիտութեան. վասն զի Չ դարուն երբ առաջին անգամ Յուստինիանոս փոխադրեց Եփեսոսի ակթոնն ՚ի Կ. Պօլիս, այն ատեն վերջինս եղաւ մին ՚ի պատրիարքական նախաթուոց. որով և Եփեսոսին ալ դադրեցաւ: Եթէ իսաւազաց ժամանակ այնպիսի պատուաւոր տիազոս մի վերստացած է և հայ թարգմանիչն այն պատճառաւ նախաթուոց մէջ կը թուէ զԵփեսոս, անով աւելի կը հաստատուի թարգմանութեանս յետնութիւնը: Եւ ստուգիւ գիտենք ՚ի պատմութեանէ, թէ Թէոփոս² Է դարուն վերջեր, ինչպէս նաև ուրիշ յոյն և լատին եպիսկոպոսք Եփեսոսի Էլիմար³ կամ Ելիմար (Primas) տիտղոսը կը կրեն:

1. Այս եպիսկոպոսս՝ երբցս յիշուած է և առ Չենոք Գլակացոյ, իբր եպիսկոպոս Ալեքսանդրոս, և Եղիսազարին հետ հալածուած յԱրևմուտս:

Հռովմայ գետնադամբաններու հնազոյն Տեղադրութեան մի մէջ, — այն է Է դարուն վերջեր, — զոր Յովն. Գիլ. Ռոմ. հրատարակեց

Եւ 'ի մտանելն Հանդիպի Սեղ-
բեսարոսի , և եհարց զպատճառս
զարտեանն . պատուասիրարար ըն-
դունէր յիւր բնակութիւնն , և առանց
երկիւղի զվարս նորա և զքարոզու-
թիւն աւետարանին՝ բազում դրուա-
տ(ե)աւք զեկուցանէր ամենեցուն : Եւ
այսպէս զտարի մի և զվեց ամիս ճըշ-
մարտութիւն հաւատոց և վարուց ու-
սուցանէր ժողովրդեանն , կամօք հայ-
րապետին Մելիփեայ , 1 :

Եւ ² շքադրանս դարձոցանէր 'ի մու-
րաբնէնէ յաստուածաշարժութեան Երանե-
լին Տիմօթէոս : Յայտուիլ շարացեալ շարն՝
Եարի 'ի ժեսու Եղարտոսի Կաղաքին , սպանա-
նել շքրանելէ այրն Աստուածոյ շՏիմօ-

(Roma Sotter. T. I. p. 141) մակագրու-
թեամբ *Opuscolo Saliburgense*, Կը յիշուի
Տիմօթէոս , - Իբրև պատմական և հնարոյն
վկայ , - ընդ Ս . Աւարեղոյն Պօղոսի և Սեղ-
բեսարոսի , այսպէս . " In parte autem au-
strali civitatis (Romæ) juxta viam osten-
sem Paulus Apostolus corpore pausat et
Thimoteus episc. et martyr de quo memi-
nit liber *Silvestri* ibidem dormit ,, etc.

Այս հնագոյն յիշատակարանս՝ ոչ միայն
Տիմօթէոսի պատմական անձն ըլլալու , այլ
նոյն իսկ Սեղբեսարոսի վարուց հնութեան
անժխտելի հաւաստիք մ'է : Նշանաւոր է նոյն-
պէս Ջենոբոյ ըստ մասին ասոր համաձայնիւր .
սակայն կ'երևի , թէ Լուսաւորչին մերոյ և Կե-
սարիոյ հայրապետին ընծայուած թղթոց հե-
ղինակը՝ Սեղբեսարոսի վարքէն չէր ճանչնար
զնա , զի չյիշէ զնահատակութիւն նորա . այլ
Իբրև կենդանի և հելլեն թարգմանիչ :

1 . Գ և Դ օրինակները Մելիփեայ կը գրեն .
սակայն դիտելու ենք , որ ոչ Մելիփեայ և ոչ
Մելիփեոս կարեն լինել համաձայն յուն . Μελ-
τιάδης և լատ Meltiade ձևերուն , որք ուղիղ են :
Բնականապէս ըստ նախնեաց տառադարձու-
թեան պիտի գրուէր Մելիփադէս կամ Մել-
տիադէս : Ուրեմն հայերէն թարգմանութիւնն
այնպիսի ժամանակի մէջ եղած համարելու
ենք , երբ նախնեաց տառադարձութիւնն ար-
դէն խանգարուած էր , - օտար լեզուաց և տե-
րապետութեանց ազդեցութեան ներքե :

2 . Թարգմանչին այս և ուրիշ յաւելուած-
ները շղագրով կը նշանակենք աստ և այլուր :

սալ . Σίλβεστρος και οὐ μόνον ἔχαιρεν
τοῦτον ὑποδεξάμενος· ἀλλὰ γὰρ πάν-
τα φόβον ἀποσεισάμενος, και τὴν ἀ-
ναστροφὴν τοῦ ἀνδρὸς και τὸ κήρυγ-
μα θεασάμενος, πολλοῖς ἐπαίνοισ
πᾶσιν παρεκατίθητο. Οὗτος τοίνυν ὁ
ἅγιος Τιμόθεος ἐπὶ ἐνιαυτὸν και μη-
νας ῥητοὺς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Χρισ-
τοῦ διδάσκων,

Բէ՛ս : Եւ ըմբռնեալ արկանէր 'ի
բանդ, և 'ի տանջանս սաստիկս յա-
ղագս Քրիստոսի հաւատոցն. որում
ոչ հաւանեալ կամաց բռնաւորին,
թողուլ զԱստուած, և պաշտել ըզ-
կուսս, սրով զգլուխն հատեալ, և
այնպէս փոխեցաւ յաշխարհէս. զորոյ
զմարմինն 'ի գիշերի յափշտակեալ
Սեղբեսարոսի 'ի ծածուկ, յիւր յա-
պարանսն տանէր, և ազդ անէր սուրբ
հայրապետին Մելիտեայ : Որ վաղ-
վաղակի 'ի տեղին հասանէր հաւա-
տարիմ ժառանգակցաւ քեկեղեցւոյն :

Եւ սաղմոսիւք և աւրհնութեամբ ան-
դէն զսպէին զուրբ նշխարս երա-
նելոյն Տիմոթէի, մերձ 'ի հանգըս-
տարանս¹ սուրբ առաքելոցն Պետրոսի
և Պաւղոսի : Որ ոչ միայն անուանա-
կից էր աշակերտին Պաւղոսի, այլ
առաւել ևս էր 'ի վարս և 'ի վարդա-
պետութիւնս յաղթող լիեալ, որ և
վկայեաց իսկ 'ի Հռովմ քաղաքի :

Այսոցիկ այսպէս եղելոց, Կարգեալ

1. Այս յիշատակութիւնս քաջ կը համա-
ձայնի Է զարու հռովմէական այն յիշատակա-
բանին, զոր յառաջին ինում մէջ բերինք, 'ի
ծանօթութեան անդ, ուր Տիմոթէոս ստուգիւ
Ս. Պօղոսի հանգստարանին քով հանգչած
կ'աւանդուի, մերձ «արեւն ճանապարհին : Ան-
տարակոյս յիշեալ յիշատակարանը Սեղբես-
արոսի վարուց խմբագրութենէն վերջ պիտի
եղած ըլլայ : Սակայն երբ կ'ըսէ, թէ Սեղբես-
արոս իսկ հոն թաղուեցաւ, այս կէտս ուրիշ
յաղբերաց գիտէր նա կամ յաւանդութենէ.
զի Սեղբեսարոսի վարուց մէջ և ոչ իսկ նորա
մահուան յիշատակութիւն կայ :

και τοῖς εἰδώλοις θύσαι μὴ βουλόμε-
νος, τρίτον αἰκισθεὶς ἄμα καὶ μαστιχ-
θεὶς, ἐκ τριῶν τιμωριῶν, τέλος τὴν
κεφαλὴν ἀπετημήθη·

οὗ τινὸς τὸ σῶμα
λαζαίος μεσαιτάτη νυκτὶ Σίλβεστρος,
ἀρπάσας εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν ἀπη-
νέγκατο.

κἀκεῖσε τὸν ἅγιον Μελτιάδην τὸν ἐ-
πίσκοπον παρακαλέσας. κρατῆσαι ἐ-
ποίησεν, ὡς ἂν πάσιν τοῦτο πράξαι
τοῖς συμπρεσβυτέροις καὶ διακόνοις
διὰ πάσης τῆς νυκτός ἁγίαις ὕμνω-
δαίαις διανυκτερούσας, τὸ μαρτύριον
αὐτοῦ ἐνεκαίνισεν

Ελευθέρα δὲ τις γυνὴ Χριστιανή, καὶ
τὸν Θεὸν φοβουμένη ὀνόματι Θεωνῆ,
κῆπον ἔχουσα γειτνιαζόντα τῷ ἁγίῳ
ἀπόστολῳ Παύλῳ, τὴν προμνημονευ-
θέντα παρεκάλεσεν Πάπαν, ὥστε ἔ-
κείνης αὐτῆς ἀναλώμασιν ἐν τῷ αὐτῷ
κῆπῳ κτισθῆναι μαρτύριον, κἀκεῖ
ἀπὸ τε κῆπῳ θεῖναι τοῦ ἁγίου Τιμο-
θέου τὸ σῶμα· ὅπερ γενομένον ἱκανῶς
πάντας τοὺς Χριστιανούς ἐλαροποίη-
σεν· ὕφ' οὗ καὶ ὀμώνυμος Τιμοθέου
τοῦ γενομένου αὐτοῦ μαθητοῦ, πλη-
σίον αὐτοῦ κατετέθη.

Οὕτως τροβάν των τούτων, Ταρκυῖνος

նա ¹ եպարքոս զշարացաւ Սեղբեստրոսի, և ըմբռնեաց զնա, արկ 'ի բանդ. ասէ. թէ Ոչ տացես զինչս Տիմոթէոսի պղծի, և զոչեսցես կոտցն, ըստ նմին աւրինակի կորիցես: Իսկ Սեղբեստրոս ասէր զաւետարանական բանն առ նա. Յայսմ՝ զիշերի զոգրի՞ 'ի քէն 'ի բաց պահանջեն. քո խանակ զի զսուրբն Աստուծոյ պիղծ սասցեր. և սպառնալիքս ունայն լիցին:

Եւ առաւել բարկացեալ ընդ համարձակութիւն սրբոյն, և ընդ պատասխանիսն, հրամայեաց արկանել 'ի ներքին բանդն, և զոտն նորա պնդել 'ի կոճեղ, և ինքն զնաց 'ի ճաշ, զի վաղիւն դատեցէ: Եւ մինչդեռ ուտէին զձուկն, ըստ սովորութեան, սկիբ ինչ կառուցեալ 'ի քիմն եպարքոսին, և վտանգեալ լինէր.

և ուտեք աւգնականութիւն իսկ ոչ գտանէր 'ի բժշկաց: Տագնապեալ սաստիկ յոյժ, 'ի մէջ զիշերին աւանդեաց զհոգին, ըստ բանի սրբոյն Սեղբեստրոսի: (Եւ յայտնի եղև այս ասէ-

1. Այս անունս՝ չորս օրինակաց մէջ ևս կարելի է գրուած է, որ կը տարբերի ըստ Tarquinius և յուն. Թարքւինոս էն: Առաջին յուն. Դ տաւր կարէր զիւրաւ Դ տաւրն հետ շփոթել թէ թարգմանիչն գրոցս և թէ անոր գաղափարողը, այս հասկանալի է. բայց Դ տաւր կ'ըզարձնել, - փոխանակ Գ ի, - այս բանիս օրինակ չունինք յի գարու մատենագրաց քով. ուրեմն վերջին գարեբու արտասանութեան ազաւարտութեանց արդիւնք է այս. ինչպէս նաև Ս տաւր բարձունի և * յաւելուածը: Եւ Յայսմ աւուրքն և այլք երկու՝ Տարգւինոս կը գրեն, անչունչա 'ի յունէն ուղղագրելով:

Տարկուինիոս քաղաքագետին պատմական անձն ըլլալն ևս արդէն ապացոցուած է, և ժամանակն որոշ. որով կը տեսնուի, թէ Սեղբեստրոսի վարուց հին և վաւերական աղբիւրներ եղած են:

ὁ ἔπαρχος ὑπολαβὼν Χρήματά τινα τὸν Τιμόθεον ἐσκληχέναι, κατασχεθῆναι τὸν ἅγιον Σιλβέστρον πρῶσέταξεν· καὶ φησὶν πρὸς αὐτόν, εἰ μὴ πάντα τὰ Χρήματα τοῦ μουσαροτάτου Τιμοθέου δώσης, καὶ θυσῆς τοῖς Θεοῖς, διαφόροις σε τιμωρίαις ἀναλώσο. Πρὸς δὲ ὁ ἅγιος Σιλβέστρος ἔφη. Εὐαγγελικὴν σοὶ προσφθέγγομαι φωνήν, Ταύτην, τῇ νυκτὶ ἢ ψυχῇ, σου ἀφαιρεθήσεται ἀπὸ σοῦ, ἵνα γινῶς Τιμόθεον δὲ ἐτιμωρήσω, οὐ μουσαρόν, καθὼς σὺ ἔφησας, ἀλλὰ Χριστοῦ ὑπάρχοντα μάρτυρα.

ταῦτα ἀκούσας ὁ Ταρκυίνος, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀλύσειν βαρυτάταις δεθέντα, ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ εἰρκτῇ, κατακλεισθῆναι. Σιλβέστρον ἐν τῇ φυλακῇ, καθὼς εἴρηται, τυγχάνοντος, καὶ τοῦ Ταρκυίνου ἐν τῷ λεγομένῳ Σίγματι ἀριστοῦντος, ὁσπῶν ἰχθύος ἐν τῷ λάρυγγι αὐτοῦ παγῆν, οὐδεμιᾶ ἐπαοιδίᾳ, οὐδεμιᾶ ἰατρικῇ τέχνῃ ἀνασπασθῆναι ἠδυνήθη· ἀλλὰ ἀπὸ ὄρας ἀρίστου μέχρις νυκτὸς δεινοτάτῳ τόνῳ τρυχόμενος κατὰ τὸ ρῆμα τοῦ ἁγίου Σιλβέστρον, τῆν

եպիսկոպոսն, որ թեր է ստանալի. և ունէր շնորհս բժշկութեան, և դևս հաւածէ. որ եկեալ էր հաւատով Քրիստոսի՝

սուսի՝ առ սուրբ առաքելոցն ուխտս: Եւ սա յաղիմանէ սուրբ Հոգւոյն առ սէ արժանի գոյ շնորհիդ՝ յոր վերահոչէք զայրդ Աստուծոյ: Չայս աւեր և յաւելոյր զինքն՝ ՚ի նոսա: Կոչեն զՍեղբեսորոս ՚ի գլխաւորութիւն վերահացութեան վեհագոյն եկեղեցւոյն Հոռ(ւ)մա(յ): Եւ նստուցանեն ՚ի սուրբ աթոռ առաքելոցն, և կատարեն ՚ի վերայ նորա զկարգ պաշտամանն շնորհացն¹, որ ՚ի փառս առաքելոց Պաղեստինացւոց. ըստ ոմանց պարզ քահանայ, ըստ այլոց՝ որ թեր է ստանալի: Այս անունն ընդօրինակողաց անուշադրութեամբ չի կրնար փոխանակած ըլլալ Եփեսոսէն, վասն զի շատ տարբեր են իրարմէ: Բ. յիշեալ գրչագրաց հետ Յայսմաւուրք իսկ նոյնպէս կը գրեն, — սյս տեղիս մէջ բերած ժամանակ: Սակայն միւս կողմանէ ալ անհասկնալի կը մնայ, թէ ինչպէս յունարէնի մէջ՝ Եւփրոսիոսի արուած մականունն՝ այս անունն վերայ իսկ մնացած է, Պատիւ-լի-ոյ: Հայն՝ իւր եկեղեցւոյ տօնելի սուրբ մի, կարծես, թէ ուզած է շտօնելոյն տեղ գետեղել. և կամ տարբեր աղբիւր մ'ալ ունեցեր է իւր առջև:

Միով բանիւ այսպիսի փոփոխութեան մի ժամանակն և պարագայք՝ մեր եկեղեցական տօնից և Տօնացոյցի կարգաւորութեանց հետ վերաբերութիւն ունենալու են, որք այլ և այլ ժամանակաց մէջ կատարուած են:

1. Ի օրինակին մէջ ՚ի բաց թողուած են հետեւեալ տողքն. սակայն Ա. և Բ. օրինակները կը լրացնեն զայն համաձայն յունարէնի այսպէս. « Ահաւոր և սքանչելագէս, որ զարհուս

նոս¹ զ՝ եպիսկոպոս Սամփիլիաս παρα-
գίνεται: εν τη Ρώμη, τούτου μόνου
έγεκεν, ώστε προσκυνήσαι αυτόν τόν
τόπον ένθα κείνται οί άγιοι Απόστο-
λοι. Ίνα

Յպեր են νεότητι έπηγγείλατο, τούτο
γέρων και έπίσκοπος υπάρχων έκ-
πληρώση. 8ς, τοιούτου χαρίσματος
ήξίωτο, ώστε πάντα τόν οίαδήποτε
άσθενεία κατεχόμενον άφθέντα, παρ'
αυτού άσέως τυγχάνειν. και τούς δαι-
μονώντας δέ, έν τή όνόματι του Κυ-
ρίου ήμών Ίησου Χριστου έκαθαίρι-
ξεν. ήν γάρ του Θεου άνθρωπος, και
πολλά υπέρ του άγίου όνόματος αυ-
του πέπονθεν. ούτος τηνίκα τά μυστή-
ρια του δεσπότου έτετέλει. λέγω δή
την αναίμακτον θυσίαν, κολόβιον έν
είχεν, 5περ του μεγάλου Αποστόλου
και άδελφου του Κυρίου Ίακώβου έ-
λεγεν εΐναι. Τούτο ένδιδυσκόμενος,
την άγίαν, καθώς προέφηγν, προσφο-
ράν έξεπλήρου. Χρήναι λέγων τόν Ιε-

1. Դիտելու ենք, որ այս անունն իսկ հան-
դոյն Անտոնինոսի՝ չի գտնուիր Պատիւլիոյ
եպիսկոպոսաց ցանկի մէջ, ուստի տարակու-
սահան է, որ այնպիսի սքանչելագործ եպիս-
կոպոս մի, որ Հոռով՝ երթալով, այն եկեղե-
ցւոյ տարազն և սովորութիւնքն իսկ կու տայ
բարեփոխել, — որ դժուարաշուտալի է, —
այնպէս անծանօթ մնացած ըլլայ: Ուստի կամ
յամի Տեառն 295-304 ժաղկոզ մատենա-
գիրն ըլլալու է, որուն քով պահուած են
Դիտղեպիանոս և Մաքսիմիանոս կայսերաց
Պարտիսանիքն, (Տեա Cod. 8. 14. 11) և կամ
Եւփրոնոց (ուչիւս՝) անունն աղաւաղութիւն
մի է, զոր իբրև քրիստոնէայ կը յիշէ Դէ
Ռոսսի (Roma Sottterr. III. Tab. XX. n. 46)
Հոռովաց հնագոյն արձանագրութեանց մէջ:

καστον τῶν δυναμένων· τὸν γὰρ μὴ
 δυνάμενον, ὁ Θεὸς ὑπὲρ δύναμιν οὐ-
 δέποτε οὐδὲν ἀπαιτεῖ. ἐν δὲ τῇ πέμπ-
 τη ἡμέρᾳ, διὰ τὸ τῇ τοῦ δεσπότου ἀ-
 ναλήψει κεκοσμησθαι αὐτήν, καὶ Χρη-
 ναι κοινωνεῖν αὐτήν τῇ τῆς ἀναστά-
 σεως ἡμέρᾳ. πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ
 ἅγιον Χρίσμα τοῦ μύρου ἐν ταυτῇ τῇ
 ἡμέρᾳ κατασκευάζεσθαι, δὲ τοῦ δε-
 σποτικοῦ σώματος ἀρχόμεθα κοινο-
 νεῖν. ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ οἱ ἐν μετα-
 νοίᾳ τυγχάνοντες, συγχωρήσεως τῶν
 πταισμάτων καταξιούνται ἐν αὐτῇ τῇ
 ἡμέρᾳ τῶν φυλακῶν τὰ δεσμὰ ἀνιέν-
 ται. ταῦτα μικρά τινα τῆς αὐτοῦ δι-
 δασκαλίας ἐκ πολλῶν παρεθέμεθα·
 λοιπὸν δὲ καὶ τινα τῶν θαυμάτων, ὧν
 δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς εἰς δόξαν τοῦ οἰκείου
 ὀνόματος πεποίηκεν φράσωμεν.

Ἦν δράκων παμμεγέθης ἐν τῷ Ταρ-
 πεῖῳ ὄρει, ἐνθα τε Καπετώλιον ἴδ-
 ρυται. καὶ τούτῳ τροφήν ἀπαξ ἐν τῷ
 μηνί γόητές τινες μετὰ παρθένων μα-
 γευτρίων ἐπὶ τριακοσίοις ¹ ἐξήκον-
 τα βαθμοῖς, ὡσανεὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κα-
 ταχθονίοις κατιόντες, καὶ τελετάς μυ-
 σαράς ἐκτελοῦντες, κατέφερον. οὗτος
 τοίνυν ὁ δράκων αἰφνίδιον ἀνίων, ἐξω-
 θεν μὲν οὐκ ἐξείη· τοὺς δὲ γειτνια-
 ζοντας πάντας θανατηφόρῳ ἄσθηματι
 ἐλυμαίνετο, πάσης τῆς Ῥωμαίων πό-
 λεως τὸν αἆρα φθοροποιὸν ἀποτελῶν.
 ὄθεν ἐκ τούτου λοιμικὴ νόσος τοῖς ἀν-
 θρώποις πᾶσιν ἐνέσκηπτεν, καὶ μά-
 λιστα τοῖς νηπίοις.

Ἄ οὖν Σίλβεστρος, ἔχων μετὰ τῶν

Եւ յորով եցոյց Տէր նշանս 'ի
 ձեռս նորա :

Էր վիշապ մի մեծ 'ի Տարսն ¹ 'ի
 Լերբնն, 'ի յայրի մի որջացեալ. և
 զուսն այրին պղնձի, 'ի դիւաց և 'ի
 կախարդաց, 'ի չնարից սասանայի
 կազմեալ. և զոչս 'ի կուսանաց ընդ-
 ունէր նոյն ընթն սասանայ 'ի ձեռն
 վիշապին : Նա և բազում վիսաս
 մերձաւորացն առնէր, որ բնու
 չէին ² զսարքն Ասորոյ՝ պլանսարին

1. Մեր Գ. և Ա. օրինակք « Տարսն » կը
 գրեն, որ յուն. Կարպետոս կամ Կարպիտոս ին
 յոյժ աննման կը հնչէ. զժուար է ընդունել
 Լերբն ընդօրինակողաց վերջակ մի : Իսկ Է
 Յայտարարին՝ փոխանակ լերան՝ կապիտուլին
 ապարանի մէջ կը գնէ վիշապի բնակարանը :

2. Այս և հետեւեալ սողերը բուրբուղին կը

1. Հայերէն թարգմ. գրչագրաց մէջ յի-
 շուս չէ պրիս խորութիւնն, սակայն Ե Յոյժ
 « սարքն » կը արացնէ այդ պահանս՝ պսակս.
 « Եւ աղանդաւոր կանայք իջանէին Գձկն
 սարքնս առ վիշապն » .

Լ ասէին. Ենէ Կարող էջէ Քրիստոսն +
Խափանել զճանս իշտային, զի արեցոս Լ
Հասարակացոս :

Ասէ սուրբն. Եւ յայսմ ցուցից ձեզ
զգաւրութիւն Քրիստոսի Աստուծոյն
իմս(յ). և որք խնդրենն 'ի նմանէ, լի
նի պարգևատու: Եւ քարոզեաց պաշս
և աղաւթք վասն խնդրոյն այսորիկ
ժողովրդեանն Աստուծոյ:

Ἐλλήνων ὑπὲρ τῆς ἀληθῆς πίστεως
ἀμφισβήτησιν, εἰς τοῦτο φιλονεική-
σας ἐλήλυθεν, εἰρηκότων αὐτῶ τοῦ
ἐναντίου μέρους, Κάτελθε πρὸς τὸν
δράκοντα, καὶ ποίησον αὐτὸν ἐν τῷ
ὄνόματι τοῦ Θεοῦ σου κἄν ἕνα ἐνιαυ-
τὸν ἀποσχέσθαι τῆς τῶν ἀνθρώπων
ἀναιρέσεως, καὶ πιστεύομεν τῷ Χρι-
στῷ ὃν σὺ φῆς θεῖαν τινα δύναμιν
ἔχειν. οἷς ὁ ἅγιος Σίλβεστρος ἔφη. Ὁ
μὲν Χριστὸς ὁ ἐμὸς θείας δυνάμεως
πλήρης ὑπάρχων, δεῖξαι καταξιώσει
καὶ ἐν τούτῳ τῷ μέρει τὴν ἑαυτοῦ
ἰσχύν· ἡ δὲ ὑμετέρα ἀπιστία, ἀλλα-
τινὰ ἑαυτῇ ἐφευρήσει, τῇ μὲν αὐτοῦ
θεότητι μηδαμῶς ἐναντιούμενα, τῇ
δὲ ὑμετέρα σωτηρία πολεμοῦντα. τό-
τε συγκαλεσάμενος τοὺς ἁγίους καὶ
πνευματικούς ἀνδρας, πάση τῇ ἐκκλη-
σία τριήμερον νηστείαν ἐκήρυξεν· καὶ
ταῖς εὐχαῖς καρτεροῦντες παρεκά-
λουν τὸν δεσπότην Χριστὸν, ἵνα κα-
ταξιώσῃ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώ-
πων, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν προνοήσαι,
καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἑαυτοῦ ὀνόματος
φανερῶσαι.

սարբերին 'ի յունեն. զի վերջինս կը ծանու-
ցանէ, թէ Սեղբեստրոս վէճի բռնուելով չե-
թանոսաց չեա, պայման կը դնէ, որ եթէ ինքը
Քրիստոսի զօրութեամբ իջնէ պրին մէջ և
սպաննէ զվիշապը, նոքա դաւանան 'ի Քրիստոս .
ասոր համար եկեղեցականաց ժողովք մ'կու կը
խմբէ և եռօրեայ պաշս և աղօթս կը յանձնէ:
Իսկ չոյր կ'ըսէ, թէ « պլահատոս » եկեալ
կ'աղաչէին դնաւ Բ. Յոյնը երեք էջի մէջ մանրա-
մասն կը նկարագրէ Կապիտոլինոնի պրին խա-
րութիւնն և Սեղբեստրոսի և Հռովմայ Իրար-
անցումը՝ մասնաւոր պարագայիւք: Իսկ հայն,
ընդհակառակն մէկ էջի մէջ, - ըստ կամս, -
կը համառօտէ զայն, յորմէ իսկ կը տեսնուի,
թէ անոր նպատակը չէր Սեղբեստրոսի վա-
րուց ամբողջական թարգմանութիւն մ'ի լոյս
ընծայել, այլ ըստ աւուրն պատշաճի Յայսմա-
ւորաց համար հակիրճ կենսագրութիւն մի
ընել: Այս բանս 'ի հետեւեալն դեռ աւելի ակն-
երև պիտի տեսնուի:

մենեցուն՝ փռաւորեցին զՍտուած.
և յաւերաւ ժողովուրդ բազում՝ ՚ի
Տէր, և հաւատային յՍտուած և
մկրտէին աւր ըստ աւրէ: Եւ բան
վարդապետութեան սրբոյն ածէր և
զաւրանայր առ ամենեւեան:

ματος του φονίου θυρός από τῆς ἡμέ-
ρας ἐκείνης, καὶ ἐπέκεινα. διελθόντος
τοίνυν ἐνὸς καὶ δευτέρου μηνός, οἱ τοῦ
δράκοντος ὑπηρέται, γινῶντες ὅτι περὶ
τὴν ἀλήθειαν ἠττήθησαν, καὶ ἀπε-
κλείσθη ὁ δεινὸς καὶ ὀλέθριος θῆρ
ἐκεῖνος, εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἁγίου
Σιλβέστρου ἑαυτοὺς βίψαντες, ἐπί-
στευσαν τῷ Χριστῷ, καὶ ἐβαπτίσθη-
σαν πάντες. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ,
δόγμα ἐξέθετο ὁ βασιλεὺς:

MARTYRION 4

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΕΝΔΟΞΟΥ

ΑΘΛΟΦΟΡΟΥ ΕΥΣΕΠΝΙΟΥ

Ընդ ժամանակսն ¹ ընդ այնոսիկ
Կոստանդ տրիբուն գորով և զաւրա-
վար, և յաղթող ՚ի պատերազմի Սար-
մատացոց, դարձաւ բազում աւա-
րաւ և երեւելի փռաւ. ք:

« Κώνστας ὁ ποτὲ τριβούνος μετὰ
τοῦτο βασιλεὺς γενόμενος. ὄντος αὐ-
τοῦ τριβούνου συμπάρημεν αὐτῷ ἐν
παντὶ πολέμῳ. ἐξήλθαμεν δὲ εἰς πό-
λεμον τῶν Σαρμάτων καὶ ἐνίκησαμεν

1. Կոստանդայ Վերոսի պատմութիւնն,
որ դրաւած է հայ թարգմանութեան մէջ 3-4
էջեր, բոլորովին եկամուտ է. զի յունարէնի
և լատիներէնի մէջ կը պահուի: Այնու մանա-
ւանդ աւելի աչքի կը զարնէ, զի յոյնը վիշա-
պի պատմութեանն անմիջապէս վերջ կը յարէ
Կոստանդիանոսի հաւածանաց հրովարտակը,
որով հայ թարգմանչին այս խոսքերը. « Ընդ
ժամանակսն ընդ այնոսիկ Կոստանդ Տրի-
բուն », կը կորսնցնեն իրենց նշանակութիւնը,
ժամանակագրական մեծ սխալ մի գործելով:
Եւ յիրաւի Կոստանդայ Տրիբունութեանն
հետ ինչպէս կարէ միաբանիլ նորա որդւոյն
Կոստանդիանոսի հաւածանաց հրովարտակը.
զի սա իւր հօր մահուանէն յառաջ յԱրեւել
կայր: Իբրև պատանդ, առ Գիսկղիտիանոսի:

Մեր ներածութեան մէջ մատնանիչ ըրինք
արդէն այս ներմուծեալ պատմութեանս հնա-
դոյն աղբիւրը, այն է Եւսեբիոս վրային վերա-
դրուած Կոստանդիանոսի ծննդաբանութեան
պատմութիւնը. ուրեմն սառ կը հարցնենք
միայն, ինչո՞ւ համար և երբ ներմուծուած է
այդ գրութիւնը՝ Սեղեւոստի վարուց հայ

1. Ի ժամ տպագրութեան հասաւ այս ընդ-
օրինա՝ ութիւնս, - վատիկանի Զեռագրատան
թիւ 866 fol. 536 հնագոյն և դժուարութեա-
նքով գրչագրէն: Եւսեբիոսի վրայաբանու-
թեան երեք էջերն՝ գրեթէ բառական կեր-
պով կը համաձայնին հայերէն թարգմա-
նութեան, և անոր բնագիր ըլլալու մասին
այլ ևս տարակոյս չի կայ: Մ. Խորենացոյ Բ.
Գրոց ԶԳ գլխոյն հետ ունեցած աղբիւնս ևս
անժխտելի է այսուհետև, որով կարրիերի
ենթադրութեանց հիմն՝ ՚ի վեր կը տապալի:
Կոստանդիանոսի պատմութեան վերջին երեք
պարբերութիւնքն, - այսինքն են Կոյսերամու-
նութեան, քրիստոնէից դէմ հանած հաւածա-
նաց և բորտութեան, - Եւսեբիոսի մեզ հա-
սած վրայաբանութեան մէջ կը պահուին. ուստի
հայ թարգմանին կամ Խորենացոյ ԶԳ գր-
խում աւանդածներն ընդլայնելով այն կեր-
պարանքը սուսած է, և կամ երկաքանչիւրն
իսկ Եւսեբիոսի վրայաբանութեանէն զատ՝
Եւստորբոսի ընդարձակ գրութիւնն ևս ունե-
ցած են իրենց զբմաց, զոր ՚ի վեր անդր յըն-
ցինք, և յորմէ յունարէն Յայսմաւուրքն (Մղոյ

և եկն 'ի քաղաքն 'ի պանդոխ մի.

և տեսեալ աղլիկ մի գեղեցիկ և իմաստուն,

կամեցաւ ննջել ընդ նմա 'ի գիշերին: Եւ յարուցեալ առաւառտուն, ետ նմայ ձեռնագիր, և պարեգաւտ մի ծիրանի, վասն գիշերոյն անկողնոյն նշան և վարձ նմին: Եւ ինքն գնաց զճանապարհ իւր, և հասեալ 'ի Հոռվմ, թագաւորեաց բաղում և երևելի փառաւր:

Եւ առ իւր կին զղուար Մտօփանսի թագաւորի, յորմէ եղև որդի անմիտ և անիմաստ, և վասն այնորիկ յոյժ տրտում էր, և տարակուսէր, որ ոչ ունէր իւր որդի, յետ

Թարգմանութեան մէջ: Հաւանօրէն այն առ թիւ և ժամանակամիջոցին Թարգմանուած և ներմուծուած է, երբ Հայք կոստանդիանոսի սօնը կամ յիշատակը միացուցին Սեղբեւորոսի սօնին հետ. զի 'ի հնումն առանձին և մի մի նուազ կը սօնէին: Իսկ որովհետև սօներու այս միացումս ժի գարէն ալ վերջ եղած է. ուրեմն Սեղբեւորոսի վարչաց հայերէն խմբագրութիւնն իսկ այն ժամանակ պէտք է կըած դնել, և ոչ յառաջ:

Յերաւի, պէտք է գիտե՛լ առ այս, որ մեր հնագոյն ճշմանքն, Յայտնութիւն և Տօնացոյցն 'ի Յունուար երկուքին կը դնեն Սեղբեւորոսի սօնը. իսկ 'ի 21 Մայիսի կարգէն զսօն կոստանդիանոսի 'ի յիշեալ պատմութեամբը: Ուրեմն երբ կը տեսնենք այժմ կոստանդիանոսի յիշատակը միացեալ Սեղբեւորոսի սօնին հետ, յ2 Յունուարի, և երկուքին պատմութիւն 'ի մի ձուլուած, այլ ևս չենք տարակուսիր թէ անոնց կենսագրութեանց Թարգմանութիւնն ևս նոյն առթիւ կըած ըլլայ:

κατὰ κράτος, καὶ μετὰ χαρᾶς μεγάλης ὑπεστρέψαμεν. ἐπανερχομένων δὲ ἡμῶν ἐκ τοῦ πολέμου ἠύραμεν κατὰ τινα συγκυρίαν πανδοχίον (πανδοχείον) ἐν τῇ ὁδοῦ τῆς στρατίας (στρατείας). καὶ τις κόρη, Ἑλένη τῷ ὀνόματι, οὖσα εὖμορφος πάνυ καὶ ὠρέα (ωραία) τῷ κάλλει ἐν τῷ πανδοχείῳ ἐκείνῳ ἐκέλευσε δὲ ὁ Κώνστας πλῆσαι (πληῖσαι) τὸ σέδεςτον τῶν στρατιωτῶν ἐκεῖσε, καὶ διαπαύσασθαι τοῦ πόνου. Εὐφρο(αι)νομένων δὲ ἡμῶν ἠράσθη τῆς Ἑλένης ὁ τριβοῦνος, καὶ ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς τὴν νύκτα ἐκείνην· καὶ ὄρθρου ἀναστὰς ἐδωρήσατο αὐτῇ χητό(ω)να πορφυρέμβαφον, ἔνεκεν τοῖς τῆς κολίτης αὐτῆς καὶ ἐπάρας μετὰ τοῦ στρατοπαίδου αὐτοῦ ὁ Κώνστας, ἦλθεν ἐν τῇ Ῥώμῃ τὰ ἐπινίκια τοῦ πολέμου ἀπαγγέλλον. ἔδοξεν οὖν τῇ Συγκλήτῳ καὶ τῇ πόλει στέψαι τὸν Κώνσταν εἰς βασιλέα διὰ τὴν ἀνδραγαθίαν αὐτοῦ. Ἐλαβε δὲ γυναῖκα ὁ Κώνστας ἐν τῇ Ῥώμῃ, ἕξ ἧς ἔτεκεν υἱὸν μωρὸν· καὶ περιλυ-

Αὐγουστοῦ ε.), - *ինչպէս կը վկայէ ընդօրինակողն*, - Եւսիգնիոսի վարաց մասը միայն համառօտած է: Արք եթէ հայերէնն ևս Յունարէն Յայտնութեանքն, - *դուք թէ Cod. 819, կամ 866 էն Թարգմանուած է*, - *այնուհետև այլ ևս չէ մարթ տարակուսիլ*, թէ ստիգիւ ժ որդ գարէն վերջ կըած ըլլայ այն Թարգմանութիւնն, այնու զի այդ ժամանակէն յառաջ յունարէն գրուած Յայտնութեանքն չկան, կամ մեզ ծանօթ չեն:

Եւսիգնիոսի վկայարանութեան ամբողջ ընդօրինակութիւնն ունինք 'ի ձեռին, - յորում կ'ընդգրկմաբանէ նա Յուլիանոսի, և կոստանդիանոսի Պարսից դէմ ըրած մարտը և յաղթութիւնը կը նկարագրէ կարևոր պարագայ յիւր: Սակայն կոստանդիանոսի սօնին ծննդեան պատմութիւնը, զոր ընդարձակօրէն կ'ընէ, ստուգիւ հնութեան արկ ունի. զի Յուլիանոս իսկ գիտէր զայն, և կ'ուզէ յԵւսիգնիոսէ տեղեկանալ այնմ: Այս գրութիւնս մարթ է աղբիւր համարել խորհնացւոյ, Զսիմոսի և հերոնիմեան ժամանակագրին:

իւր թագաւորել նմայ 'ի Հոս(ւ)մ: Եւ արար խորհուրդ «նկերպան» 1, որ խորհրդակաւնն կոչի, զի գտցի մանուկ մի իմաստուն և գեղեցիկ յորդեգրութիւն, որպէս թէ առ 'ի յինէն իցէ ծնեալ, ժառանգորդ իմո(յ) թագաւորութեան: Եւ հաւանեալ նորին կամացն սինկրիտսին, առաքեն վասն խնդրոյն այնորիկ արա իմաստունս և հաւատարիմս: Եւ շրջեալ 'ի քաղաքս և 'ի գեաւղս, ոչ հաւանէին պատահմանցն:

Եկին 'ի քաղաքն 'ի պանդոկ մի, ուր էր Հեղինա՝ որդւոջն իւր Կոստանդեալ 2:

πος ἦν σφόδρα. Συμβούλιον δὲ ποιήσας μετὰ τῆς Συγκλήτου φησὶν παῖδα εὐμορφον καὶ φρόνη(ι)μον ἀγαγεῖν ἐν τῷ παλατίῳ ἵνα διὰ μηρῶν μου ἐμβάλλω αὐτὸν καὶ υἷὸν ἀνακαλεσάμενος διάδοχον τῆς βασιλείας ἀναδελξῶ. Μὴ ἰ(εἰ)δῶς ὅτι τῇ προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ υἱὸς αὐτῷ ἐγεννήθη ἐν τῷ παντοχίῳ. Συνέθετο δὲ πᾶσα ἡ σύγκλητος, καὶ ἀποστέλλουσιν· προτί(η)κτορας στρατευομένους ἐν τῷ παλατίῳ ἐν τῇ ἀνατολῇ φόβῳ βασιλικῷ ὥστε ἀναζητῆσαι παιδίον εὐμορφον καὶ συνετὸν κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.

Οἱ οὖν προτήκτορες οἱ ἐξεληθόντες εἰς ἀναζήτησιν τοῦ τιοιούτου παιδίου, παριόντες ἔρχονται δι' ἐκείνης τῆς ὁδοῦ, ἔνθα ἡμεῖς ἐκ τοῦ πολέμου ἐπιστρέψαντες διήλθαμεν, καὶ κατέλυσαν ἐν τῷ παντοχίῳ ἐκείνῳ, προσδί(ή)σαντες τοὺς ὕ(ἰ)ππους αὐτῶν ἔξωθεν τοῦ ταβερνίου, καὶ εὐοχοῦντο, καὶ εὐφραίνοντο. Τὸ δὲ παιδίον Κωνσταντῖνος ὁ υἱὸς Ἑλένης, ὃν συνέλαβεν ἀπὸ Κώνστα τοῦ βασιλέως, ἔτι ὄντος αὐτοῦ τριβούνου, ὦν ὡς ἑτῶν ἰβ, εὐωχομένων τῶν προτηκτό-

1. Այս բառս ուղղակի տառադարձութիւն է յուն. συγκλήτος ին քան թէ լատ. senatus պոլսկան անուն. չորիցս կրկնուած է և գրչի սխալ չի կրնար համարուիլ. մանուկանդ թէ Ա. և Գ. գրչագրերը մեր դեռ աւելի ճիշդ «նկերպան» և կը գրեն: Ուրեմն առկէց իսկ կը հետևի, թէ այս պատմութիւնս յունարէն հին բնագրէ մի թարգմանուած է ուղղակի, և ոչ թէ 'ի լատիներէնէ: Իսկ յուն. γ տառը թերևս Κ տառին քով գալով՝ քերականական կանոնի մի համաձայն՝ և ձայնը առս ծ է:

2. Մեր գրչագրերն՝ միտքան Կոստանդին կը գրեն երկրցս. փոխանակ Կոստանդինոս = Κωνσταντῖνος. բայց որովհետև բազմիցս ուղիղ ձևով ևս գրուած է. ուստի աւելի գրչութեան վրիպակ, քան թէ գրչագրի տարբերութիւն համարուի է այն երևոյթը:

Եւ իբրև ստուգեցին որդի Կոստա(յ), անկան և երկիր պագանէին նմայ նախարարքն. և ուրախութեամբ ուրախ եղեւ: Եւ շքով և պատուով զարդարեցին զմանուկն, և սպառազինեալ՝ հեծուցին յերիվար ընդիր, և առեալ զնացին. և զգիրն և զծիրանի պարեգաւտն ընդ իւրեանս առին հաւատարիմ վկայ որդ(ւ)ո(յ) թագաւորին:

Եւ եկեալ հասեալ 'ի Հոռոմ', և յանդիման լիեալ թագաւորին, պատմեն որ ինչ ասացաւ միանգամայն նմա 'ի Հեղինեա(յ). և ցուցին զգիրն և զծիրանի պարեգաւտն. և առաջի կացու-

ցին զմանուկն: Եւ ստուգեալ զիտաց եթէ որդի նորա(է). որ և զնմանութիւն ցուցանէր տեսողացն, թէ որդի թագաւորին է, և ոչ կարծիս ունել. և ուրախութեամբ ուրախ լինէր մեծամեծաւքն 'ի վերա(յ) որդւո(յ) իւրո(յ) թագաւորն. և զիրկս արկեալ համբուրէր զորդին, և ցնծայր և զուարճանայր յերևումն որդ(ւ)ոյն. միանգամայն զեղեցկութեան և առողութեան մանկանն, և յիմաստութեան պատասխանիսն, որ խօսէին առ նա

և ըստ կանոնի նախնեաց տառադարձութեան պիտի լինէր Կոստան կամ Կոստոս, ինչպէս որ զարձուցած է խորենացի և Եսեբոսի պատմութեան հին թարգմանիչն: Ուրեմն Կոստ կամ Կոստոս ձեռ, որ երկիցս և երիցս կրկնուած է Սեղբեստրոսի Վարուց հայ թարգմանութեան մէջ, կամ ընդօրինակութեան վրիպակ է, և կամ պէտք է ըսել, թէ այնպիսի ժամանակի մը մէջ եղած է այն թարգմանութիւնն, երբ լատ. է և յուն. 7 տառերն իրենց հնչումը փոխած էին, ինչպէս այսօր ֆրանսերենի մէջ. և հաւանօրէն այսպիսի փոփոխութիւն մի խաչակրաց Կ. Պօլիսն առնելէն վերջ եղած է:

Εἰδότες δὲ οἱ προτήκτορες ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα· καὶ ἐπιβιβάσαντες τὸ παιδίον ἐπὶ τὸν ἵππον,

ἔξηλθον μετὰ σπουδῆς ἄραντες τὸν χιτό(ω)να μεθ' ἑαυτῶν.

Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ προσήλθον τῷ βασιλεῖ ἐπιδή(ει)ξαντες καὶ τὸν χη(ι)τῶνα καὶ τὸ παιδίον παρέστησαν καὶ λέγουσιν· δεόμεθα τοῦ κράτους σου· ἐπίγνωθι (ἐπίγνωθι) τὸν χιτό(ω)να τοῦτον, ὃν ἡ θειότης ὑμῶν ἐδωρήσατο κόρη τινὶ ἐν τῷ πανδοχίῳ.

ἐπέγνω δὲ ὁ βασιλεὺς.

Եւ տեսանէ՛ 1 ՚ի տեսլեան գիշերին
Վերնաբեր աստեղաց նշան խաչի,

և բան՝ զի ասէր յուսմանէ . Չայս նշան
արարեալ առաջի, յաղթեսցես պա-
տերազմիդ և ամենայն մարտից :

Եւ ՚ի խնդութենէն զարթեալ, և
կոչեաց վաղվաղակի զքուրմնն հեթա-
նոսաց, և պատմեաց զտեսիլն, և ասէ-
ցնոսա . Որո՞(յ) Աստուծոյ է նշանս այս,
որ ցուցաւ ինձ ՚ի գիշերիս : Եւ ասեն .
Ոչ է նշանս այս աստուածոց մերոց .
այլ խաչելոյն Քրիստոսի Աստուծոյն
քրիստոնէից : Կոչեաց և զքրիստո-
նեայսն, որ էին ՚ի զաւրուն, և ասէ .
Չի՞նչ է նշանս այս զաւրութիւ(եա)ն
առ քրիստոնեայս, որ երևեցաւ ինձ :

Եւ նոքա ասեն . Այս նշան Քրիս-
տոսի Աստուծոյն մերո(յ) է երկնա-
ւոր թագաւորին, որ երևեցաւ քեզ :
Սա է յաղթութեան նշան խաչին
Քրիստոսի . զի սովաւ յաղթաւ Հարե-

1 . Կոստանդիանոսի պատմութեան այս
մասն, այսինքն է խաչի նշանի երևումն, վա-
ւերական և սոսոյզ ազրերէ առնուած է, զի
Եւսեբիոսէն սկսեալ Յունաց պատմագիրք առ-
հասարակ մէջ կը բերեն . միայն թէ յիշեալ
պատերազմն յԱրեմուտս և ընդդէմ Մաք-
սենդեայ եղած կը պատմեն, և ոչ թէ Բիւզան-
դոսոց կամ Մաքսիմիանոսի դէմ : Հաւանա-
կան է, թէ Կոստանդիանոս՝ զՄաքսիմիանոս
ևս պարտած ըլլայ . բայց անանուն հեղինակս
երբ խաչի երևման դէպքը կ'ուզէ միացնել ա-
նոր հետ, ժամանակագրական մեծ սխալ մի
գործած կ'ըլլայ, և անով հանդերձ ժամանակի
մեծ խորոցը գոցած չէ :

մից էπὶ πολλὰς ὥρας καὶ πενθῶν
διηγετικῶς ἕξέ(αι)φνης θεωρεῖ εἰς τὸν
οὐρανὸν γραφὴν Ἑλληνικοῖς γράμμα-
σιν δι' ἀστέρων γεγραμμένην· Κων-
σταντῖνε ἐπίγνωθη(ι) τὸν σώζοντά σε
Θεὸν καὶ νικήση(εις) τὸν πόλεμον.
Ἐκθαμβος δὲ γενόμενος ἐπὶ τῷ ἐν-
δόξῳ θεάματι, πάλιν ἐκ δευτέρου προ-
σέσχεν καὶ ἶδεν σταυρὸν ἄποθεν ἐν
τῷ οὐρανῷ, καὶ δι' ἀστέρων ὁμοίως
ἔγραφεν ἐν τῷ φε(αι)νομένῳ σταυρῷ.

Ἐν τούτο(φ) νικήση(εις) τὸν πόλε-
μων.

ցաւ թշնամին արդարութեան, և լուծաւ բռնութիւն մահու, և աւետիք յարութեան՝ հաւատացելոց պարգեւեցան. և մեզ զէն տուաւ ՚ի Քրիստոսէ ընդդէմ երևելի և աներևոյթ թըշնամ(ւ)ոյն: Եւ զայս արասցես առաջիքս, յաղթեսցես, և գիտասցես, եթէ ճշմարիտ է տեսիլն, և ասացեալքս առ ՚ի մէնջ: Եւ հաւատաց կայսրն Կոստանդիանոս, և հրամայեաց առ նեղ զաւրինակ խաչին որպէս երևեցաւ նմա ՚ի տեսեանն:

Եւ եղև ՚ի վաղիւն պատերազմ սաստիկ: Եւ հրամայեաց զնշան խաչին կայսրն Կոստանդիանոս առաջի իւր և զաւրացն մտանել ՚ի մարտն: Եւ իբրև խմբեցաւ մարտն, պարտեաւ Մասթինոս¹ և զաւրն իւր, և բիւզանդացիքն և աւզնակահր նոցա. և հարան ՚ի ճակատու անդր բազումք: Եւ զաշխարհն յինքն գրաւեաց և զԲիզանդիոն. և զմնացեալն փախստական արարեալ՝ դարձաւ յաղթութեամբ և պարճանաւք խաչին նշանի:

Και ἔκθαμβος γενόμενος, εἰς μηδὲν ὑπερθέμενος, ἐποίησεν εὐθύς διὰ ξύλου τινὸς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ προηγεῖτο τοῦ πολέμου. Συνάπτομεν οὖν τῇ ἑξῆς ἡμέρα τὸν πόλεμον,

καὶ ἐνικήσαμεν τοὺς Βυζαντίους κατὰ κράτος· καὶ ἐλάβομεν (τὴν πόλιν) καὶ τὴν περίχωρον αὐτῶν καὶ ἐσκυλεύσαμεν αὐτούς.

Ἴδὼν δὲ ὁ Κωνσταντῖνος τὸ τρόπε(αι)ον τοῦ πολέμου καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Σταυροῦ, ἔπηξεν τὸν σταυρὸν ἐν τῷ τόπῳ ἐκεῖνῳ¹, ἐν ᾧ καὶ ὁ φόρος ἐκ τῆς ταινύω. ἀπέστειλεν δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Κώνστα, γράψας οἰκοδομήσαι πόλιν

1. Ս. և Գ. օրինակը ևս այսպէս ունին. սակայն կարելի է զՄասթինոս՝ անունը Մասթինոսի սխալ յառաջբերութիւն համարել. որովհետև, ստոյգ պատմութիւնն՝ մտն ՚ի Մասթինոս եղած կը յամբ (յամբ Տեառն 308) Մաքսիմիանոսի մարտն ընդդէմ Կոստանդիանոսի և ձերբակալութիւնը, և ոչ եթէ ՚ի Բիւզանդիոն: Ուրեմն Բիւզանդիոնի քով եղած պատերազմը, կամ յամին 315 Նիկոմիդիոյ քով Լիկիանոսի՝ ընդդէմ Մաքսիմոսի մղած նաւամարտն է, և կամ յամին 322 ճակատամարտն, զոր Կոստանդիանոս և իւր որդին Կրիսպոս սուին ընդդէմ Լիկիանոսի, հանդէպ Իսովիւտարի, և Բիւզանդիոն բացաւ իր դրոշները յաղթականին դիմաց:

1. Cod. 819 ἐνθα ὁ πορφυροῦς κίων ἵσταται ἐν Κωνσταντινουπόλει.

ἐκεῖ ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ. καὶ ἐπιτρέ-
 φαντος, ἐποίησεν τὸ τεῖχος τῆ πεποι-
 θήσει τοῦ Ἐσταυρωμένου Χριστοῦ,
 καὶ ποιήσας ἐπινίκια. Ἴδου ἡκουσας
 βασιλεῦ τὰς δυνάμεις τοῦ Χριστοῦ.
 Ἴδε, ὁ υἱὸς τῆς ἁμαρτίας ἐπέγνω τὸν
 Χριστὸν, καὶ σοί(σὺ) ὁ δοκῶν ποτε
 υἱὸς εἶναι τῆς δικαιοσύνης, ἠθέτησας
 καὶ ἀπέστης ἀπ' αὐτοῦ.

Θέλη(ει)ς διηγῆσομαι ἕτερον θαῦ-
 μα, πῶς ἐβοήθησε αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐν
 τῷ πολέμῳ τῶν Περσῶν ¹ τὸ σημεῖον
 τοῦ σταυροῦ; Τότε

Եւ Մատթիւնոս յաղթաՀարեալ և
 ոչ կարացեալ ընդդէմ կալ, խորհէր
 նենգութեամբ կորուսանել զԿոստան-
 դիանոս կայսրն: Իսկ նախախնամու-
 թիւնն Աստուծոյ «գացուցանէր նմա,
 որ զիտէր զնորա ապառնիսն ՚ի Հա-
 ւաստ: Եւ ոչ ուրեք կարէր վնասել
 նմա թէպէտ և խորհէր ՚ի Հարու-
 թիւն. այլ յափնայնի բարեփառ և բարե-
 բախիտի էղեալ, և յաղբող էր նշանա-
 խաչին: Եւ զափնայն հակառակորդս իւր,
 և զափնայն ամբարշտը խաբարսն սարա-
 կէր նշանա խաչին:

Եւ տեսեալ Գիողղետիանոսի ամ-
 բարշտի զյաղթող նահատակութիւն
 Կոստանդիանոսի կայսեր, խորհուրդ
 արարեալ ընդ սինկղիտոսին, փետա-
 յացուցանել զնա ՚ի դուստր իւր Մա-
 տիւս ¹, որ էր սիրելի Հաւրն և միա-

1. Այսպէս գրուած է նաև Ա. և Գ. օրինա-
 կաց մէջ. սակայն Ե. Յ. յոմատարին ընդհակա-
 ռակն « Մատթիւս » կը գրէ, ըսելով, թէ
 « Էր որոշոր Մաքսիմիանոսի թագաւորին և
 ըստ Գիողղետիանոսի »: Այս վերին տե-
 ղեկութիւնս, որ աւելի ճիշդ է և հասկանալի,
 լուսագոյն ազբերէ մի կը յառաջագայի:

1. Պարսից դէմ տուած այս պատերազմս,
 թուի լինել այն, զոր Պաղերիոս և Լիկիանոս
 տուին ընդ դէմ Ներսէի յետ 313 ամին, որով
 կուեցան և 40 ամեայ դաշինք խաղաղութեան:
 Հաւանօրէն պատանին Կոստանդիանոս ևս
 յղեցաւ ՚ի Գիողղետիանոսէ ընդ Պաղերիոսի,
 և մեծ քաջութիւն ևս ջոյց տուաւ: Սակայն
 վկայաբանութեանս հեղինակն խաչին երև-
 ման պատմութեամբ կը շփոթէ պարսկական
 պատերազմը՝ ընդ դէմ Մաքսենտիոսի ըրա-
 ծին հետ: Բայց այնու բաղաւոր է քան զհայն,
 զի չյիշէ յանուանէ զՄաքսենտիոս և ոչ
 զՄաքսիմիանոս: Յայսմ խորենացին քաջ կը
 համաձայնի Եւսեբիոսի վկայաբանութեան:

ծին. զի ոչ ունէր այլ ուստր կամ դուստրը՝ բայց ՚ի նմանէ: Եւ հաճոյ եղև սինկղիսոսին և ամենայն պատվաւորացն:

Գիտողեօրհանոսի ասելն, յարդարէին զհարսանիսն ըստ աւրինի թագաւորացն, գերապայծառ և առատարար, և բազում փառաւք մեծարեաց զորդիացեալն ՚իւր: Եւ զթագաւորութիւնն և զամենայն ինչս իւր նմա խոստացաւ տալ:

Այսոցիկ այսպէս եղերս(ց), և գրաւ ինել ժամանակի հարսանեացն,

այգահասանէր համբաւ մահու Կոստա(յ) հաւր Կոստանդիանոսի կայսեր: Եւ ասեալ զկինն և զաւրս իւր զնացեալ եկն ՚ի Հռո(ւ)մ՝ 2. և թագաւորեաց փոխանակ հաւր իւրո(յ) ՚ի Հռոմ, և ՚ի վերա(յ) ամենայն աշխարհին: Եւ նուաճեաց զամենայն աշխարհն ընդ ձեռամբ իւրով, և սպան զամբարիշտ թագաւորսն. և տիրեաց ամենայն

1. Այս բացատրութիւնս, որ նոյն է Խոր. Բ. 29. երկրորդ պարբերութեան հետ, անծիւտելի ցոյց մ'է. թէ այս և յաջորդ պարբերութիւնն՝ անսխալ աւելուած են:

2. Այս անուանս մէջ իսկ յուն. ω տառն իբրև Օի հաւասար՝ յարձուցեր է, փոխանակ

ἀνέγ(κ)ραξεν ὁ στρατὸς λέγων· Εὐσίγνιε, μὰ τὴν ἡγί(ει)αν τοῦ βασιλέως Ἰουλιανοῦ, ἀσμένω(ω)ς σοῦ ἀκούομεν. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς οὐδ' ἔλωσ ἡγανάκτησεν. Ἐπειδὴ πὲρ κατὰ τῆς ὑγί(ει)ας αὐτοῦ ὤμιοσεν ὁ δί(η)μος καὶ ὁ στρατὸς· ἐπέτρεψεν οὖν αὐτὸν τοῦ λέγειν. Μέγε φησὶν· Ἐμοὶ γὰρ ταῦτα ὡς μύθοι· γραεικοὶ ἐνηχοῦσιν ἐν τοῖς ὄσιν μου. Εὐσίγνιος λέγει· Οἶδα κἀγὼ, βασιλεῦ· οὐ γὰρ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς μωρίας ταῦτα φθέγγομαι, ἀλλὰ διὰ τὸν παρεστῶτα στρατὸν. Σὺ γὰρ ἀπόλου τετύφλωσε(αι) ὑπὸ τοῦ φίλου σου τοῦ Σατανᾶ. Περιστραφή(ει)ς δὲ εἰς τὸν ὄχλον ὁ Εὐσίγνιος ἤρξατο λέγειν· Ἐπέκειτο πόλεμος κατὰ τὸν κε(αι)ρὸν ἐκεῖνον ἀδελφοί, καὶ ἐτελεύτησε Κώνστας ὁ βασιλεὺς ὁ πατὴρ Κωνσταντίνου· καὶ διεδέξατο τὸ βασίλειον τοῦ πατρὸς Κωνσταντίνος· καὶ μεταπεμφάμενος εἰς τὴν θεοφιλεστάτην αὐτοῦ μητέρα Ἐλένει(η)ν διὰ γραμμάτων αὐτοῦ, ἀπέστειλεν αὐτὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀνα-

«Ի: Այս իսկ՝ օ եկամուտ աստի ներմուծման արդիւնք է, որ Կիլիկեցոց ժամանակ մուտ դասու մեր մատենագրութեան մէջ: Արեւիկէ Կառնութիւնն յայտնի է:

ωρλεδωτοων ωρλεδωτοων, υρλεδωτοων
 ρλεδωτοων, ορλεδωτοων υρλεδωτοων:

ζητήσε(αι) τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ, δεδοκῶς αὐτῇ τὸ διάδι(η)μα τῆς βασιλείας. Ἐλθοῦσα δὲ ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ λαβοῦσα τοὺς ἴλους τοὺς ἐμπαγέντας ἐν τῷ σώματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐποίησεν χαλινὸν τοῦ ἵππου, ἐφ' ᾧ ἐπεκάθητο ὁ υἱὸς αὐτῆς, εἰς τρόπαιον τοῦ εἶναι ἐν παντὶ πολέμῳ.

Ὁ δὲ πανευσεβῆς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀκούσας περὶ τοῦ πολέμου τῶν Περσῶν, ἐκλεξάμενος νοῦμερα ἡ, ἐν οἷς κἀγὼ ἡμην, παρεγένετο. Ἐξέ(αί)φνης δὲ ἐπικαταδραμόντες οἱ Πέρσε(αι) δόλῳ συνέλαβον ἡμᾶς νυκτὸς, καὶ οἱ μὲν ἐξ ἡμῶν ἐκόπησαν, οἱ δὲ ἐφύγαμεν. Συλλαβόμενοι δὲ τὸν εὐσεβῆ βασιλέα Κωνσταντῖνον, οἱ Πέρσαι ἔδησαν αὐτὸν ἐν παῖδες (πέδαις). ἐγὼ δὲ καὶ οἱ ἐταῖροι μου ἐν τόπῳ ἀλσώδει ἐκρύβημεν. Οἱ δὲ συλλαβόμενοι τὸν Κωνσταντῖνον ἔταξαν γενέθλιον ἑορτῆς αὐτῶν ἐπιτελέσε(αι) ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ αὐτῶν. κἀκῆ(εἶ) τὸν βασιλέα ἡμῶν ἐπισφάξε(αι) ἐπὶ τοῦ βο(ω)μοῦ τοῦ βδελύγματος αὐτῶν. Κατὰ συγκυρίαν οὖν ἐξῆλθαν οἱ δούλοι τῶν Περσῶν ἀπὸ τοῦ ναοῦ, ὀφί(εἶ)λοντες ξύλα συνέ(ά)ξαι, καὶ ἡγγη(ι)σαν ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐκρυπτόμεθα. ὡς δὲ ἔμελλον κόπτειν τὰ φρύγανα καὶ τὰ ξύλα, ἐξεληθόντες ἡμῖ(εἶ)ς ἐκυκλώσαμεν αὐτοὺς καὶ ἐκρατήσαμεν. Εἰδῶ(ο)τες δὲ ἡμᾶς, ἐγένοντο ὡσῆ(εἰ) νεκροί. Ἐπηγγελάμεθα δὲ αὐτοῖς τὴν ζωὴν ἡ(εἶ)περ ἀναγγελοῦσιν ἡμῖν πᾶσαν ακρίβι(ει)αν διὰ τὸν βασιλέα ἡμῶν Κωνσταντῖνον. Οἱ δὲ φο(ω)νηθέντες προσέπεσαν τοῖς ποσὶν ἡμῶν λέγοντες, ὅτι δούλοι ὑμῶν ἐσμεν ἡμεῖς καὶ τὰ κελευόμενα ἡμῖν ποιούμεν. μὴ δ' ἀποκτείνεται(ε) ἡμᾶς, κύριοι ἡμῶν. καὶ λέ-

γομεν ὑμῖν πᾶσαν τὴν ἀλύθειαν. Καὶ ἐξο(ω)μοσάμεθα αὐτοῖς, ὥστε μὴ ἀποκτῆ(εῖ)ναι αὐτοὺς ἵνα τὴν ἀλήθειαν ἡμῖν εἴπωσιν. Οἱ δὲ εἶπον· γενέθλιον ἔταξαν οἱ ἄρχοντες ἡμῶν καὶ ὁ βασιλεὺς, ὥστε αὐριον ἐπιθῆσαι τὸν Κωνσταντῖνον ἐν τῷ ναῷ ἐπὶ τοῦ βο(ω)μοῦ. Ἔστι δὲ τύ(εῖ)χος κύκλω ἔνθα διάκειται· μία δὲ εἴσοδος εἰσάγει δι' αὐτοῦ τύχους ἐπὶ τὸν βωμὸν. οὐκ ἔστι δ' ἔθος τοῖς ἄρχουσιν ἡμῶν καὶ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ ἔθνη(ει) μετὰ ξύφους τοῖς θεοῖς ἡμῶν λατρεῦσαι. ἀλλὰ πάντα τὰ ὄπλα καταλιπόντες, εἰσέρχονται χορεύοντες καὶ ὑμνοῦντες τοὺς θεοὺς αὐτῶν· καὶ μετὰ ταῦτα θύουσιν. Ἡ(εἰ) οὖν προσθεμία τῆς θυσίας αὐριον ἐστίν. περιποιήσασθαι(ε) οὖν ἡμᾶς ἕως τῆς αὐριον· καὶ ὅτε ἄρχονται χορεύειν, ἀναγγέλλομεν ὑμῖν. καὶ κοινῇ συμφωνίᾳ λαβόντες τὰ ὄπλα, κατακόπτομεν αὐτοὺς, καὶ οὕτω μετὰ σωτηρίας περιποιήσασθε τὸν βασιλέα ἡμῶν μετὰ εἰρήνης. Ἡμεῖς δὲ ἐποιήσαμεν οὕτως. Ὡς οὖν εἰσήγαγον ἐκεῖνοι ἐκεῖ τὸν Κωνσταντῖνον, ὡς κριὸν ἐκ ποιμνίου, ὡς ἀμνὸν ἄκακον, ἔδι(η)σαν αὐτοῦ χεῖρας καὶ πόδας καὶ ἐπέθηκαν αὐτὸν ἐπὶ τὸν βωμὸν· καὶ ἐν τῷ κυκλώ(ω)σε(αι) αὐτοὺς τὸν βωμὸν τρίτον ἡμεῖς ἀρπάσαντες αὐτῶν τὰ ὄπλα καὶ εἰσπηδήσαντες ἐξέ(αί)φνης ἐκόψαμεν αὐτοὺς κατὰ κράτος πληγῇ μεγάλη σφόδρα. Ἰ(εἰ)δῶ(ό)τες δ' ἐαυτοὺς οἱ Πέρσαι ἐν μεγάλοις κινδύνοις προσέπεσαν ἱκετεύοντες, καὶ αἰτούμενοι εἰρήνην καὶ ζωὴν χαρισθῆναι αὐτοῖς. Δραμόντες ἐλάβομεν τὸν βασιλέα ἡμῶν Κωνσταντῖνον ἐκ τῶν δεσμῶν καὶ βοήσαντες εἶπαμεν· Μέγας ὁ Θεὸς ὁ σταυρωθεὶς ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος. Τότε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐ-

ποίησεν ἐν ὄρκῳ μεγάλῳ εἰρήνην ἐπὶ ἔτι(η) φανερά, ὥστε μὴ ἐπιβουλευσάι καθ' ἡμῶν· καὶ παρέδωκεν ἡμῖν χιλίουσ Πέρσας φύλακας, οἵτινες ἐκλήθησαν παρ' ἡμῶν καὶ τοῦ βασιλέως Περσῶ(ο)κόμητες. καὶ ἐστὶν ἄχρι τοῦ νῦν ὁ ἀριθμὸς τῶν χιλίων φυλάττοντες τοὺς ὄρους Ῥωμαίων καὶ Περσῶν »...

Բայց հրապուրեալ 'ի կնոջէն իւրմէ Մաքսիմիանայ, 'ի դստերէն Գիողղետիանոսի, և արար հալածանս եկեղեցւոյ(յ) Կոստանդիանոս, 'ի ձեռն կնոջն իւրում պարտեալ: Եւ քաղաք եղեն վկայք և խոստովանողք,

Ἐν δὲ νῶ καιρῷ ¹ ἐκείνῳ, δόγμα ἐξέθετο ὁ βασιλεὺς πάντας τοὺς Χριστιανούς ἀναγκάζεσθαι θύειν τοῖς εἰδώλοις·

1. Սյուրենը է, այն ժամանակ՝ երբ Սեղբեստրոս սպանեց զՎիլյամը և յաղթահարեց զհեթանոսս, որք դարձան և մկրտեցան: Յունին մէջ բնաւ ընդհատութիւն չի կայ, և նոս առաջին անգամ՝ Կոստանդիանոս մէջ կը բերուի, - Սեղբեստրոսի նետ ունեցած վերաբերութեամբ. այսինքն է, հալածանայ, - ըտրոտութեան և մկրտութեան: Սակայն մեղհամար գիտողութեան ամենէն կարեւոր կէտն այն է, որ Մ. Խորենացւոյն՝ այս կէտէս յառաջ Կոստանդիանոսի մասին աւանդածները չէին կարող Սեղբեստրոսի վարքէն փոխառութիւնք ըլլալ, զի նոն կը պահպին. ուրեմն աս կէ կը նեւեի, թէ հայ թարգմանութեան այս տեղ աւանդուած եղելութիւնը իսկ՝ պէտք է որ նոյնպէս Մովսիսի ծանօթ նապոյն յաղբերէն առնուած ըլլան. զի այդ հատուածներն իբրև երկու մասունք՝ միայօդ ամբողջ մի կը կազմեն: Սյս բանիս իբրև հաստատուն կը սուան դիտելու ենք, որ ուր Սեղբեստրոսի վարուց այժմեան յոյն և հայ թարգմանութիւնք այսչափ միայն կը նշանակեն, թէ Կոստանդիանոս իր կնոջմէն Մաքսիմիանայէ զըրզրուած քրիստոնէից դէմ հալածանք հանեց. իսկ Ե Յայտատուութեան այն կայսրուհւոյն քրդման նետաբրբրական և մանրամասն պատճառն ևս կու տայ, որ անտարակոյս ուրիշ աղբերէ մ'էր: Յետ պատմելոյ խաչի նշանի երևումն, և քրիստոսագոր զօրաց տարած յաղթութիւնը, անդէն կը յարէ. « Եւ 'ի մտանկէն 'ի քաղաքն, ամենայն կուսքն ան»

արհամարհելով ¹ զչար օրանջանս և զմահ, որ ըստ հրատանի խափանորին և կնոջն իոռն օրանքին հարստորին և զխնամորին :

Վասն որո(յ) օրեւեալ զայս անկայն զարեւ 'ի վերո(յ) ժողովրդեանն Ասորոսօոյ Սեղբեսորոս հայրապետն, առնու զուխտ եկեղեցւոյն, խոյս տայ յանապատ տեղիս 'ի Սերեպ(ի)ոն ² լեառն. և կայր յաղաւթս հանդերձ նորաւք անգաղար առ Աստուած: Եւ պահաւք ճգնէին, զի արասցէ Տէր այցելու թիւն ժողովրդեան իւր, և մի' անտես լիցին: Յայնժամ եղափանդան ³ բորոտութիւնն՝ զբոլոր մարմինն թագաւորին Կոստանդիանոսի ապականէր. որպէս առ 'ի իրար նոս Եսորոսօոյ լիեալ: Վասն որոյ արայելան ⁴ կախարքք, և արհամարհան ⁵ բժիշկք ոչ կարացին աւելնել, առն անոր, և ոչ Պարսից և Հայոց ⁶. և նա տարակուսեալ արտմէր:

1. Շղագրուած տողերն կամ թարգմանչէն ներմուծուած յաւելուածներ են և կամ ուրիշ յաղբերէ մ'առնուած, զի յունին մէջ կը պակասին:

2. Ա. և Գ. գրչագիրք Սերապիոն կը գրեն երկիցս:

3. Ա. և Գ. օրինակներն Եղեփանդան՝ կը գրեն:

4. Ա. և Գ. օրինակք ունին արհամարհան:

5. Ա. և Գ. օրինակք գրեն արհամարհան:

Այս և նախընթաց բառերս՝ բոլորովին աննման են յունին օրիօլոյ և մարսիկոյ բառերուն, զորս իտրիկացին աւելի ճշգրտութեամբ տառադարձուցեր է: Հայ թարգմանչին ընծայած ձևերն անհասկանալի են. ուստի այսպիսի մեծ տարբերութեան բուն պատճառն ալ չէ մարթ բոլորովին ընդօրինակողաց վերադրել:

6. Այս յաւելուածս հայ թարգմանչին ըրած է, ներշնչուելով իտրիկացւոյ « և Հնչկաց » յաւելուածէն. յունի մէջ երկուքն ևս կը պակասին:

ὄθεν ὁ ἅγιος Σίλβεστρος ὑποχωρίσας τῆς πόλεως, ἐν τῷ Σοραπτινῷ ¹ ὄρει μετὰ τῶν αὐτοῦ κληρικῶν ἐλάνθανεν. Κωνσταντῖνος τοίνυν Μαξιμίναν τὴν Διοκλητιανοῦ τοῦ βασιλέως θυγατέρα ἔχων γυναῖκα, καὶ πολλοὺς τῶν Χριστιανῶν ἀνελῶν ², ἐλεφαντικῆ λέπρα καθ' ὄλου τοῦ σώματος πληγείσ ἐτραυματίσθη· τούτο ὀπηνίκα οἱ μάγοι οἱ λεγόμενοι ἄριστοι, καὶ οἱ ἐπαίδοι, καὶ οἱ Μαρσικοὶ ἰατροὶ· οὐ μὴν ἀλλὰ, καὶ οἱ ἐκ Περσίδος ἀλθίντες ἔμπειροὶ τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης, οὐδὲν ἠδυνήθησαν συμβαλέσθαι αὐτῷ·

կեալ քրեցան. և քրմաց զաղաղի բարձեալ, թէ զնշան Գաղիլեացոյն 'ի քաղաքս մուծին, վասն այնորիկ զերն ամենայն անկեալ 'ի որտակեցան, և բողոքեցին 'ի գրուես թագուհւոյն: Իսկ թագուհին Մաքսիմինա, որ էր գուտար Մաքսիմիանոսի թագաւորին և թոռն Գիողղետիանոսի կայսեր, և կին Կոստանդիանոսի, նա զչարացաւ վասն անկման կուոցն և խորտակելոյն: Վասն որոյ և յարոյց հալածանս 'ի վերայ քրիստոնէից. և եր պանանել 'ի զբացն արհամարհի. ոչքի, որք պարծէին 'ի զօրութիւն խաչին Քրիստոսի: Եւ վասն բարհաբանն Կոստանդիանոսի՝ գրեալ է 'ի վերո Ս. Սեղբեսորոսի »:

Այս վերջին բացատրութեամբս հեղինակն ճառիս յայտնապէս կը ցուցնէ, թէ իր առջի տուած տեղեկութիւններն ոչ Սեղբեսորոսի վարբէն առած էր և ոչ ալ իր քովէն շինած, այլ անկէ հնազոյն յաղբերէ մի:

1. Յոյքը աւելի մօտ է իտրիկացւոյ գործածած ձևին. մանաւանդ, եթէ ընդունինք, որ π տառը վրիպակաւ ընդօրինակողաց՝ փոխանակած է χ տառին. Կոստանդիանոս իսկ իբրև վրիպակ՝ Soracti փոխած է զայն:

2. Այս հալածանքս պատմութեան զէմ չէ, եթէ գիտենք, որ Եւսեբիոսի ընծայուած Կոստանդիանոսի կենդանութեան Գ. գրոց ՄԱ. գլխոյն մէջ իսկ սորա նմանը կ'աւանդուի.

Ըղծանային քուրմքն 'ի դիւաց հրաւ
պուրանաց՝ յորովից տղայոց զենուլ
յաւազանսն մեհենացն, և լուսնալ
ըերմ՝ արեամբ դանձն, և այնպէս աւ
սողջանալ առէին:

Եւ անդէն սուաքէին զինուորք
Թագաւորին սո աշխարհն ամենայն,
ժողովել մանկուսն անմեղս, անշաւ
սեալս 'ի ծնողացն, 'ի տաճար մեհե
նիցն սո 'ի զենուլ յաւազանսն.
և մայրքն զինի մանկանց եկեալ աշ
խարէին, և լային զմահ մանկանցն:

Եւ լուեալ Թագաւորին զձայն Կո
ծո(յ) և աշխարանաց, առ ցմերձա
կայսն. Չինչ է այս որ լսեմս: Կի նա
քա առեն. Մարք տղայոցն, որ սո 'ի
զենուսն ժողովեցան, մայրենի զթովք
աղէխարչեալք՝ լան և սգան զծնունդս
որովայնի իւրեանց:

Եւ Թագաւորն սորջացեալ և ելաց
դասնապէս և առէ. Քաւ լիցի ինձ
խողխողել զմանկուսն անմեղս, որո
շեալս 'ի ծնողաց 'ի մահ, թէպէտ և
'ի մահ ձգէ զիս ախարս բորոտութեա
նրս, և անբժշկելի մնամ¹:

ἀνεφάνισαν δὲ τινες ἱερεῖς τοῦ Καπε
τωλίου λέγοντες, Ὅφειλει γενέσθαι
κόλυβος, ἥγουν κολυμβήθρα ἐν τῷ
Καπετωλίῳ, καὶ πληρωθῆναι αὐτὴν
ἀφθόρων παιδίων αἵματος, ἐν ᾧ ζέον
τι ὅστι, καὶ ὄσανεὶ καμνίζοντι λου
σάμενον αὐτὸν δυνηθῆναι καθαρεσ
θῆναι. Ὅθεν τινες ἐκ πασῶν τῶν ἐπαρ
χιῶν πλῆθος παιδίων ἐκόμισαν. ἐν
ὠρισμένη τοίνυν ἡμέρᾳ ἀπίοντι τῷ βα
σιλεῖ ἐπὶ τὸ Καπετώλιον, ἐτίμων ὄν
των τῶν ὀφειλόντων ἀνελεῖν παῖδας,
ἀπήντησαν αἱ μητέρες τῶν παιδίων
λυσίκομοι, τῶν ἰδίων μασθῶν γεγυμ
νωμένων, κοκκυτοὺς καὶ ἀλαλαγμοὺς
ἀφιεῖσαι, πάντα τε τὸν ἀέρα ταῖς ὀδυρ
τικαῖς φωναῖς πληροῦσαι, μεγίστην
πτύησιν καὶ φρικτὴν τῷ τε βασιλεῖ,
καὶ τῇ συγκλήτῳ ἐνεποίησαν· πυθό
μενός τε ὁ βασιλεὺς τίς ἢ αἰτία ἢ τὴν
τοσαύτην τῶν γυναικῶν πλῆθὺν ὀδυρ
τικαῖς βοαῖς προσελθεῖν καταναγκά
σασα· καὶ γνοὺς τὰς μητέρας τῶν τε
θνηξομένων ὑπάρχειν παιδίων ἡττη
θεῖς τῇ τῆς ἀπανθρωπίας, καὶ τῇ τοῦ
μύσους ὑπερβολῇ, καὶ φιλόανθρωπον
ἦθος ἀναλαβὼν ἤρξατο δακρῦειν, καὶ
μεγάλῃ τῇ φωνῇ λέγειν.

Τῆς Ῥωμαίων βασιλείας ἡ ἀξία, πυ
λὴν καὶ ῥίζαν τὴν εὐσέβειαν κέκτημε.
καὶ πῶς οὐκ ἄτοπὸν ἐστὶ, διὰ τῆς εἰς
ἐμὲ ὑγείας, τοσοῦτων παιδίων ἀφθό
ρων αἷμα ἐκχέειν. Ἴνα οὖν ἐξ αὐτῆς με
τεχθέντα πᾶσιν ἀποδείξω, προκρίνω
τῆς ἐμαυτοῦ ὑγείας, τὴν τῶν ἀφθό
ρων παιδίων σωτηρίαν· καὶ τοῦ πικροῦ
καὶ ἀπανθρώπου δόγματος ἀπὸ ἀθώου

1. Կայսեր բերան դրուած մէկ երես ու կէս
խօսակցութենէն՝ երեք տող միայն մէջ բերած
է հայն, և այն իսկ ըստ քմաց յարմարելով.
“ Քաւ լիցի ինձ ” և այլն. մինչդեռ յոյնը
“ Ῥωμαίων βασιλείας ἡ ἀξία, ” բառերով կը
սկսի:

“ Gladios ad punienda crimina paratos va
cuam distrixit. Statim igitur sanguinolenta
edicta cruentis, ut ita dixerim, mucronibus
scripsit: et Iudicibus præcepit, ut ingenti
solertiam sibi a natura insitam, ad acer
biora supplicia excogitanda intenderent ”.

Եւ հրամայեաց տալ զտղայսն յիւրաբանչիւր մայրսն, և ինչս՝ մխիթարութեան սղոյն, և արձակեաց զնոսա ինդամութեամբ:

Եւ յայնմ՝ գիշերի տեսանէր թաւաւորն Կոստանդիանոս ՚ի տեսեան զառաքելսն Տեառն զՊետրոս և Պաւղոս, որք առին զնա, Առաքելքն յԱստուծոյ ողորմութիւն խրնդրէն, և քարոզել բժշկութիւն մարմնոյ ախտից, վասն ողորմութեան զոր ցուցեր առ տղայսն անմեղս. և առաքել և կոչեա զՍեղբեսորս ըզտեսուչն Հռոմա(յ), զառ ՚ի քէն հաւածեալն,

որ կայ ՚ի լերինն Սերսիոն ՚ի յայրի անդ. որ եկեալ խաւածոցի ընդ քեղ բանս փրկութեան, և լուսոցէ ՚ի հոգևոր աւազանն զհնութիւն մեղաց քոց, և քորսորդիւնդ ¹ սրբ-

1. Այս բառս՝ ըստ քմաց գրած է սուս

και νηπιώδους αίματος αναχαιτεςθέντος, τούς φιλτάτους παιδας ταῖς ἑαυτῶν μητράσιν, ἢ Ῥωμαικῇ εὐσέβεια ἀποκατάστησει. κρείσσοον γάρ ἐστιν, ὑπὲρ τῆς τῶν ἀφθόρων παιδῶν σωτηρίας ἀσθνεῖν με, ἤπερ τῇ αὐτῶν ἀναιρέσει τῇ δεινῇ καὶ ἀπανθρώπῳ, τὴν αὐτῶν ἀνανεώζασθαι ζωήν. ἦν ὅμως ἀνανεώσασθαι, ἄδηλόν ἐστιν, τῆς ἀπηνουῖς ἀπανθρωπείας δῆλης ὑπαρχούσης. ἀποκατασταθῶσιν τοίνυν ταῖς μητράσιν οἱ φίλτατοι ἀβλαβεῖς, ἵνα ἢ γλυκύτης τῶν υἱῶν ταῖς μητράσιν ἀποδειχθεῖσα, τὴν τῶν δακρύων ἠδύνην πικρότητα.

Таῦτα λέγων ὁ βασιλεὺς, αὐθις ἐπὶ τὸ παλάτιον τὴν πορείαν ἐποιήσατο. οὐ μόνον δὲ τοὺς παιδας ταῖς γενησαμέναις ἀπέδοκεν, ἀλλὰ γὰρ καὶ χρήματα, καὶ ἀνόνας· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀναλώματα ἐπανιούσαις αὐταῖς· παρασχεθῆναι ἐκέλευσεν. ὥστε τὰς μετὰ πένθους, καὶ δακρύων παραγενομένας, χαιρούσας καὶ σκιρτώσας τὰς ἰδίας οἰκίας καταλαμβάνειν.

Таύτῃ τοίνυν τῇ νυκτὶ ὀπτασίαν ὄρα, ἐν ᾗ ἐφάνησαν αὐτῷ οἱ ἅγιοι Ἄποστολοι, λεγοντες, Ἡμεῖς ἐσμὲν Πέτρος καὶ Παῦλος οἱ πεμφθέντες παρὰ τοῦ Θεοῦ δοῦναι σου σωτηρίας σύμβολον, ἵνα πέμψῃς πρὸς Σίλβεστρον ἐπίσκοπον, ὅς τὸν διωγμὸν τὸν σὸν δεδοικῶς

ἐν τῷ σπηλαίῳ τῷ ὄντι
ἐν τῷ Σοραπτινῷ ὄρει κρύπτεται·
καὶ τοῦτον μετὰ τιμῆς μεγίστης ποιήσεις πρὸς σὲ παραγενέσθαι, ὅς, εἴ γε τῆς νοθεσίας αὐτοῦ ἀνάχῃ ὑποδει-

բեսցէ 'ի քէն, և ասողութիւն քեզ
տացէ շնորհաւք և մարգասիրու-
թեամբն Քրիստոսի Յիսուսի:

Յայս բան զարթուցեալ 'ի բնո(յ)
և խնդութեամբ լի եղև. և ասէ ցը-
բփելին զտեսիլն, որ երևեցաւ նմա.
և թէ յայսմ հեաէ ոչ ընկալայց զբփը-
կութիւն ախարս 'ի մարդկանէ, այլ
յԱստուծոյ քրիստոսէից, և 'ի նորին
պաշտանէիցն: Եւ 'ի վաղիւն ասա-
քեաց արս հաւատարիմս, զի պատ-
ւով և շքով ածցեն զսուրբն Աստու-
ծոյ: Եւ փոյթ ընդ փոյթ ածեալ լինէր
Սեղբեսարոս:

Ե- որդրդեցաւ քաղաքն ասենայն. և
ելին ընդ ասումն նորս:

Եւ իբրև մտին աս թագաւորն, յա-
րուցեալ թագաւորն յաթոսո(յ) իւր-
մէ՝ երկիր եպագ նմա, և ողջոյն ես:
Եւ նա ասէ. Խաղաղութիւն ընդ քեզ
'ի վերուստ յամենեցունց Տեառնէն,
և յանձն ըստասորէն:

Ե- իբրև նորան, պատմեաց թագա-
ւորն զտեսիլն՝ հայրապետիլն, և ասէ. Ահա
լասիկ կամ ասալի քո. զհրամայեալ-
սըն Աստուծոյ արասցես: Եւ երգմե-
ցուցանեմ զքեզ յԱստուած քո, Պե-
տրոս և Պաւղոս Աստուածք իցեն:

Հայն, փոխանակ յուն. « քաւմատոն սու »
բացատրութեան, որ բուրովին այլ ինչ կը
նշանակէ, այսինքն է, նախնիք, սփր, վեր+:

Յաի սոյ ծոնհսետա կոլոմբհորան Եւ-
սեբեւաս, « Են ի ԶպոլոսԶմեոս, քան-
տոն տոն տրաւմատոն 1 սոյ տոն Բոպոն
Զքոսմիջի. կալ Եղիցի ցեոմեոս, Հոից
կառաքիտիցի, ին սո տոլս Զփոթոլս
Եղարիսո քալսին.

Են տոյտոլս տոլս կոլոլս Եւփնիսեից
ճ Բասիլեւս, Եեառեւ քառեստոյտա Զտփ
տոն սոնիցի Զառոն տոն Եւտոթոտա տոլս
տրաւմասին Զտոյ տալս ԵմքլԶստրոս
Եքիտիեոնալ, կալ քիսին քոլոս Զտոն,
Օյկեւտի մոլ տոյ կոլոքոյ Զնորքաքինի
տեղնի սոնեւթոլ, Զլլ ի տոյ քանտո-
քրատորոս ցեւր Բոցիցի. տալտա Եւքոն
Զքեսեւեւ Են տփ Տորաքնիփ ճրեւ, կալ
կաթոլս քոսեւԶցիցի, մետա քալսիցի տի-
միցի տոն Զցիոն ՏիլԲեստրոն քառացեո-
սեալս Եքոլիցեոն.

կալ Եւսոնտա Զտոն

Զնաստալս քոլո տոյ

Զսքալսատո,

կեղոն, Եղալոնոնտա սե ԵքոքեքԶմեոն,
ղալոմեոն. կալ ճ Զցիոս ՏիլԲեստրոս Զ-
քոքրիեւցի, Եփի, Եւրիցի սոլ օրանօ-
թեոն, կալ նիկի ճրոթեւիցի.

տոլս ճ Բասիլեւս Եփի,

Օրկիցո սե Ելս տոն Կոլոլոն սոյ

կալ Եթոն Ենա մոլ Եւքիցի Ել Եղեւ Եթեոյս
տիոն քալ Քեւրոն կալ քալոն օլտա կա-

1. Այս բացատրութիւնս քալուով յար և
նման Զոսիմոսի Հեաեալ բացատրութեան.
« քալսիցի Զմարտալոս Զնալրեւիցի Ելնալ, « պոս-
իլն է « որ Զարեւիցի քալուով քալուով Զքեւրոն
Զքեւրոն, կարեւր կարաղացեւ, թէ կամ Սեղ-
քեւրոսի վարուց պից իսուքերը նիլթալան
քոքոսութիւն ին նշանակեք, այլ բարոցալան
քանցանք. և կամ Զոսիմոսի յիլեալ տեղով
ևս՝ միլաութիւն և բուքուլս 'ի բոքոսութեւ
Հասիլալի է:

Ասէ Հայրապետն . Ոչ Աստուած , այլ մարդիկ , սրբեալ ճշմարտութեամբ . ծառայք Աստուծոյ բարձրելոյն , որք պատմեն զԱստուածգիտութիւն որք հաւատան . առաքելք յԱստուծոյ ՚ի փրկութիւն մարդկան . առաջնորդք և լուսաւորիչք եկեղեցւոյ(յ) սրբոյ(յ) , քարոզք աշխարհի և հաճոյք կամաց արարչին ամենիցուն , որոց կատարեալ զաւետարանն փրկութեան ընդ ամենայն տիեզերս ,

և ՚ի քաղաքս ¹ յայտնի վիշտիցն և մեռան վասն անուանն Աստուծոյ , Հաւր աւմենակալի և Որդ(-)ոյ(յ) նորա Միածնի . և Հոգոյ նորա ,

որ ՚ի նոյնոց ² եռնիւնէ : Մի սարսաւ ծոռնիւն և զսարսաւնիւն և քառս , որ աբար զանեանն արարածս և սրեղծանի որպէս և կտօն . զի նոյնս շարժիտն , և կեանք և ետն : Եւ սորբ աստեանն կենդանի են լիւրիւր և զնանն : Եւ յայնպէս և անեանն սորբն որդ ըստ հասարոց(ց) զնանն : Եւ զայս լուեալ թագաւորին , ասէ . Եթէ իցնն արդեւք , նկարեալ պատկեր Պետրոսի և Պաւլոսի առ քեզ , որ ցուցանես ինձ :

1. Այս բառերս յաւելուած կ'երևին , զի հայերէն գրագրաց մէջ միայն կը գտնուին , և անոր ներմուծողն իսկ Հռովմայ աւանդութեանց յարգող մէկն ըլլալու էր :

2. Այս և յետագայ յաւելուածները՝ Ագաթանգեղոսի 270 - 274 , և 178 էջերէն (Վե. նեո . տպգ . 1862) մուրացիք է հայ թարգմանիչն , և Պրիգորի առ Տրդատ ըսուած խօսքերը , Սեդրեաստոսի բերանը զրած , որոց հետքն անգամ չերևիր յունարէնի մէջ : Տեղ տեղ ալ յունարէնի մեզ ընծայած կարևոր հաստուածները մէկզի թողած է :

լումնոս; 6 δε άγιος Σίλβεστρος έφη, Άκουσον 6 βασιλεϋ, Ήμεις 6ν σέβομεν, και προσκυνουμεν εις Θε6ς 6πάρχει 6 ποιήσας τον κόσμον εκ μη 6ντων· τουτέστιν τον 6υραν6ν και την γην, και τάντα τὰ εν αυτοίς. Πέτρος δε και Παϋλος, Θεοί 6κ εισιν, αλλά 6υλοι εισιν του Θεου, 6τινες δια τής πιστεως 6υαρεστήσαντες τουτου 6τυχον, 6στε την άκρόπολιν τής άγιωσϋ-

νης κρατήσαι, και 6ιναι του 6ριθμου 6ρωτοι των άγιων. 6αρά του Θεου 6οίνυν 6πόστολοι καταστάντες, 6υτοι 6ρωτοι την θε6τητα του 6εσπότου Ήσου Χριστου 6οις 6θνεσιν 6κήρυξαν· και 6άσα ή 6κκλησία 6αρά τουτων 6λαβεν την 6ρχήν τής 6ποστολικής διακονίας, εις τ6 του 6αρτυριου βραβειον 6υθασαν, και εισιν νϋν 6ίλοι του 6αντοκράτορος Θεου.

Таυτα άκούσας 6 βασιλεϋς περιχαρής γενόμενος έφη, Παρακαλω σε Σίλβεστρε 6πίσκοπε, ει εισιν εν σοι τινες αυτων 6ικ6νες 6ειζ6ν μοι ταϋτας,

Եւ ստէ. Այ՛ն: Եւ անդէն 'ի սոյն
ածեալ ետես, և ուրախ եղև թագա-
ւորն, և ստէ.

Արդար է, և սոցա նմանութեամբ
երևեցան ինձ 'ի տեսլեանն, և աւե-
սիս ետուն առողջութեան հոգևոյ և
մարմնոյ, 'ի ձեռն լուսցման հոգևոր
աւազանին, 'ի քէն առեալ. ահաւա-
սիկ կամ առաջի քո, հայր:

Եւ ստէ հայրապետն. Հասարակն 'ի Հայր
առնեալս, և յԱրդին մտնելն, և 'ի Հոգին
Սուրբ, 'ի մի սարսափութեան և 'ի փառս,
որով եղև աշխարհս 'ի սկզբանէ, և ստե-
նայն 'ի նմանէ, բանի Տեառն հասարա-
պետի և եղեալ. որ երևին և ոչն երևին,
և հոգ(ւ)ով բերանս(յ) նորս առնայն զա-
րութեանս նորս. լեզուի և ոչ յառն/առն
փորութեան է, որոց խաւարեալ են սիրտ
խորեանց անհասարակեամբ, և սարսա-
ցեալ յԱստուծոյ ճշմարիտ, խորհրտա-
լեամբ որեաց, պաշտել զարարածս, և ոչ
զարարելն, որ է սարհնեալ յարարեանս ա-
ռն:

Արդ՝ փակեցին մեզեանք և զոհք
կոսցն արդելցին, և խափանեցին
պաշտամունք և նուէրք զիւաց, և քա-
րոզեցի աւետարանն փրկութեան
լինդ ամենայն երկիրդ քո, որով կաս

και ποιησον μοι τους χαρακτηρας αυ-
των φανερους, ινα ιδω ει αυτοι εισιν
οι ειρηκοτες μοι παρα του Θεου πε-
πεμφθαι. τότε ο Σιλβεστρος εκελευ-
σεν τω διακονω αυτου κομισαι τας
ιδεας αυτων. ἄς τινας θεασάμενος ο
Αυγουστος, ἤρξατο βοᾶν, και λέγειν,
ὄντως, οὐδὲν ἀληθέστερον τῶν εἰκό-
νων τούτων, ὧν περ τὴν ἐκτύπωσιν,
και τους χαρακτηρας ἐν τῇ ὄπτα-
σίᾳ ἐθεασάμην οὗτοι μοι εἰρήκασιν,
Πέμπσον πρὸς Σίλβεστρον τὸν ἐπί-
σκοπον, και ὑποδείξει σοι τὴν κολυμ-
βήθραν τῆς εὐσεβείας, ἐν ἣ λουσάμε-
νος τύχη τῶν σῶν τραυμάτων τῆς
δυσείας.

Πρὸς δ' ὁ μακάριος Σιλβεστρος
ἀπεκρίθη, Γνώθι ὦ βασιλεῦ, κολυμ-
βήθραν εὐσεβείως σοι ὑποδειχθῆναι,
εἰ Θεὸν εἶναι καρδίᾳ πιστεύσης. πρὸς
δὲν ὁ Αὐγουστος, Εγὼ εἰ μὴ ἐπίστε-
υον, οὐκ ἂν πρὸς σὲ ἔπεμψα. τότε ὁ
ἅγιος Σιλβεστρος λέγει ἐκείνου ἐξαι-
τούντος,

Ἐν τῇ ἑβδομάδι ταύτῃ νήστευ-
σον. και ἀποθέμενος τὴν ἀλουργίδα,
εἴσελθε εἰς τὸ κουβούκλιόν σου, κά-
κεισε ρίψας ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ ἔδαφους
ἐν σάκκῳ, δεήθητι μετὰ δακρύων και

վերուստ, և ճայնք հնչման երկնաւորացն, որ աւրհնէին զԱստուած անձառելի ճայնիւ. և զամենեւեան ահարեկեալ զարհուրեցուցանէր նոր և չքնաղ տեսիլն, որ երևեցաւ: Եւ անդէն զհրաքանդակն բորոտութիւնն որ պէս թեփ ձկան 'ի բաց ընկենայր. և սրբէր 'ի Նուրան մկրտութեան: Եւ ելեալ 'ի Նոյն աւձանէր ¹ հոգևոր իւղովն, և սպիտակազգեստ լինէր: Եւ պսակեալ փառաւորապէս Քրիստոսի կնքովն, զամենեցունց լեզու շարժեր յաւրհնութիւն ամենեցունցն Աստուծոյ: Եւ 'ի նմին ժամու մկրտեցան արք երկուսասան ² հազարս, թող ըզկանայս և զմանկտիս:

Եւ ³ Իբրև ասեանցն որ ինչ լուսաւորութեան խորհրդաբանութեան հարարեցան 'ի քառս Աստուծոյ: Այս մարտաշանէ զանարեան պարարտն հոգևորապէս անհն

1. Յունարէնի մէջ նախ իւղով օծուիլը կը յիշուի և ապա մկրտութիւնն. իսկ հայն ընդհակառակն յեղաշրջած է այս կարգս, չգիտեմ ըստ քմաց, թէ ըստ իւր թարգմանած ընապրին: Եթէ յիշատակութեամբ իւղովն օծութեան՝ զխորհուրդ Գրոշմին իմանանք, շատ իրաւացի է հայ թարգմանչին ըրած փոփոխութիւնը. զի մկրտութիւնն՝ սկիզբն է խորհրդոց, և Գրոշմն նաև առ լատինս յետոյ ուրեմն կը կատարուի: Սակայն ինձ այնպէս կ'եքեի, թէ մկրտութեան իբրև նախապատրաստիչ և արարողական մասն յիշուած է հոն իւղով օծուիլն. զի Յակ. Սրճեցին ևս՝ կոստանդիանոսի յիշեալ ներբողենւոյն մէջ մկրտութեան յառաջ՝ անոր իւղով օծուիլն և սրբութիւլը կը պատմէ: Առ Ագաթանգեղ իսկ Տրդատայ մկրտութեանը կից կը յիշուի. « Եւ ինչ օթաբեան՝ զոր արկանէր Գրիգորիոս 'ի վերայ մարդկան »:

2. Այսպէս կը գրեն միւս գրչագիրք ևս: Յոյնը՝ րոսն հոգւր կը հաշուէ մկրտելոց թիւը, ծեփա շիւթս.

3. Գիտելու ենք, որ յոյնը յետ մկրտութեան կը դնէ անմիջապէս կայսեր հանած օրիւնաց հրովարտակի պատճէնը. հայն անոր տեղ այս ընդարձակ յաւելուածը ներմուծած է հոս, որ ոչ այլ ինչ է՝ բայց եթէ Ագաթանգեղոսի

նոյն բրձնոտոս: և ձէյղիւնն օ Բասիլեւս, օղոս օյցից և զի Կաթոճոս Գեոմեոս, քանտա տա օճատա օն ի չիտուոն Լեպիծաս քեքլիւրօմեոնա Կատալիքօն. Էփօսե ճե Կալ տօտօ օ Բասիլեւս: օքի քեր Էն տօլս օճասին օքարչօն, իյթօմիլի ճի: Կեիլ տիս օն Էն տօ օրաոնօ քեքօթեիս իյթատօ մօ. Էնճօսչեմեոս ճե Լեւքիլն Էսթիլտա Էն տիլ քրօտիլ իյմերա տօ Բաքթիսմատօս ալտօ, տօտօն տօն տօլմօնտա Բլասփիլմիլսաի Էիս տօն ճեօքօտիլ իրիստօն, իլ տիլա իրիստիանօն աճիքիսաի, տօ իյմիս տիլս ալտօ օքօստաճեւօս ափաիլեիսաի.

“Ինչ ճե քասին Կատափանիլս Գեոնիլա, Էլ օղիլս քսիլիլս ալտօ քեքիստեւքեոնա, Էն տօ քալատիլա ալտօ տօլ Լեյօմեոնօ Լատերանիլօ ԼաԲօն ճիլեկլան ¹ օիլեի-

1. Հայերէնէն աւելի նշանակելի է՝ յուն. բնագրին մեզ ընծայած այս տեղիս, որ նոյն է Ագաթանգեղոսի Տրդատայ համար ըրած այս բացատրութեան. « Առեալ թաղաւորին քոյրօք և քահ հարսեր զիրս հանգստացան »: Յոյնը փոխանակ բա՛հի՛ երկրանի ճեքալլա գրած է, կոստանդիանոսի ձեռքը՝ Լատերանու Ս. Փրկիլ (այժմ՝ Ս. Յովհաննէս) եկեղեցիլ շիւնութեան համար:

Արդէն ինչպէս տեսանք կոստանդիանոսի դարձին և մկրտութեան նկարագրութիւնը աւմենանման են ընդ Տրդատայն. իսկ այս և մկրտութեան կէտերը կը ստիպեն զմեզ ճանչնալու Գրիգորի կեանքը՝ մատուցալ Սեղբեւարտի վարուց յունարէն կենսագրութեան մէջ, և ընդարձակել խորհնացիլ Բ. ՉԳ. քելիտոյն վերլ ըրած բացատրութեան իմաստը:

եկեղեցի տուն աղաւթից յանուն Տեառն մերոյ) Յիսուսի Քրիստոսի: Եւ աղքատք, որք գան 'ի մկրտութիւն, սգեստք նոցա և ծախք յարքունուատ լիցին. և խնամակալութիւն առաւել քրիստոնէիցն լիցին, և նկուն՝ որ 'ի կուսն գեգերեն: Վասն որոյ (յ) ես արհամարհեմ՝ զնոսա, և ոչ աստուածս համարիմ. այլ պիղծս և ձեռագործս չարագործաց: Եւ երկիր պագանեմ՝ Քրիստոսի փրկչին մերոյ (յ), և աւերչեմ զչայր նորա և զսուրբ Հոգին, յոր հաւատացի և մկրտեցայ (յ), և առի զառողջութիւնս իմ՝ 'ի միոյ աստուածութենէն, զի նա է Աստուած ճամարիտ, և Տէր տերանց, և թագաւոր թագաւորաց. որ բնակեալ է 'ի լոյս անմասոյց 'ի բարձունս, և փառք նորա լցին զտիեզերս ամենայն, որ և ինձ եցոյց պանչելիս 'ի վերուստ լուսոյն, զոր առ հասարակ ամենեքեան տեսէք, և զի էր որպէս ձեռն մարդոյ 'ի մէջ լուսոյն, առաւելեալ լուսով, որ մերձեցաւ յիս մինչև 'ի ջուրս աւազանին, և 'ի բաց մերժեաց յինէն զեղբայրական բորոտութիւնն, ընդ նմին և զմեղսսէր բանն. և զի անձառելիք¹ են լիեալքն

μετά δὲ ταῦτα διατάξεις προτεθεῖναι ἐκέλευσεν περιεχοῦσας οὕτως, Πάντα πένητα βουλόμενον Χριστιανὸν γενέσθαι, ἐκ τῶν βασιλικῶν χρημάτων λαμβάνειν τὰ τε ἀναλώματα, καὶ τὴν ἐσθῆτα. καὶ ἵνα μὴ τοῖς ἐπιθέταις ἄδεια τῆς δοθῆ, οὗτοι ἐλάμβανον οἱ κατ' ἀλήθειαν προσερχόμενοι ὀλοφίχως τῷ δεσπότῃ Χριστῷ, μαρτυρούμενοι παρ' εὐλαβῶν καὶ Χριστιανῶν ἀνδρῶν. ἐγένετο δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν βαπτισθέντων ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ δέκα χιλιάδες ἀνδρῶν, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων. οὕτως ἐκ μὲν τοῦ ἐνὸς μέρους ἢ τοῦ Χριστοῦ ποίμνη ἠϋξάνετο· ἐκ δὲ τοῦ ἑτέρου, ἢ τῶν εἰσβολατρῶν κατησχύνετο. Ἄποκηρυτέσθω δὲ ἡ βέβηλος αὕτη καὶ ἀκάθαρτος δεισιδεμονία, ἣν ἀγνωσία μὲν ἔτεκεν· ἀφροσύνη δὲ, ἔθρεψεν, καὶ ἤυξησεν, προσκύνησθω δὲ ὁ μόνος καὶ ἀληθινὸς Θεὸς, ὁ ζῶν αἰεὶ καὶ βασιλεύων ἐν τοῖς οὐρανοῖς, παυσώμεθα σέβειν τούτοις, παρ' ὧν σωθῆναι οὐ δυνάμεθα. οὗς ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡμεῖς βλαβέντας σώζομεν· παρ' ὧν φυλαχθῆναι μὴ δυνάμενοι. τούτοις εἶγε μὴ βουλόμεθα κλαπῆναι, φυλαττόμεν. ἱκανούθω μέχρι τούτου

1. Այս ամբողջ պարբերութիւնս իսկ աւելի նման է Գր. Լուսաւորւոյց վերապէն ելնելէն վերջ՝ առ Վաղարշապատցիս ուղղեալ ճառին. որ յէջ 171-173 (ըստ Վենետիկեան 1862 տպագրութեան). քան թէ Կոստանդինոսի յորդորին որ առ ծերակոյտն Հռովմայ, ըստ յուն. բնագրին: Հոս ալ հայն հաւատարիմ թարգմանիչ ըլլալէն աւելի՝ յարասող paraphraseur է: Գոգցես իմն ստիպուած էր նա պոսպէս վարուելու. զի Սեղբեւորոսի և Կոստանդինոսի ստեղծարանութեան այս, նախ խընթաց և յաջորդ էլերն իսկ Գրիգորի կենսագրութեան համանման տեղեր կ'ընծայէին նմա ստէպ, զորս, - երկարութենէ իուսուելու համար, - չենք կրնար ածել 'ի համեմատութիւն, բայց ուսումնասիրաց ուշադրութեանը կը յանձնէք:

պաշտէ զՔրիստոս Աստուած, և ոչ
հնազանդի «(ա)բոսի Կոստանդնուս(յ),
պաշտել զԱստուած Կենդանի և ճշ-
մարիտ, ելցեն արտաքս 'ի քաղաքէս .
և տունք նոցա աւեր լիցի, և զբոլոր
թշնամիան Աստուծոյ մահու մատնել :

Յայնժամ թագաւորն հեղ բանիւ
աւէ . Լոստրոս + հասարակեալ + Աստու-
ծոյ, և Զարթոյժ + Քրիստոսի . զի ոչ այն-
պէս բռնութեամբ և սպառնալեալք
մահուամբ պաշտել զինքն կոչէ ահա-
մա(յ), որպէս երկրաւոր թագաւորք .
այլ կամաւոր և ինքնայաւժար կա-
մալք կամի Աստուած յարարածոցս
պաշտան անուել, և սուրբ մտալք
սուրբ զԵրրորդութիւնն պաշտել և
փառաւորել հոգևորաւրհնութեամբք .

չի ահա՞յն և 'ի հարկէն անշնորհ է և ա-
սանց զայելչոթեան . չի քորրից է Ա-
ստուած, և 'ի բոլոր սրտէ և 'ի յանձնէ
և 'ի զաւրութենէ ինդրէ զհաւատն և
զողջախոհութիւնն . մանաւանդ որ-
պէս քրիստոնէիցն կարգք և աւրէնք
մեզ բացա այտեն, 'ի վերայ այսոցիկ :
Քանզի արքեպիսկոպոս 1 և զանազան
յայն + 'ի բազմութեան լինէր, ոմանք
այսպէս, և ոմանք այնպէս : Ապա լը-
նութիւն քարոզեցաւ ամենեցուն առ
հասարակ :

Յայնժամ դարձաւ թագաւորն

1 . Ա . և . Պ . օրինակք արքեպիսկոպոսի կը գրեն ,
իբր համազօր յուն ծագորոցին : Առ Ագա-
թանգեղ միայն գործածուած է այս , բայց ա-
ռանց ածանցի և ուրիշ իմաստով , յասելն .
« Չեղևէն արքեպիսկոպոս . . . սահանացն » : Հայ
թարգմանչի գործածած ձևն ' եթէ անուղ-
նի նշանակութեամբ անունք և եթէ արքեպիսկոպոսի,
անճիղք է , և տասնհարոգ դարէն և այսր ծաղ-
կող մատենագրաց քով միայն գործածուած է .
հետևաբար թարգմանիչս այլ պէտք է , որ յի-
շեալ դարէն վերջ քան թէ յառաջ եղած ըլ-
լար :

տոն Այցոստոն օղիտից Թեոճ էստին . է-
լէճոյ տրիակոստոն . Օ տոն Քրիստոն սե-
բոմեոս օւի նիգա . էլէճոյ էիկոստոն . Օի
տոն Քրիստոն մի սեբոմեոս տից սո-
լեոս 1 էջօրիզէսոթոսան . Գեոմէնից տո-
նս սիցից օ Բասիլեոս էջօ , Մետաջո
Թեիաց , կալ անթրոփնից Կուլեիաց , օ-
տից ից Կուլեոս տից յանի , ծու քեր ից մեն
անթրոփնից ից անգալսմէնից էստին . ից Կու
Թեիաց , էկուսիաց կալ օտոփրօլիւրեոս . օ
յար Թեոճ էիկիւրիւրեի

կալ կաթարձ Կուլեաց քոսկուեիսոթու
Կուլեաց :

Օտեն օտի օտոնաց , կալ ից անգալսմէ-
նոս , օլլալ օտոփրօլիւրեոս տոց ան-
թրոփոս Քրիստիանոս Կուլեոմեթա
յիւրեոս , կալ օտի անթրոփնից օտոն
տոյ Թեոճ Կաթարիաց :

քոսիւրեաց : օլլալ սոփրոն Կուլեոմեթա
օտեից օտոց մօլլոն տից տոն Քրիստի-
անոն սուջուխոթից կաթարիաց .

քալից օտի Կուլեոմեթա օտոն էկօթից
էքի սոլոն տօ քուլիցոս , ից սոխաց .

Մէստրեից 2 տոնս օ Այցոստոս

1 . Այս օրէնքս պատմական է բոլորովին ,
զի Եւսեբիոս իսկ նոյնը կ'աւանդէ Կոստան-
դինոսի վարուց Բ . գրոց ի կրօնք գլխոյն
մէջ . հաւանօրէն այս վերջինս աղբիւր եղած է
յայտով Աղղբարոսի կենսագրին :

2 . Այս պարբերութիւնս իսկ նման է Ագա-
թանգեղոյ 621 - 622 իջի պարբերութեան ,
ուր կը նկարագրուի Տրեապոնս դարձն յապա-
րանս , յետ միւրութեան . այնպէս որ կամ
Քրիստոսի կենսագրին ծանօթ էր Աղղբարո-
սի հինաւորց վարքն , և կամ նա ինքն գրած
էր զայն , և կամ երկարանչիւրն իսկ օգտուած

Կոստանդինոսի 'ի պաղատան բազում
 փառաւք և ահաւոր մեծութեամբք,
 մոմեղէնք և ջահք առաջի նորա. և ա-
 մենայն բազմութիւն աղաղակէին ա-
 ռաջի նորա ուրախութեամբ մեծաւ.
 և զսորք հայրապետն Սեղբեսորոս ընդ-
 իւր հանէր 'ի պաղատն հանդերձ հիւրիո-
 սաս և եղիւնոցսսաս. և նոսաս հան-
 դերձ սարհէր զԱսորոսած, և սարգևս նո-
 ցա ըստ իւրատանչիւրոց ընչեւեր, որդե-
 սերելեաց Ասորոսոց:

Եւ աւերցնա Սեղբեսորոս¹ սուրբ
 Հայրապետն. Մի գորխոշտանգանաւք
 ածել 'ի քրիստոնէութիւն, այլ հոգե-
 ւոր վարդապետութեամբ և սիրովն
 Քրիստոսի. զի մի 'ի հարկէ եկեցցեն
 'ի հաւատս, այլ 'ի կամաց, որովք
 Աստուած փառաւորի: Եւ մեծանայր
 անուն Տեառն 'ի Հռոմ, և բազումք
 'ի տեսողաց և 'ի լսողաց բանին հա-
 ւատային:

Ապա այնուհետև և զհանգստարան
 սրբոց առաքելոցն և մարգարէիցն և
 զսրբոց վկայիցն յարդարէին հրաշա-
 լի յաւրինուածովք: Եւ զխոստովա-
 նողսն², որք 'ի լերինս և 'ի յայրս և 'ի
 քարածերպս վիմաց կացեալք, և որք
 'ի մետաղս արտասահման եղեալք՝
 մեծաւ պատուով ածեալ լինէին առ-
 թագաւորն. և նայ երկրպագելով և
 հոգևոր սիրով սղջունէր զնոսա. և մե-

ἐπὶ τὸ παλάτιον μετὰ κηρῶν
 καὶ λαμπάδων
 τῇ δὲ κάκεισε ἀναπτομένων, καὶ ἐ-
 στεμμένης πάσης τῆς πόλεως. ἦν γὰρ
 πᾶσιν χαρά.

ὅτι περ τοιοῦτος νόμος ἐπεφοίτησεν, ὁ
 παρακλειθόμενος μηδὲνα τῆς αὐτοῦ
 θρησκείας ἄκοντα ἔλκεσθαι,
 καὶ ἐπὶ θρησκείαν ἑτέραν, ἦν οὐ βού-
 λεται, καταναγκάζεσθαι. γίνεται τοί-
 νυν χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις ἐν πάσαις
 ταῖς ἐκκλησίαις, χοσμοῦνται οἱ τάφοι
 τῶν ἁγίων.

πάντες οἱ

ὁμολογηταὶ οἱ ἐν διαφόροις μετάλλ-
 λοις, καὶ ἔξορίαις δέσμιοι, καὶ κατά-
 κλειστοὶ τυγχάνοντες, μετὰ τιμῆς καὶ
 δόξης ἐπὶ τὰς οἰκείας πατρίδας ἀνα-
 καλοῦνται, καὶ φίλοι τοῦ βασιλέως

1. Նախընթաց իջում այս պարբերութիւնս
 Կոստանդինոսի բերանը գրուած է, — թէ
 հայերէնի և թէ յունարէնի մէջ, — իսկ աստ՝
 ընդհակառակն Սեղբեսորոսի: Այս բանս
 յայտնինչան է կամ տարբեր աղբերաց, և կամ
 յաւելուած համարելի է լատին իմբագրու-
 թեան, յորմէ թարգմանուեցաւ յունարէնն:

2. Այս պարբերութեանս, — ինչպէս նաև
 յունարէնի համար, — կրնանք ըսել, թէ Եւսե-
 բեայ՝ Կոստանդինոսի Կենսագրութեան Բ.
 գրքի Լ, ԼԱ, ԼԲ և ԼԾ երորդ գլուխներէն
 համառոտուած են, թէպէտ և հայերէնի մէջ
 աւելի զգալի է, ընդարձակութեան աղաղակ:

են Եւսեբիոսի վերջիցեալ պատմութեանն,
 որուն մի մասն և եթ համարելու ինք Վատի-
 կանի թիւ 866, fol. 336 գրչադրի մէջ պա-
 ճուածը:

ծարէր որպէս զսուրբս և զժառայս Աստուծոյ: Եւ աւրհնութիւն խնդրէր 'ի նոցանէ հանդերձ աղաւթիւք աղաւ շանաւք անյիշաշար լինել առ նորա հալածանս, որ վասն Քրիստոսի. և աւրհնեալ 'ի նոցանէ, արձակեաց յիւրաքանչիւր տեղիս բազում պարգեւաւք և մեծարանաւք: Եւ ամենայն բարեպաշտութեամբ յարդարէր զինքըն 'ի քրիստոնէութիւն թագաւորն Կոստանդիանոս:

Չայս լուեալ Հեղինեա մայր թագաւորին, զի էր 'ի Բեթանիայ ¹ թուամբք իւրովք, Կոստա և Կոստանդնեաւ, և որտեղ լինէր ընդ առողջութիւն որդ(-)ս(յ) իւրոյ. մեծաբան և ընդ

1. Ա. և Գ. օրինակք՝ Բեթանիա կը գրեն. այս ձևս իսկ յունարէն Βεθάνια ձևին ճիշդ տառադարձութիւն չէ, թէպէտ և առ Խորեն նաեւ իսկ այնպէս գործածուած է:

γίνονται.

τὰ δὲ λοιπὰ τὰ λεχθέντα ¹ τε καὶ γενόμενα παρήμει συμμετρίας χάριν, μήπως τῷ πλήθει τῶν λεγομένων ἀποκναίειν δόξω τοὺς ἐντυγχάνοντας.

Εἰσὶν δὲ τινὰ ², ἅπερ παραλιπεῖν οὐκ ἀναγκαῖον. ἀπαιτεῖ γὰρ ἡ ἱστορία, ἐπὶ Ἑλένην ἡμᾶς τὴν τοῦ βασιλέως μητέρα βαδίσαι τῷ λόγῳ. αὕτη τοίνυν ἐν τῇ Βιθυνίᾳ μετὰ τῶν ἐγγό-

1. Պարբերութեան այս վերջի բացատրութեամբս, ուր յոյնը կը ծանուցանէ իսկ, թէ « բնութիւն և գործնական միւս եղերութիւնքն՝ իր ընթերցողաց ձանձրոյթ չի պատճառելու համար զանց կ'ընէ », հայն՝ բոլորովին դուրս թողուցեր է, Նիկիոյ ժողովքէն վերջ կայսեր՝ առ եպիսկոպոսոսնս ըրած ընծայատրութիւնքըն և զանոնք յուղարկելը պատուով ներմուծելով, զոր նոյնպէս Եւսեբիոսէն մուրացած է:

2. Յունարէնի այս նախերգանքէս, թէ « Եւինչ ինչ, որք ոչ թուին արժանահաւատ, բայց կարգ բանիս բերէ զի ճառեցից զՀեղինեայ », և այլն, զոր հայը դուրս թողուցել է, կը տեսնուի, թէ Հեղինեայ պատմութիւնն եկամուտ բան մի է Սեղբեաստոսի Վարուց մէջ, ոչ այնքան արժանահաւատ: Նորա աղբիւրն յունական ըլլալու է, գուցէ թէ և Արիոսեան, և Կոստանդիանոսի պատմութեան հետ միացած ըլլալով, այնպէս մտաւ յետոյ ուրեմն լատին խմբագրութեան մէջ: Յունարէն աղբիւրէ եկամուտ ըլլալուն ապացոյց այն իսկ է, զի ոչ միայն Հեղինեայ բնակութիւնն յարեւելս կը գնէ, հակաժամանակադրական սխալով մի, այսինքն է Կոստանդիանոսի երկու օրացոց հետ՝ զուգելով զանոնք դողցես իմն կայսեր դարձին և մկրտութեան ժամանակին հետ, այլ նոյն իսկ յմᾶς τὴν τοῦ βασιλέως μητέρα, այսինքն է « մօր Դրոյ թագաւորին » բացատրութիւնն:

Իսկ արիոսեան ըլլալուն յայտնի նշան է, երբ Հրէից համախոհ և պարզապէս միաստուածեան մի կը ներկայացնէ մեզ զմայր զընթացին, և ոչ քրիստոնէայ և ընդունող ըզ-

հասարակն այնպիսի ասանելի(ե)ստ, և 'ի բաց կայեալ 'ի քաղաքստանսնսնէն յուր բնակեանն :

Բայց հրապուրեալ 'ի Հրէից, որք ժողովեալ առ նա՛ ստեն. Աստուածն Եբրայեցոց այցելու եղև նմա, որոս՛ մարգարէի վկայեն, որոց Աստուած խառնեցաւ. և ոչ խառնեալն Քրիստոս, որոս՛ քրիստոսնայտ որան քառս որդոց Աստուծոց և արարել զարարածս : Յայտարիկ մտախորհեղեալ, գրէ Հեղինէ՛ առ որդին իւր այսպէս.

Կոստանդիանոսի Թագաւորի և հանապաղ յաղթողի որդ(ւ)ո(յ) Կոստա(յ) և մաւր Հեղինա(յ) ողջոյն : Ճշմարտութիւն ոչ մերժէ զիմաստութիւն ստոյգ իմաստնոց. նոյնպէս և ոչ ուղիղ հաւատո(յ) կարէ վնասել, մինչ զաւրավիգն լիեալ Աստուծոյ մարդասիրութեանն, վերագրել զարժանն գոհութիւն Աստուծոյ, վասն առողջութեանդ քո. 'ի բաց կալ 'ի կռոցն ընդունայն և 'ի սնտի պաշտաման(ե)ն, բայց մի՛ որովան՝¹ կարծեալք հաւատասցես 'ի Յիսուս Նազովրեցի, և որդի կարծիցես Աստուծոյն Եբրայեցոց, որ որբը՝² շերիւն և շերիւր և որ 'ի

ւոն աստից Կոնստանտիոս¹ և Կոնստանտինոս տօն Աւգոստոս ժաւրի-
բոսա,
և աստ Իոստաւոն աստի ընտիչոնտոն,

տոստա ժո գրաւաւա² տո ժաւթեթատո
թրոս տոն ծաւաւեա.

Նաւաղո, տրոթաւոյաղ, աստոնոյ Աւ-
գոստոս տոն Կոնստանտինոյ մոթոյր Եւե-
նոյ աստոնա Աւգոստա.

Տոն աղոթաւոն ժո սոթոս ուա աստ-
թաւա ռոցաւոս. ութե մոյ ոյ ժոթոյն թա-
ստա ժոնոթաւա տոթե շոթաւոն տոնա ութ-
մաւոնա. տոյ թաւա տոնոն փաւոթաւոն
թոն եւթոնաւոն աստոնաւոն ժաւթեթատո.

տոյ թաւոն տե ռոցաւոն, տո թաւթաւա
սե Իոստոն տոն Նազաւաւոն Թեոն եւնա
աղոթաւոն, և տոտոն ըն ութաւոնս եւ-
նա, և Իթոն Թեոս ութաւոն.

1. Ա. և Գ. օրինակք ևս այսպէս կը գրեն :
“ Տրուան ” հաւատարաղոր է որդւոնսն, ա-
ստուածանէ : Երգնկայցին իգնաննէ իմաստով
ևս 'ի կիր արկանէ 'ի Մեթո. Քեր. Թրաւաղոցոյ,
ըսելով. “ Տրաւանդ՝ լինի թղթական, ոչ 'ի
հայս, այլ 'ի հատին ” : Արմատն է որով, որ
կը նշանակէ թուղթ՝ գրեալ կամ տուեալ և
է բառ յետնոց (Տես. Հայկ. Բ. 894)

2. Այլ ընդ այլոյ են բանքս և անհամա-
ձայն յունին, թեպէտ և երկարանչիւրն իսկ
համարո՛հ և համակրոն կը ցուցնեն զՀեղինէ
Հրէից :

Ե Յայտարարութն մեր և ճարտարիւն Գ՛ յետ
յիշելոյ գրանարկութիւն Հրէից առ Հեղին-
ան, — համաձայն հայոցն, — անդէն կը յարեն,
թէ “ Եւ նորա անարգեալ զնոսա՛ զարձոյց
յետս թշնամանօք. և գրեաց առ որդին իւր,
զի հաստատեցի 'ի հաւատս քրիստոնէսու

Քրիստոս իբրև Աստուած ճշմարիտ. մինչդեռ
մենք, — բաց յԵւսեբիտս, — նոյն իսկ Պաւլոս-
նոսէն, Յակ. Սրճեցիւն և Կոստանդիանոսի
լատին և անանուն Պարսնութիւն, զոր յիշե-
ցինք յառաջագոյն, գիտենք զնա իբրև շերտ
պաշտօնատար Քրիստոսի և ծնեալ 'ի Տրե-
վերէ :

1. Լիպոմանոսի հրատարակած Գործոց մէջ
այս երկու կայտորդւոց յիշատակութիւն չի
կայ բնա :

2. Այս պատճէնս՝ պաշտօնական գրու-
թեան, և հետևարար հնութեան երևոյթ ունի
արտաբայապէս. բայց իբրք կամ Եւսեբիտսի
(Տես De Vita Constantini L. III. C. 47, ed.
Aug. Taur. 1746) մէկ տեղոյն վերայ յօր-
նած կը տեսնուի, որ կ'աւանդուի Հեղինեայ
համար, թէ իր որդւոյն ձեռքով զարձած ըլլայ
'ի հաւատս Յիսուսի Քրիստոսի. և կամ Եւս-

և մարգարէից, որք զլեզուս¹ ունէին,
ոչ միայն երրայեցիս, այլ և հռովմա-
յեցիս և հելլենացիս ճարտարաբանս
և իշխանք հանդերձ թագուհոյն և
գնացին. և իսաբար քահանայապետն
պատճառեալ զհիւանդութիւն՝ ոչ չո-
գաւ, այլ քահանայս բազումս առա-
քեաց զհետ դպրացն և իշխանաց
Հրէից:

Ի չորրորդումն ամի Կոստանդիա-
նոսի² եղև ժողովք թրստոնէից և
Հրէից՝ ի Հռոմ, և եպիսկոպոսք ԻԳ³:
Եւ Հրէիցն դպիրք երկոտասանք, և
քահանայք ճԻ. և իշխանք ամենե-

1. Ա. և Գ. օրինակք ևս այսպէս կը գրեն:
Այս ասութիւնս հաղուագիւտ է ոչ միայն մեր
դասական մատենագրաց քով, այլ նոյն իսկ
յունարէնի մէջ. այնու մանաւանդ որ հետե-
ւեալ բացայայտիչներն « երրայեցիս » և այլն,
չեն ներեր, « զլեզուս » փոխանակ լեզուս-
ոսց հասկանալու: Ուրեմն այսպիսի սխալ ա-
ռում մի վերջին դարուց միայն յատուկ է:

2. Հայերէնի մէջ կը պակսի թէ Լիւնոսի
անունն և թէ Կոստանդիանոսի հեղադրու-
ման յիշատակութիւնն: Այս պակասս
գրչագրին թերութիւնէն յառաջ եկած չէ զի
միւս օրինակներն իսկ չունին զայն. իսկ եթէ
այնպէս եղած համարինք, այս նշան է, թէ Ա.
և Գ. գրչագրերն՝ Գ. օրինակէն դադարաբուծ
են:

3. Գ. օրինակն համաձայն յունին ԻԳ կը
գրէ:

տին տից արքիերասոնից արչին Իսάχαρ
էպείληπτο՝ ծε προσποιησάμενος άρ-
ρωστίαν, από τής επιδημίας ταύτης
έαυτόν ύφεξείλεν. έπεμψεν δέ δυοκαί-
δεκα Γραμματείς, και τούς τών Φα-
ρισαίων διδασκάλους και έξάρχους ού-
μόνον τή τών Έβραίων γλώσση, αλλά
τή τών Ρωμαίων, και Έλλήνων εις
άκρον πεπεδευμένους, και όφείλον-
τας έν τή διαλέξει δοκίμους εύρε-
θίγναι.

Κωνσταντίνου τοίνυν τὸ τέταρτον¹
καὶ Λικινίου τὸ τέταρτον ὑπάτων,
ἴδοις Αὐγούσταις, ἐγένετο σύνοδος
τῶν Χριστιανῶν, καὶ τῶν Ἰουδαίων ἐν
τῇ Ῥωμαίων πόλει, ἐν ᾗ ἐκ διαφόρων

1. Եթէ ուրիշ ապացոյցներ ևս չունենա-
յինք՝ այս հակաժամանակագրական կէտս մի-
այն բաւական էր ցոյցընել ակներև, թէ Հրէից
վիճաբանութիւնը Կոստանդիանոսի և Լիւ-
կիանոսի հիւպատոսութեան չորրորդ տարին
չկարէր հանդիպած ըլլալ, — եթէ իրօք հան-
դիպած է երբէք. — վասն զի այս ժամանակ
Կոստանդիանոս գետ ոչ կետար էր, և ոչ իսկ
՚ի Հռովմ կը գտնուէր, — ինչպէս ենթադրած
է Սեղբեաստոսի վարուց խմբագիրը:

Յիրաւի, ՚ի ստոյգ պատմութիւնէն գիտենք,
թէ Կոստանդիանոս՝ յամին 294 յանձնեցաւ
Գիովղետիանոսի, իբրև 15 ամեայ պատանի.
22 տարեկան էր երբ մասնակցեցաւ իր հօր
արշաւանքին ՚ի Բրիտանիա. յամին 306 յա-
ջորդեց նմա, և 312 ին իբրև յաղթական մը-
տաւ ՚ի Հռովմ: Ուրեմն որչափ ալ սերտիւ
միացած ըլլայ Հրէից վիճաբանութեան միջա-
դէպի պատմութիւնը Կոստանդիանոսի յի-
շեալ թղթին հետ, սակայն և այնպէս վաւե-
րական չէ: Աստի Կարեմք եղբակացնել, թէ
Հրէից վիճաբանութիւնն՝ ոչ թէ մեծին Կոս-
տանդիանոսի, այլ կամ նորա որդւոյն Կոս-
տանդեայ և կամ լաւ ևս՝ Յուլիանոս ուրացողի
ժամանակ միայն կարէր հանդիպած լինել.
հետեւաբար զանիկայ պատմող գրութիւնն իսկ
այն ժամանակ, կամ քիչ տարի վերջ պէտք
է որ գրուած ըլլայ:

Ստուգիւ՝ մեր այս ենթադրութիւնը ճշմար-
տանման կ'ըլլայ եթէ գիտենք, որ իսաբարն
յճնուած է սաս իբրև Քահանայադէպ արչի-

քեան ընտրեալք գիտութեամբ. Բայց
առաւել երկոտասանքն ¹ և Աբրա-
թար գլուխ, և Չամբրի հզաւր առա-
ւել ցուցեալ գիտուն. զի էր ճարտար
մտք, և նայ էր յոյս յաղթութեան
Հրէից:

1. Հայերէն միւս օրինակաց մէջ ևս կը
պահուին, — այս առիւթ, — երկոտասան գորաց
անուանքը, զորս յոյն յիշէ յանուանէ և
պաշտօնի:

էպարխիօն 7 Իսախար. մինչևս մենք գիտենք,
որ Տիտոսի ձեռքով Երուսաղեմայ կոտորա-
ծէն վերջ բարձաւ իսպառ Քաջանայապետու-
թիւնն ՚ի Հրէից. իսկ նոցա հոգևոր պեան, ըստ
վկայութեան Եղիսիանու, — Ընդդէմ հերեր. 50, —
այնուհետև Սատրապի իսպառ Նախագիտ
կ'անուանէր: Մաս յամեն Տեառն 562 սկսու
գարձեալ կոչել Քաջանայապետ, երբ Յուդա-
նոս ուրացող Երուսաղեմայ հետ' փորձեց նո-
րոգել նաև Հրէից Քաջանայապետութեանը, և
գրգռեց զՀրէացո' ընդդէմ քրիստոնէից: Այս
պատեհաւս ուրեմն օրեցին իրենց գրեցն և
գրեցին Գիրս Գր. Նազիւանդացի, Եղիսիան,
Ամբրոսիոս, Անաստաս Սինայեցին և Ոսկերէ-
րան: Այսպէս ուրեմն Սեղբեստրոսի վարուց
այս առիւթս, ինչպէս և վիճարանութեան ճա-
ռը՝ կամ այդ ժամանակի ծանօթ գրութեան
մի վերայ յերկրուած պէտք է որ ըլլայ, և
կամ կոտորանքի անոսի վերայ Գ. գրոց ժԸ.
գլխում' աւանդածին վերայ, ուր կոտորան-
քի անոս կը յորդորէ զԵղիսիոպոսունս՝ համա-
խորհրել ընդդէմ Հրէից, — Չատկի սօսին առ-
թիւ, — որ միաբանօրէն խորհին այն աստուա-
ծասպան ազգէն զաստուելու համար:

1. վարուց հեղինակը գիտմամբ ըսած է
Եղիսիոպոսաց անուանքը, որպէս զի իր գոր-
ծած հակադատմական խարդախութիւնը գիւ-
րաւ չի յայտնուի. սակայն Սեղբեստրոսի բե-
րան գրուած խօսից մէջ կան այնպիսի պարա-
պայներ, որ յայտնի կ'ընեն զայն:

1. վարուց հեղինակը գիտմամբ ըսած է
Եղիսիոպոսաց անուանքը, որպէս զի իր գոր-
ծած հակադատմական խարդախութիւնը գիւ-
րաւ չի յայտնուի. սակայն Սեղբեստրոսի բե-
րան գրուած խօսից մէջ կան այնպիսի պարա-
պայներ, որ յայտնի կ'ընեն զայն:

Υἱὸν, καὶ τὴν ἰσότητά ἐσήμανεν. οὐδὲ γὰρ μείζον τι προσλαβεῖν δύναται, ἐπειδὴ ἡλικίας προσθήκη οὐκ οἶδεν· μείωσιν πάλιν οὐ δέχεται, διὰ τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι αὐτὸν αὐξησίν τινα προσλαμβάνειν·

Ἰωνᾶς Ῥαβδῆς εἶπεν, ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ οὐκ ἔστιν δεκτέα ἢ πίστις. ποῖον γὰρ Θεὸν συμβουλεύει οὗτος πιστευθῆναι ὄν καὶ Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα ὁμολογεῖ.

Σίλβεστρος ἔφη, Ὅταν ἀναγνῶς ἐν ταῖς σαῖς βίβλοις, περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς, ἡνίκα λέγει περὶ τοῦ Υἱοῦ, Υἱός μου εἶ σύ. ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ, Αὐτός ἐπικαλέσεται με, Πατήρ μου εἶ σύ, τότε ἔσθι σαφῶς τὸ λεγόμενον, καὶ οὐδὲν ξένον περὶ τῆς ἀγίας Τριάδος ὑπολάβεις λέξειν ἡμᾶς. περὶ δὲ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἄκουε τοῦ προφήτου πάλιν τοῦ σοῦ εὐχομένου, καὶ λέγοντος, Ἐγὼ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ· καὶ ἄλλον προφήτην λέγοντα, Πνεῦμα παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται. καὶ ἕτερον προφήτην λέγοντα. Καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν, τουτέστι τῶν οὐρανῶν.

Եւ ¹ 'ի սղղրածոցո Հոգի Աստուծոյ շրջեր 'ի վերայ շուրջ, և յաւրինէր զարարածս: Եւ զարձեալ. Հեղից յոգ(ւ)ո(յ) իմմէ 'ի վերայ(յ) ամենայն մարմնո(յ), և մարգարէսացին ուստերք ձեր և դատերք ձեր: Եւ զարձեալ. Տէր Տէր առաքեաց և Հոգի նորա, որ է Հայր և Որդի և Հոգի Սուրբ, որ առաքեցին զմարգարէսն: Եւ զարձեալ. Հոգի քո բարի առաջնորդեսցէ ինձ: Եւ զարձեալ. Մի ընդհանուր զիս Տէր յերեւսաց քոց, և զՀոգի քո սուրբ մի՛ հաներ յինչն: Եւ բազումք են ասացեալք 'ի մարգարէից յաղագս Որդւոյ և Հոգ(ւ)ոյն սրբոյ զաւրութեան և աստուածութեան, ելէ ² Կաթն լսել և իմանալ ընդ Հասր զհասրեալ և փաստարեալ զի աստուածութեամբն: Եւ շէ ասէ զի է Աստուած, և այլ ոչ չի քոց յինչն, շՈրդի ոչ քո՞ւնէ և զՀոգի յաստուածութեանն. քոց յինչն ասելով որ է «Ինչքն՝ անսկզբանն: Եւ այս զքոյնաստուածութեանն իտփանէ, և ոչ զՈրդի հասրանէ Կաթն զՀոգին Սուրբ յաստուածութեանն, որդէս ոչ քանիք, այլ զի Աստուած Եւրոստութեան ասրինն:

1. Այս տեղ հայր ընդերով Յոգնա բարունւոյ անունը, իսկն 'ի իսկան մէջ կը բերէ անոր իտքերը՝ Սեղբասորուի իտքից հետ, միշտ ազատաբար վարուելով ընազրի հետ:
2. Այս յաւելուածս՝ Գրեգորի վարդապետ աստութեան (տե՛ս Ագաթ. Վենետ. 1862.) 530 և 531 էջերու ազատ յաւաջբերութիւն մ'է:

րիտ սասցեր գասացեալսն 'ի մար-
գարէիցն 1.

Φαι ἔθεν πρῶτον ὁμολόγησαν σὰς εἶ-
ναι τὰς γραφὰς, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτοῖς
εἶναι σκολιόν.

Αὐτὸν εἶπεν, Τὰ παρὰ τῶν προφη-
τῶν λεχθέντα, ἀληθῆ εἶναι πάντες
ὁμολογοῦσιν· ἀλλὰ τὰ πρὸς ἄλλους εἴ-
ρημένα, ἄλλους πεπονθέναι φῆς. Σίλ-
βεστρος ἔφη, Οὐκοῦν δίδως ἄλλον τι-
να παρὰ παρθένου συλληφθέντα καὶ
τεχθέντα· δίδως ἄλλον τινα πάντα τὰ
ἔθνη ἐπὶ τὴν νόμον τὴν ἰδίαν ἀγαγόν-
τα. δίδως ἄλλον τινα ποτὲ χολὴν τρα-
φέντα, καὶ ὄξος ποτισθέντα, καὶ σταυ-
ρωθέντα, καὶ θανόντα, καὶ ταφέντα.

Κωνσταντῖνος Αὐγούστος εἶπεν, Εἰ
ἄλλο ἐπιδειξαι Αὐτὸν οὐ δύναται,
γινωσκέτω ἑαυτὸν φανερώς ἠττιμένον.

Δωὴκ λέγει, Σίλβεστρος ἐπηγγεί-
λατο δικαίας αἰτίας ἔρεῖν, περὶ τοῦ
γενηθῆναι αὐτὸν, καὶ πειρασθῆναι
αὐτὸν ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ παθεῖν.
δίκαιον οὖν ἔστιν αὐτὸν ταῖς οἰκείαις
ὑποσχέσεσιν τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι. Σίλ-
βεστρος ἔφη, Ἐπειδὴ οὖν ἀληθῆ τὰ
προφητευθέντα εἶρηκα, ὁμολογήσατε
ὅτι ἡ παρθένος συνέλαβεν; καὶ ἔτεκεν
τὴν Ἐμμανουήλ ὃ ἔστιν μεθ' ἡμῶν ὁ
Θεὸς; καὶ σιωπῶντος τοῦ Δωὴκ, Κων-
στατῖνος ὁ βασιλεὺς εἶπεν. Οὐκ ἀπε-
σίγησεν Δωὴκ, εἰ ἐδύνατο τοῖς λεγο-

Այլ (եթէ) վասն այլո(յ) ուրուք,
արդ ցոյց: Ո՞վ է ծնեալ 'ի կուսէն
ընդ մեզ Աստուած. և կամ ո՞ր էլ
իշխան 'ի Բեդղա(հ)էմէ, որ հով-
ուէ զժողովուրդ զԻսրայէլ: Եւ կամ
ո՞վ է, որ 'ի վերա(յ) յաւանակի նո-

1. Ասկէց վերջ եկող պարբերութեանց մէջ
հայն բարբառիկն աննմանս կը բարբառի յու-
նին. զի վերջինս փոխ առ փոխ մէջ կը բերէ
Աստուծոյ և Կոստանտինոսի հարցմունքն, և
Սեղբեւորութի և Կոստանդնուսի պատաս-
խանիքը. հայն, ընդհակառակն, միայն զՍեղ-
բեւորոս կը խօսեցնէ, զնկելով անոր բերան
այնպիսի կցկառուր վարդապետութիւն մի, որ
յունարէնի մէջ կը պահուի, և Աբաթանդե-
ղայ 284 - 287 էջերու վերայ յերևրած կը
սեանուի: Այսպիսի յեղաշրջում մի՛ բնազդի
սարբերութեան չի կրնար տրուիլ, այլ հայ
թարգմանչի գրած նպատակով կրնայ միայն
մեկնուիլ, զոր ի սկզբան անդ նշանակեցինք,
և հարկ չկայ յեղծեղել:

րո(յ) էշու նստի և գայ յԵրուսաղէմ,
ըստ Չարքարիս(յ) մարգարէին, ցոյց
գայլ որ :

Ապա թէ ոչ կարես գայլ որ ասել
բայց 'ի Քրիստոսէ, զի նչ է հակառակ
կուրիւն որ գայթաղիս. որ մարմնով
զամենայն կիրս կրեաց առանց մե-
ղաց, և յաղթող յամենայնի ցուցաւ,
զոր խորհրդածութեամբ աւճին առա-
ջին մարդն յանցուցեալ զմահ ստա-
ցաւ, և ել 'ի դրախտէն, դարձեալ
նորոգեցէ Քրիստոս 'ի կեանս. և լուծ-
ցէ զանէծս յանցմանն : Չի որպէս
'ի կնոջէ եղև պատրանք և դատա-
պարտութիւն, նոյնպէս և 'ի կուսէ
ծնեալ Բանն Աստուած՝ դատապար-
տեաց զմեզս՝ իւրով ճշնդեամբն, և
ետ մեզ յաղթութեան շնորհս ընդ-
դէմ չարին. զի երկրորդ Աղամ ե-
ղեալ, զառաջին Աղամն նորոգէ մար-
դասիրեալ. զի միոյն յանցանաւքն
ամենեքեան մեղան, և արտաքո(յ)
բար(ւ)ոյն և դրախտին և կենացն եղ-
եալք, զմահ ստացեալ ժառանգեցին :
Բայց սակայն ոչ անտես առնէ զիւր
ստեղծուածն. զի ոչ պատգամաւո-
րաւք և հրեշտակաւք կարաց փրկել,
այլ ինքնին եկեալ Տէր՝ փրկեաց ըզ-
մեզ, ասէ մարգարէն : Թէպէտ և ոչ
առնոյք 'ի միտ, ո՛վ Եբրայեցիք և ան-
շնորհակալու ժողովուրդք, և անթը-
փափք սրտիք : Չո՞վ որ 'ի մարգա-
րէից ոչ սպանին չարքն ձեր, որք յա-
ռաջագոյն պատմեցին վասն գալըս-
տեան փրկչին. որով և դուք իսկ հայ-
հոյիչք և դրժողք էք ճշմարտութեան :
Որք ասէք զարէնս ունել և զմար-
դարէս, և ոչ ունիք : Որպէս Եսայի
ամբաստան ինի զձէնջ, և ասէ. Թան-
ճրացաւ սիրտ ժողովըրդեանս այսո-
րիկ, ականջաւք իւրեանց ծանունս
լուան, և զաչս իւրեանց կափուցին,
զի մի՛ երբէք տեսցեն աչաւք և իմաս-

մենոյս զնտիտի, ծնն զնտիտի
ձեռնի զնտիտի. Եւստի
մենոյս զնտիտի, ծնն զնտիտի
ձեռնի զնտիտի.

Տիլբեստրոս Եպիսկոպոս Էիպեն, Էի
Էիսն Էտերա տնա, քրոտիԷսԷոսան. —
Կոստիչ ԷիԷաճալոս Էիպեն. Օճկ իճի
տաճ տիճ ցենիճեաճ իմիճ ԷիԷաճ Էճճ-
Էոս; Տիլբեստրոս Էճփ, 'Անացիճոճեա
Էն տաճ ցրափաճ տաճ ԷիԷաճաճ, ճտի քեր
Էկ քիլոճ տիճ ցիճ ճ Էոճճ Էիքոճիճեճ
տոճ քրոճտոճ ԷնԷոճրաքոճ; Կոստիչ Էի-
Էաճաճալոս Էճեճ. Էոճտոճ օճԷիճ Էիցո-
Էի ցեցրաքիմեճոճ. — Տիլբեստրոս Էճփ.
'Անացիճոճեա Էալ տոճտոճ, ճտի սիքոճ-
Էիա տոճ ճփեաճ Էոճաճտիք քերիքեքոճեճ,
Էալ Էճեքեքիճիճ տոճ քերաճԷիճոճ տիճ
քրաքիճ, օճտե Էն քոճոք Էալ մոճիճք փ-
աճիճ տոճ Էրտոճ սոճ. Կոստիչ Էճեճ,
Օճտաճ Էստիճ. Տիլբեստրոս Էճփ, Օճ-
քոճն Էճքրոճիճիճ ճ 'Աճաճ Էիաճ տիճ քեր-
Էաճաճսիճ ճիքիճ Էեքեճիճ ԷնԷոճաճիճ քրաքիճ
քերիքեքեճ; Կոստիչ Էճեճ, Օճտաճ
Էստիճ. Տիլբեստրոս Էճփ. Էիքեճ մոճ, իճ
ցիճ Էփճ 'իճ ցեցոճեճ ճ 'Աճաճ, ԷփԷոճ-
տոճ իճ, իճ փԷոճրտիճ; Կոստիչ Էճեճ,
'ԱփԷոճրտոճ. Տիլբեստրոս Էճփ, Կալոճ
Էիքաճ: ԷփԷոճրտոճ ցար իճ, Էքեիճիճ քեր-
Էոճեճ իճ քրոճ տոճտոճ իճ ցիճ, Էիաճ տոճ
միճտե Էաճաճրաճ Էաճտիճ ԷիքանԷոճն Էալ
քրիքոճլաճ Էիլիքեճաճ, միճտե միճ տաքիճ
սոճաճտոճ ԷնԷոճրաքիճոճ Էսքիքեճաճ: միճ-
տե ճԷ Էրքեքոճ Էոճիճաճ Էիճ քրոճսիճ;
Կոստիչ Էճեճ, Օճտաճ Էստիճ. Տիլբե-
ստրոս Էճփ, Էիճ օճն օճտաճ Էստիճ օճքեր
օճն Էստիճ, Էքրիճն Էկ տիճ քերԷոճեճ
Մարիաճ տոճ նեճոճ 'Աճաճ ցենԷոճիճ, ճճ,

ցին սրաւիւք, և դարձցին և բժշկեցից
 գնուսա: Եւ դարձեալ ասէ. Վա՛(յ)
 անձանց նոցա, զի խորհեցան չար
 վասն արդարոյն, որ վասն անաւրէ-
 նութեանց նոցա մասնեցաւ և չար-
 չարեցաւ. և նորա վիրաւքն բժշկե-
 ցաք ամենլքեան: Եւ ՚ի ձէնջ որք
 մնացորդք ըստ ընտրութեան շնոր-
 հացն եղեն, զի թէպէտ Հրէից գայ-
 թակղութիւն եղև և հեթանոսաց
 անհաւատից յիմարութիւն, այլ կու-
 շեցելոց Հրէից և հեթանոսաց հաւա-
 տացելոց ՚ի Քրիստոս՝ որդի Աստու-
 ծոյ և փրկիչ աշխարհաց, որ եկն ՚ի
 բաճաւ զմեզս աշխարհի: Որք հա-
 ւատով հպին ՚ի նա, թէ է՛ Աստուած.
 զի աւետեաց է բանն առ Աբրահամ,
 թէ ի գաւաղի քում՝ աւրհնեցցին ա-
 մենայն ազգ, որ է Քրիստոս Յիսուս:
 Եւ որք ընկալան զնա, ասնէ իւր
 ժառանգորդ, վերստին ծննդեամբ
 ջրով և հոգ(ւ)ով. և զիշերային և ըստ
 մարմնո(յ) ծննդեանն լուսաւորիչ, և
 ՚ի վերին կեանս տանի. և զյաւիտե-
 նականն շնորհէ բարի, և հաղորդ
 մարմնո(յ) և արեանն Տեառն, որով
 կեցցուք և արդարացուք: Եւ հրե-
 դէն սուրն որ պահէ զճանապարհ ծա-
 սոյն կենաց, ոչ արգելցէ զմեզ մտա-
 նել ՚ի դրախտն, ուստի ժերժեալ էն
 ցառք և որդոսութեանք, որ կայ և պահի
 հասարացելոց որքոց, զոր անն ոչ էրես և
 անին ոչ լուսա, անվաղձան բարութեանքն:
 Յայնժամ թագաւորն Կոստան-
 դիանոս յամենայնի յաղթող գտեալ
 զՍեղբեսորոս, աւրհնէր զԱստուած
 հանդերձ ամենայն հաւատացելովքն,
 և ասէր. Այլ զի՛նչ պիտո(յ) է ասել:
 Սեղբեսորոս ¹ ասէ. Անսացես

ἀφείλεν τὸν πειράζοντα ὄφιν νικῆσαι
 τουτέστιν, τὸν νικητὴν τοῦ πρώτου
 ἀνθρώπου γενόμενον, καὶ ἐκ τῆς αἰχ-
 μαλωσίας ῥύσασθαι τὸν ἀνθρώπον.
 ὁ γὰρ νικῆσας τὸν Ἀδὰμ ἐν τῷ πα-
 ραδείσῳ, οὗτος ἐπέβρασε τὸν δεσπό-
 την ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. καὶ ἐπειδὴ
 φαγόντα τὸν Ἀδὰμ ἐνίκησεν, ἐχρῆν
 αὐτὸν νηστεύοντος τοῦ δεσπότης ἡτ-
 τηθῆναι. καὶ καθάπερ βεβροκότος
 τοῦ Ἀδὰμ τ,] συμβουλίᾳ τοῦ διαβό-
 λου, πάντες οἱ τικτόμενοι θανάτῳ
 καταδικάζονται, οὕτως νηστεύσαντος
 τοῦ δεσπότης πάντες οἱ ἀναγενώμενοι
 ζωῆς αἰωνίου καταξιῶνται. Καθά-
 περ οὖν θάνατον οὐχ εὐρίσκουσιν εἰ
 μὴ οὗτοι μόνον, οἱ τικτόμενοι ἐκ τῆς
 σαρκὸς τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοῦ αἵματος,
 οὕτως τῆς αἰωνίου ζωῆς, οὐ μετέχου-
 σιν, εἰ μὴ μόνον οὗτοι οἱ ἀναγενόμε-
 νοι ἐξ ὕδατος, καὶ Πνεύματος ἁγίου.
 καὶ μετέχοντες τοῦ σώματος καὶ τοῦ
 αἵματος τοῦ δεσπότης ἡμῶν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ. ὁ οὖν νικῆσας τὸν διάβολον,
 τὸν παράδεισον ἡμῖν ἀπέδωκεν, καὶ
 τῆς αἰωνίου ζωῆς πύλας ἠνέωξεν.

Тότε ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος σὺν
 πάσῃ τῇ συγκλήτῳ ἐβόησεν, ἐπαινῶν,
 καὶ θαυμάζων τὸν Σιλβέστρον. ἀντέ-
 στη δὲ Βενοῆμ, λέγων, Κύριε βασιλεῦ,
 Ἀκμήν καιρὸς τοῦ ἐπαινηθῆναι Σιλβε-
 στρον οὐκ ἔστιν. εἰσὶν γὰρ πολλὰ τὰ

1. Այս խօսքերս՝ զոր հայն Սեղբեսորոսի
 բերանը դրեր է, յոյնն՝ ընդհակառակն, վե-
 նովի՛մի խօսեցնել կու տայ: Այս գրչագրի
 թերութեան ընծայելու ենք պարզապէս, զի

Աստուծոյ և գառն՝ որ բառնայ զմեզս
 աշխարհի: Վառեցաւ սասանայ որ-
 պէս զինու, և ՚ի վերայ ընթացեալ
 մարդկութեանն ՚ի մարտ, յորժամ
 ետես քաղցեալ, Հաց ՚ի քարանց, ա-
 սէ, արա՛: Եւ Քրիստոս. Աչ հացիւ
 միայն, սսէ, կեալ, այլ բանիչ Աստու-
 ծոյ, որպէս գրեալ է յաբէնս որպէս
 ընթեռնուս, և այնպէս ըմբերանեալ
 յաղթեաց: Եւ դարձեալ ՚ի տաճարին
 աշտարակն տարեալ, սսէր ՚ի վայր
 ընթեռնու, առ ՚ի զիտել զնա ո՛վ որ
 իցէ. խարդախելով ըստ սաղմոսին,
 թէ Հրեշտակաց իւրոց պատուիրեալ
 է վասն քո, պահել գրեզ. զի մի՛ եր-
 բէք հարցես զքարի դոսս քո: Եւ Յի-
 սուս սսէ զգրեալն, թէ Մի՛ փորձես-
 ցես զՏէր Աստուած քո. զի մի՛ սնա-
 փառութեան ցոյց արացէ ՚ի փոր-
 ձեւն զմեզ, այլ Աստուծով զյաղթու-
 թիւնն առնել, և մի չէ՛լ զհասն: Եւ
 դարձեալ, զփառս և զմեծութիւն
 աշխարհի՛ իւր վարկանելով, և ընդ
 տեսեանն՝ երկրպագութիւն խնդրէր-
 յետս հարկանէր զհակառակորդն, և
 սսէր. Տեսան Աստուծոյ երկիր պա-
 քանել հրամայեցաւ, և զնա միայն
 պաշտել. զի որպէս ընդհարացեալ ¹,
 և որպէս յաղթահարեալ ՚ի բաց կաց-
 (ց)է ՚ի Քրիստոսէ. և սպա հրեշտակք
 պաշտէին զՅիսուս: Եւ ոչ զՈրդին
 Աստուծոյ սոսկ փորձեալ սսեմք ՚ի
 սասանայէ, այլ մարմնով՝ յորում բնա-
 կեանն ըրո՞ծն սարսաճութեան. եղև մարդ,
 որ և ՚ի մարդարէիցն Քրիստոսս սսի
 և հրեշտակաց փրկիչ, որ ետ զինքն

Χριστός, ὁ δοῦς ἑαυτὸν λύτρον ἀντὶ
 πολλῶν. καὶ ἐπειδὴ πάντη πειρασθῆ-
 ναι οὐκ ἠδύνατο, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν
 φύσει Θεὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ· τούτου
 ἔνεκεν τὴν ἡμετέραν φύσιν λαβὼν ἐκ
 τῆς παρθένου ἠνωσεν ἑαυτῷ, ἵνα πλη-
 ρέστατον ἀγῶνα ὑπομείνῃ ἢ τοῦ δια-
 βόλου μορφῇ· εἰ γὰρ ἄνθρωπος τέλειος
 οὐκ ἐνίκησεν τὸν νικήσαντα τὸν Ἀδὰμ,
 ἢ νίκη αὐτοῦ ἡμῖν οὐδὲν συνεβάλλε-
 το, φιλὸς ἄνθρωπος, τὴν τοῦ Ἀδὰμ
 ἥτταν ἀνακαλέσασθαι οὐκ ἠδύνατο·
 καθάπερ γὰρ τὸν υἱὸν τῆς παρθένου
 γῆς τέλειον ἄνθρωπον νικήσας ὁ διά-
 βολος, πάντας τοὺς τικτομένους ἐξ
 αὐτοῦ θανάτῳ παρεσκεύασεν καταδι-
 κασθῆναι, οὕτως παρὰ τοῦ Υἱοῦ τῆς
 παρθένου Μαρίας ἀνθρώπου τελείου
 (κατοικοῦντος ¹ δηλαδὴ ἐν αὐτῷ, κα-
 θὼς εἴρηται, τοῦ πληρώματος τῆς
 θεότητος σωματικῶς), ἦττηθεις πάν-
 τας τοὺς ἀναγενωμένους διὰ αὐτοῦ,
 αἰώνιου ζωῆς ἀξιωθῆναι πεποίηκεν.
 διὰ γὰρ τοῦτο ὁ δεσπότης ἡμῶν Ἰη-
 σοῦς Χριστὸς εἶρηκεν, Ἐὰν μή τις ἀ-
 ναγενηθῆ δι' ὕδατος, καὶ Πνεύματος
 ἁγίου, οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον.
 Εἰς τοίνυν ἐστὶν τοκετὸς ἐν τῷ ἀν-
 θρώπῳ ὁ σαρκικός, δι' οὗ τῷ θάνατῳ
 γενᾶται· ἕτερος δὲ ὁ πνευματικός, δι'
 οὗ τῷ αἰώνιῳ ζῳῇ ἀναγενᾶται. ταύ-
 την τοίνυν τὴν ἀναγέννησιν ἡμῖν ὁ δε-
 σπότης ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀνέφξεν,
 ἐν ᾧ πειράζοντα αὐτὸν τὸν διάβολον
 ἐνίκησεν. μὴ τοίνυν πρόσσεχε τὸν πει-
 ραζόμενον δεσπότην, ἀλλ' ἐννόησον

1. Ա. և Գ. օրինակք ունին « ընդ հարցոցեալ »:

1. Այս բացատրութիւնս իբրև կասկածելի յաւելուած՝ փակագծի մէջ առած է կոմբե-
 ֆրիտս. բաց հայն իսկ իր առջև ունէր գայն,
 և աւելի հակիրճ կերպով թարգմանած է.
 « Այլ մարմնով՝ յորում բնակեալն իրանս
 սասուածութեան »: Ա. և Գ. օրինակք՝ առանց
 կերտադրութեան կը յարեն. « եղև մարդ »:

Ասէ թագաւորն Կոստանդիանոս 1.
Արդ զի՞նչ 'ի մտի ունիք սաեւ, Եր-
րայեցիք:

Յո՞ւսու 2 փարիսեցի սաէ. Յա-
ղագս փորձուիթեան սասանայի լուաք
զյազիթուիթիւն Քրիստոսի, որ վասն
ամենեցունց յարմարեաց երևուից:

Եւ զի՞նչ բան յաղագս մտանուիթեանն,
վասն ունեւոյն և սպանեւոյն, և ձա-
ղանացն և այգանուիթեանց, և շար-
շարանացն, և թքանեւոյն, և մա-
հուանն, և խոցման զինուորին և
թագմանն:

Սեղբեսորոս սաէ. Զայս ամե-
նայն կիրս կրեաց Քրիստոս, որպէս
և մարգարէքն սասցին, և ես նախ

1. Կոստանդիանոսի 10 տող խօսակցու-
թեանն առ Աբէլ զպիտ' այս երկու տողերս
միայն մէջ բերած է Հայն, աւելի Հաւարդ
քան թարգմանիչ առանձին գործի մ'ուզելով
իմեւ:

2. Ա և Գ օրինակք « Յո՞ւսու » կը գրեն.
սակցն երկու ձեւն ալ ճիշդ տառադարձու-
թիւն չեն յուն. Իսթալին = Յո՞ւսու զի
միայն մէջ β առան 'ի բաց բարձուած է, իսկ
միւսոյն՝ 1). երկարանշիւրի մէջն տառն եկա-
մուս է, նշան յեանուիթեան թարգմանու-
թեանն:

տօն յւետերոն քիւիւն քիւիւնսմիւն
ալլա տո՞տո՞ մոյ քարա յմոն անտե՞տե՞ն,
լեցոնտոն. Օքիւլեյն մետա՞ քոցոն քա-
սա՞ տա՞ ալլաք քարաքա՞ սաքիւնսալ, էյ
քե քերի քրիստո՞ս տա՞տա քրոքիւրալ.

Կոնստանտինոս Աւցոստոս էյքեւ.
Արաղլ ալմնիւմոն քեոմեոն տօն ի՞ճի
քա՞տա՞ տա՞քն իրիթեոնտոն, էյք տո՞քսա
քա՞լլալն էլլալն տին տո՞ քարոնտոս ալլա-
նոս յոթոթեյն էսքո՞ւճաքեւ. ճի՞ ծ էյ մեւ
ալքիւրալ տո՞տո քեքոլլալքեւ, սոլլալքալ-
տեոն. էյ ճե՞ ճստրոքալ, քիւլալքեոն. ծ-
թեւ ճիլալոն էյնալ քրիւոմեւ սոլլալքալ
տո՞տո. սոլլալքալ քարա՞ ալլալն ի՞ ճս-
տրոքալ քարալքեւլեւալ.

Իսթալ Քարիսալոս կեյքեւ, Քերի մո-
նոս տո՞ քերասոմո՞ Տիլքեթրոս ալքո-
լոլլալքալմեոն, թալմալլալ տին յւետերալ
սոքիւրալ ալլալն յոլլալքի քա՞նտա՞ տա՞ մերի
տին յոլլալքալ ալլալքալ քարիսալմեոն. ի՞ քար
մեյլալքալ իմոն անտիթեյն, ալլալք էյ մե-
նեյ. կեյքոմեւ քար, ծքիւլեյն ալլալն տո՞
լալնոն իմեւն քոլլալքալ քերի տին քրա-
քեոս տո՞ մալլալքո՞ս. քերի տին քրոճո-
սալքալ. քերի տին քրա՞տիթեոս. քերի տո՞
էլմալքալքո՞ս. քերի տին քոմոնալքեոս. քերի
տին ստեքանոս տօն ալլալքալ. քերի տո՞
ստալրո՞ս տին քրոքիլալքեոս. քերի տո՞
թալնալքո՞ս. քերի տին տալլալք.

Տիլքեթրոս էլքի, Մեյմնիթալ ալլալ Իս-
թալլե, էյրիլքեոնալ մե տոն Իլլոն տո՞ Քեոս,
քալլա՞ ծ էստիւ քիւսեյ, քալլալ տո՞ սոնոլոն

յուշ արարի: Եւ (ե)թէ դարձեալ
 խնդրես դրանն ըստ փրկական մե-
 ռո(յ) խորհրդածութեան, սասցից
 սրբան մեզ հասանելի է՝ անհասանե-
 լոյն խորհուրդ: Վասն որո(յ) գայս
 ամենայն կրեաց, ոչ բնութիւն սու-
 տուածութեանն, այլ հոգեւորութեան
 սնուելնութեան, կամաւորապէս և
 ոչ ակամա(յ). զի գառեալն ՚ի սուրբ
 կուսէն Մարիամա(յ)՝ դժուարի կեր-
 պարանս՝ Որդին Աստուծոյ հոգեւոր
 իւր մարդ ճշմարտապէս, որ բնու-
 թեանքն էր Աստուած:

Մասնեալ և վաճառեալ ըստ մար-
 դարէութեան կամաւ, զի գաշխարհս
 ազատեցէ ՚ի բանսարկուին ծառա-
 յութենէ, որպէս փրկիչ: Ըմբռնեցաւ
 և կապեցաւ, և մեղացն երոյժ գգա-
 տապարտութիւն, յոր ըմբռնեալ էաք
 ՚ի շարէն: Եւ ձաղանաց և այցա-
 նութեան համբերեալ երկայնմտու-
 թեամբ՝ զի զիմս լուծցէ զպարսս, ու
 րով ձաղեալ և այցանեալ՝ ել ՚ի
 դրախտէն և ՚ի կենացն. խաղաղիկ
 եղեալ դիւացն՝ անկաւ, զարգարեալ
 նորոգէ զթաժ Տէրն: Եւ թրոյն և
 ապտակոյն՝ զթուք ամաւթո(յ) յան-
 ցանացն՝ որով յանդիման ՚ի եղև՝ զեր-
 ծուցէ: Նա և ՚ի պատուհասէ ապ-
 տակացն, որ ըստ աւրինացն պատ-

1. Այս աստուծուն հոգեւորութեան, յայնու-
 հոգեւորութեան իմաստով դրուած է սաս, որ էա-
 կան բային հետ ոչ է ըստ նախնեաց, այլ ան-
 կեալ ժամանակաց դիւս:

υποπεσεῖν μὴ δύνασθαι· ἀλλὰ τὸν ἄν-
 θρωπον καθ' ὑπόστασιν ἀσυγχύτως,
 τὸ ἠφθέντα ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου
 Μαρίας· ὃν ἐπηγγεῖλατο ὁ Θεὸς τῇ
 Ἀβραὰμ λέγων, Ἐν τῷ σπέρματί σου
 ἐνευλογηθήσο καὶ πάντα τὰ ἔθνη καὶ
 τῷ Δαβὶδ ὁμοίως, λέγων, Ἐκ καρποῦ
 τῆς κοιλίας σου, θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρο-
 νου σοῦ. τοῦτον πειρασθῆναι φαμέν,
 καὶ πεπονθέναι, καὶ τεθνάναι. πειρασ-
 θῆναι μὲν, ἵνα τὸν πειράζοντα διάβο-
 λον νικήσας αἰχμαλωτήσῃ· πεπονθέ-
 ναι δὲ, ἵνα πάντα τὰ πάθη ὑποτάξῃ·
 τεθνάναι δὲ, ἵνα τὸ κράτος τοῦ θανά-
 του καταλύσῃ.....

էծէթ 1, ἵνα ἡμᾶς ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς
 κατάρσας ἐκλυτρώσῃ. κατεγελάσθη, ἵνα
 ἡμᾶς τοῦ γέλωτος τῶν δαιμόνων βύ-
 σσηται. ἐπράθη, ἵνα ἡμᾶς ἐξαγοράση-
 ται. ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, ἵνα ἡμᾶς
 ἀνυψώσῃ. ἐκράθη παρὰ ἀνθρώπων,
 ἵνα ἡμᾶς τῆς τῶν δαιμόνων αἰχμαλω-
 σίας ἐλευθερώσῃ. ἐγυμνώθη, ἵνα ἡ
 γύμν σις τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, δι'
 ἣν ὁ θάνατος ἐλήλυθεν, ἔνδυμα ἀφ-
 θαρσίας κομίσηται, ἀκάνθαις ἐστεφα-
 νώθη ἵνα τὰς ἀκάνθας, καὶ τοὺς τρι-
 βόλους τῆς κατάρσας ἐξαφανίσῃ. χολῆ
 ἐτρέφῃ, καὶ ὄξει ἐποτίσθη, ἵνα ἡμᾶς
 εἰς τὴν γῆν βέουσαν γάλα καὶ μέλι

1. Այս հասուածս՝ կոմբեֆիտիտի հրա-
 տարակութեան մէջ 8 երես վերջ դրուած է,
 որոս հայն մերթ ՚ի բաց թողեալ է և մերթ
 պղափօխելով զայն՝ բնագիրն, ուղածին պէս
 կ'արշաւէ սաս և անդ, այնպէս որ անկարելի
 էր էլ առ էլ ածել ՚ի համեմատութիւն, և ոչ
 իւր իրարու բնագիր և թարգմանութիւն ա-
 նուանել: Յունին մէջ՝ թարգմէ և Սիւեթի բե-
 բան դրուած խօսակցութեանց և Սեղբու-
 տրոսի հօր ձեռնարկութիւններէն և ոչ իսկ
 ամբողջ կտոր մի կարելի է գտնել հային բով.
 Չամբրհեայ մագի պատմութեամբ միայն կը
 մտանայ հայն՝ յունին, բայց յայնմ ևս յոյժ
 համառօտ. Սեղբուտրոսի աղօթքը կը պահուի:

Սեղբեսորս ասէ . Հաւատա , կա-
րելի է . որպէս 'ի Առաջն ծնեալ և ոչ
սպականեալ , զի հոգևոր է ծնունդն .
զի ծանիցես երկուց միացելոց) , Աս-
տուծոյ և մարգո(յ) , ըստ սնուելե-
նութեան ճշմարտեալ ցուցանէ զկիրս
կամաւորապէս , և զնե բզորժութեանն
Աստուծոյ սքանչելիս , որպէս ուսուցա-
նեն Վել Պիքր . զի առ 'ի մարդկանէ այս անկը-
նարէն' որ ոչ հասարակն Աստուծոյ , առ 'ի
յ Աստուծոյ հնարաւոր էն , որտ հասարակն ,
զի Աստուծո յայն է որ ասուն ստանչելիս :
Եւ արդ լեողեալ զսահասանն յեր , ո՛վ
վարդապետի Հեթրաեց(-)ոց , իմացարուտ
զասացեալս 'ի մարգարեիցն , որտ պարտեցան
'ի լուելն յեր . և բանս առ այսուսի է ասու-
ցեալ , որ վասն Քրիստոսի գրիչնն Վերս(յ)
ասացան յաւրեանցն աւրելուի . և զկայո-
նեան մարգարեիցն , ելել հասիտ ասանել 'ի
նոցանէ , լեողեր 'ի ժամաս 'ի յանձրո-
նեան լսողացս՝ ասարտեացորտ զբանս 'ի նոյն
նեան 'ի Հայր և յՈրդի և 'ի Սուրբ Հոգին'
'ի մի աստուածութեան . զի Ես¹ Ես² Աս-
տուծո Աբրահամս , Աստուծո Սահակ(յ) ,
և Աստուծո Յովովբ(յ) ասացեալ է , այս
Ես¹ անուն է՝ յիշարակ ազգաց յազգս : Չի
լեողեր և լեող զանազանի , և առ² անձ-
նասորութեանս , որպէս զՀայր և յՈրդի և
չՍուրբ Հոգին , 'ի բնութեանն ոչ հարանի :
Երբորդութեան հարարեալ , և մի աստուա-
ծութեան գոասարի , և ոգի երեսոց մերոց
Տեր Քրիստոս , որտ ընդ հոգանեալ նորա
կայ(ց)որտ : Թեողեր և խորհեցայտ որոտ
յապահանել և 'ի կորուսանել , ըստ Երեմիայի
մարգարեութեան և ըստ Եսայե(յ) . Խոր-
հեցան խորհորդ զար և ոչ նովաս , և որս-
չինս կեցեիտ և ո՛չ նորա հոգան :

Σίλβεστρος ἔφη· Οὐκοῦν ὑποδειγ-
ματι ὀφείλεις διδαχθῆναι τινὶ ἕνα
γενῶς ὅτι δύο καταυτὸ ἡνωμένων φύ-
σεων, ἢ μὲν μία περιπίπτει τῇ ὕβρει,
ἢ δὲ ἑτέρα ταύτην διαφεύγει.

1. Այս և յաջորդ պարբերութիւններն ,
որք յունին յէջ կը պահսին , զարձեալ Ս . Գր .
Լուսաւորի վարդ . պետութեանէն համառօտ և
ազատ յառաջբերութիւնք են :
2. Ա . և Գ . օրինակք գրեն . « առ արանձ-
նասորութեան » :

Այլ զի՛ որ հասարակացո՛ր և խոսարովա-
 նիս՛ի չ'այր ասենակալ և յՈրդին՝ օրօ՛նն և
 ՚ի չ'ոգին՝ Սորբ, յերբ և հարարեալ պար-
 կերս 1, և ՚ի օր ասարածոմիտն և ՚ի զա-
 բոմիտն և ՚ի փասս: Եւ զի զասն յարժեա-
 նայն Քրիստոսի արարահոսին՝ օրօր՛ ՚ի իրն-
 դեր, զի՛ արդ ևս՛ զի՛նչ ասարեակաւ օրա-
 բն ընդ Երրորդոմիտնն փասսանոմիտն
 ասարածոմիտնն. անհնարինն ՚ի յարդ-
 կանէ՛ հնարաւորք ևն յԱսարածոյ: Չի ա-
 ստեալ ՚ի չ'արե զասն օրօր զի՛րոմիտն,
 և աւ ՚ի 2 յարօնն ՚ի սրբոյ կոսէն և նիա-
 բեաց և արասորեաց և խոսանեաց զի՛ր-
 պարան ծասային ՚ի յորովայնի կոսին ընդ
 ասարածոմիտնն. և զասն այսորիկ աս-
 սուածած ին 3 զսորբ կոյնն խոսարովա-
 նիս՛ի. և զձեռայն ՚ի կոսէն՝ Տեր և ասեալ
 Ասարածո ճշմարիտ, և ոչ կարծիս ունելով.
 Չի ասծ զի՛եզ Ասարածո՝ Ասարածո քս ա-
 ստեալ քան զընկերս քս, ասե յարգարեն:
 Չի զասենայն կերս կրեաց զհարդհան՝ կոսա-
 սորոմիտա՛բ, բաց ՚ի օրօրաց. զի օր՛ հասա-
 բեցի աս՛յլ ազգ և աւ աչաւս հարեանցի
 ինչ արեանել զարեարենոմիտնն, արեարե-
 նեաց որդես ինքն գիտե. զի ոչ ասենայն
 ներքործոմիտն Քրիստոսի հասանելի է, և
 ոչ հրեշտակաց է իմանալի, ինչ ին յարժեա-
 սորաց. որ և ոչ զի՛ր ծնանարն կարեո՛ր ճա-
 սել. զի և յարգարենն Ա՛բեակոս՛՝ սքանչա-
 ցեալ ընդ Քրիստոսի արեարենոմիտնն ա-

1. Ա. և Գ. օրինակք ևս այսպէս կը գրեն .
 բայց նշանակող իբրև անձն ասարածոյն՝ ան-
 սովոր է այս բացատրութիւնս, և միայն այս
 տեղ գործածուած. Հայ թարգմանն ներշնչ-
 չուած է իտրենացւոյ, — Ա. գլ. Թ. — այս
 բացատրութիւնէն. « Որոյ անձն և զարիւր՝
 որպէս և է իսկ մեր աստուածոց », բայց ոչ
 ուղղապէս. զի վերջնոյս խօսքը գրուելոց վե-
 րայ է, և « անձն, յաւելուածով իմիասին ՚ի
 կեր արկած :
 2. Ա. և Գ. օրինակք ունին. « և առ մար-
 մին ՚ի կուսէն » :
 3. Այս բացատրութիւնս տես և ՚ի ճառն
 « Բարձրացուցէք » Դաւթի Անյաղթի :

«Է. Տէր զլուր + ու լուս(յ) և երկեա(յ), նայեցա(յ) 'ի գործս + ու զարմացա(յ): Յոր ժամ 'ի Ռեյնեալ ամաց յայտնեացիս, և 'ի հասանել ժամանակի երևեացիս: Ծնաւ, այլ 'ի հասանել և 'ի Հոգեւոյն Սբե(յ). 'ի մարտի երաւ մարմնացեալ, և խանչարբաս + պարեալ, այլ 'ի հրեշտակաց և 'ի բացաւիեա(յ) հոգեւոցն զառաւորեցաւ, իբրև զհոգեւ հոգեւոց և հոգից բանաւոր ոչեարաց: Եւ 'ի մեքոաց երկրպագեալ առաջնորդութեամբ առ պեղն ընծայեալ + ու(ւ) ով և հնարկով և զմանով որպէս լեռնաւոր և Ասորոսած, և Ռեաեալ վասն Ռե: Եւ + առաւանաւորեա(յ) եկեալ 'ի դաժարն վասն Ռե քար աւրիճացն, և Տէր և լոյս հեղանուաց, և զառ + Իսրայելիէն Ասորոսածոյ, և արչակի զկապեալս 'ի Ռեղաց: Եւ դարչեալ 'ի դաժարն, յետ երկորասան ամաց, զարմացոցանէր զլարդապետան, որ + որպէն զգէրս զԵսայեա(յ) 'ի վայոսիեան: Զի Հոգի Տեաան 'ի վերայ նորս ընիեաւնու, որ 'ի կարգին է խորհրդածոսիեան' որ 'ի մարգարէին ասի 'ի Քրիստոս: Եւ դարչեալ յետ Լ. ասի զայ 'ի Վրորոսիեան որ հնոյն և նորոյն էր Ռեյնորդ, զՅով(հ)աննեա ասեմ զորդի ամլոյն, որ Վրորեացն զՔրիստոս, և վայեալ, ելի Գոյ է որդի Ասորոսածոյ, և զասն անարար' որ բաւան(յ) զՌեղս աշխարհի: Որ և 'ի վերոսոր վայեալ 'ի Հասրէ և 'ի Հոգեւոյն Սբե(յ). պահեալ և գորչեալ 'ի սասանայէ, և յաղիեալ 'ի բաց եկաց. և հրեշտակ + պեղն զնա, որպէս ասացաւ:

Յայնժամ նշանաց սկիզբն արարեալ քշլուրն 'ի գինի գործարկեալ: Եւ զաշխարհան իրչէ 'ի + արողութիեան աւերարանին. և քշրաւս հալածէր, որ + աղաղակին, իւ Սի' րանջեր յաւալ + ամն զժամանակն: Զհիւան դըս բժշկիւր, զբորոս սբէր, զիւղս զնացոցանէր, զհասերան 'ի բան դարչոցանէր, և իւրից լսել որոյր. զիւրս լուսաւորէր, զանդամայծս առողջացոցանէր, և զասեւայն ախրաժէրս: Եւ լնոյր մարգարէին բան, իւ Ս. Ս. զհիւանդութիեան Ռե եբարչ: ԶՌե

աւելալ յարտացաններ, և յաղտարս ասեորա-
 րաներ և զասենայն արդարութեանս ընդը :
 Եւ ուսուցանելը Բարդուս սասամբ և ասրի-
 նակաստ զսնարս արտայտութեան երկնից, զի
 որ ունի հասարս և լսել ասեորարանին՝ կեցցել :
 Եւ զՂազար շորեթարեա(յ) յարտացանե
 ՚ի Գերեշմանէն : Եւ դարձեալ Գայր յԵրո-
 սասղէս, զի ՚ի Բերան(յ) մանկանց հասարս-
 րէր զարհնութեանս Ասորոսթոյ : Եւ ըստ
 արեալութեանս արդի Գասնի զկայի : Եւ
 մարնի և ոչ ելանէ, ըստ սաղմոսերգո-
 վեանն ՚ի կասար շարշարանացն, զի հաշ-
 րեցոսացել զՀայր իւրով շարշարանաստն
 ընդ մեզ, և Բեւեւեացել զմեզս մեր ընդ իս-
 շափայրին, և մահոսամբ զիշեանութեանն
 մահոս իսափանեացել. և երեթարեա(յ) յա-
 րտացեալ, և նորեալ ընդ մեզ Հասար ՚ի
 կեանս : Եւ յարտութեան մեզ պարգևեաց,
 և ասեորարանեաց իսաղաղութեան հեռասո-
 րաց և մերձասորաց : Եւ զՍորբ Հոգին աս-
 սատեաց և միջնութեաց զաստեալս հրեշի-
 նաստ լեզոսաստ, աս Բանն ընդարտութեան
 սղգաց, յորս աստեւելութեան եր (Ը) և զի
 այսպէս պարս եր շարշարել Քրիստոսի ըստ
 ասրինաց և մարգարէից, և մեանել և յեր-
 բորդ ասոր յառնել, և մարանել ՚ի փասոս
 իւր : Եւ Գարողել յանան նորս ասաշեա-
 րութեան ՚ի լոսղոսութեան մեզաց, ՚ի յեան աս-
 շակերտացն : Եւ նշանաստ և արտեասրիստ
 և զարտութեամբ յայտ արարեալ յասենայն
 սղգոս սղգեցոսութեամբ : Եւ Սորբ Հոգեայն
 երեւեալ, զի Գարողեացի ասեորարանն արտ-
 յոսութեան ընդ մեզնայնս, և սաղա եկեացել կ-
 արարած. յոր դարձեալ Գայ ՚ի դասարասրան
 դարել զիշեանին և զմեւեալս : Որտ հա-
 սարացին յԱսորոսած և Գործեցին զար-
 դարտութեան, Ժասանգորդոս իւր ասանէ, և
 յարտայտութեան իւր մոսթանէ. իսկ որ սար-
 ցան զասենասորբ Երբորդութեան, և Գոր-
 ծեցին զաներասոսութեան, մրցելն ՚ի պարիժոս.
 զի երկնիցն արդարսն ՚ի կեանս յասիրեան-
 կան, և մեղասորսն ՚ի արանջանն յասիրե-
 նից :

Այս խոստովանութեան մերո(յ) հաստատութիւն հաւատո(յ) և յոյ՞ն է Քրիստոս Յիսուսն է Տէր. ընդ որոս՝ Հասարակականն և Հոգւոյն Սբ(յ) փառք, այժմ և իշոք և յաւիտեան յաւիտեանից :

Եւ ստացեալ բազմութեան զամէնն : Ասէ Բաթաւորն . Արդ անանի ինչ կարեցաւ է փառս Աստուծոյ քան հասարակ(յ) . որդի ինչ է նշանացոյց երկրանիւրոց :

Յայնժամ Չամբրիճ մեզ սուէ 2. Ըստ կարծեաց յաղթաւորեալ ցունցան մեծասան վարդապետք Հրէից ՚ի Սեղբատրոսէ ճարտարաբանու... էդ. այլ ես ոչ բանիւ ընդդիմաւորիմ 5, այլ գործով յանդիման առնեմ զանուն Աստուծոյ, որ ոչ սք կարէ սուել :

αὕτη ἐστὶν ἡ πίστις ἢ ἡμετέρα, ἣν κρατοῦμεν, καὶ κληρήτομέν· εἰ οὖν ἐνδεῖς τι ὑπολαμβάνεις, ὦ Ἰουδαῖε, ἐρώτησον·

Тότε Заμβрѣс двѣдѣкатос φύσῃσας εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἔφη, Εἰ ἀνθρώποις λογισμοῖς, καὶ ὑποδειγμασίαις ὁ Σίλβεστρος κεχρησθαι εὐπορεῖ, ἤδη ἡμεῖς καταλειῖψαι τοὺς πατρῷους νόμους ὀφειλομεν, καὶ ἀκολουθῆσαι ἀνθρώπῳ μάγῳ, ὃν οἱ πατέρες ἡμῶν ἐκ συμφώνου κατέκριναν· ἀλλ' ἄκουσόν μου, κύριε βασιλεῦ, καὶ κέλευσον ἀχθῆναι ταῦρον ἄγριον, ἵνα δεῖξω σήμερον ἐναντίον αὐτοῦ τὴν δύναμιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ μου. οὐ θέλω γὰρ ἐγὼ λόγοις τούτῳ φιλονεικεῖν, ἀλλ' ἔργοις.

Ἄρξομαι οὖν ἐπιζητεῖν ταῦρον ἄγριον, Εἰρηναῖός 4 τις τοῦνομα, εἰς ὃν τῆς συγχλήτου, ἔφη ἔχειν αὐτὸν ταῦρον ἄγριον, καὶ τοῦτον οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἐν τοῖς βουκολίοις εἶναι, ὃν ἔλεγεν μόλις δύνασθαι ὑπὸ ἑκατὸν ἀνδρῶν ἰσχυρῶν κρατεῖσθαι. τότε ὁ

1. Ա օրինակն գրէ « նշանաց ցոյցք » : Յունարէնի մէջ նշանացոյցի յիշատակութիւն չըկայ, այլ կ'ըսուի, թէ « Յորժամ կամեր կայսրն վերջ առ վիճարանութեան, յայնժամ Չամբրիճ », և այլն :

2. Չամբրիճ մեզին խօսակցութիւնն և թրու պատմութիւնն՝ որ յունարէնի մէջ 8 էջ ընդարձակ տեղ գրուեր է, մանր և հետաքրքրական պարագայիւք, չայն ընդհակառակն 2 էջի վերածեր է պայն, ըստ քմաց յարմարելով գրանս :

3. Ընդդիմաւորիմ կրաւորակերպ՝ հոս միայն գործածուած է, հակառակիմի իմաստով :

4. Այս անուան ծագումն յունական է և ոչ հռովմեական, այսինքն՝ Խաղաղութ. Իսկ առ Հռովմայեցիս նախ ազատագրեալք ՚ի գործածեմ պայն : Գ. և Գ. դարում այլ և այլ երեւելի անձինս կ'ընծայեն մեզ յիշատակարանք և հնութիւնք. սակայն հոս յիշուածը կամ այն սկանաւոր դատաւորն և նօտարն բլաւու է, զոր կը գրուուէ Լեոն կայսրն (Coi. 10. 31. 61.), և կամ լաւ ևս՝ ընտանին Սիմեալքսի Պապին, որուն նամակն ևս կը գտնուի Ը գրոց թ' քլիսում :

և կամ այլոց, այլ ըստ թիւն ունի:

Թագաւորն առէ. Եւ դու գիւրդ
ուսար յորոց ուսարն:

Չամբրիկ առէ. Յաղութի ջուրց յար-
ծարթի կոնք արկեալ, և եւթն աւր
պաշեալ և հսկեալ, մասամբ իմի
գրեալ անուն Աստուծոյ ՚ի վերայ
ջուրցն, հաղի կարացի ՚ի միտ առ-
նուլ, զոր ոչ է պարտ մարդո(յ) խաւ-
սել:

տὸ μυστήριον τοῦτο, μάλιστα ἐχθρόν
σε ὄντα τῶν Ἰουδαίων.

Λέγει αὐτῷ ὁ βασιλεὺς, Ἀναγινώ-
σκων οὖν ἔμαθες τὸ μυστήριον τοῦτο
τοῦ ὀνόματος, ἢ οὐκ; λέγει αὐτῷ ὁ
Ζαμβρῆς, Οὔτε χάρτης, οὔτε σῶμά
τι, οὔτε ξύλο, οὔτε λίθος τοῦτο τὸ
ὄνομα δύναται ὑπογεγραμμένον ὑπε-
νεγκεῖν. Ἐφη αὐτῷ ὁ βασιλεὺς, Προ-
σηνῶς οὖν εἶπέ ἡμῖν σὺ πῶς ἔμαθες
τὸ ὄνομα τοῦτο. ὁ δὲ Ζαμβρῆς εἶπεν,
Ἐπτὰ ἡμέρας νηστείας ἐσχόλασα,
καὶ μετὰ ταῦτα ἐν λεκάνῃ, ἣ οὐδεὶς
οὐδέποτε ἐχρήσκητο, ἐβλήθη πηγη-
μαῖον ὕδωρ· καὶ ἐν τῇ ταύτην πεπλη-
ρῶσθαι ἠύλογήθη· καὶ οὕτως ἐν τῇ ὕ-
δατι δακτυλίῳ τινὶ γέγονεν γράμματα
τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ διδάσκοντα σιω-
πῶντι τῇ λογισμῷ. τότε οὖν ἀπὸ ὥρας
πρώτης ἕως ἑσπέρας ἐπιγραφέντος
τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ ὕδατι, μόλις ἠδυ-
νήθην αὐτὸ κατ' ἀκρίθειαν ἐν τῇ μνή-
μῃ τῆς διανοίας μου παρακκαταθέσθαι.
ἀλλὰ τίς χρεῖα μακροὺς ἀνειλίττειν
λαβυρίνθων λόγους;

Ταῦτα, καὶ τὰ τούτοις ὁμοια λε-
γόντος τοῦ Ζαμβρῆ, παραγίνεται ὁ
ταῦρος, οὕτως ἄγριος, ὡς μόλις δύ-
νασθαι ἕκατὸν ἄνδρας, καθὼς προεί-
ρηται, σχοινοῖς καινοῖς δεδεμένον
τοῖς νέυρασιν, καὶ τῷ τραχήλῳ ἐπέ-
χειν αὐτὸν διὰ τὸ (ασφαλές.) τότε
Ζαμβρῆς ἐπεμβάλλον καὶ ἐπιτοθά-
ζων, τῷ Σιλθέστρω ἔφη, Ἐνταῦτα οἱ
λόγοι σου, καὶ τὰ ὑποδείγματα σου
τῶν κεκαλλωπισμένων λόγων, τὴν ἐσ-
χὸν ἑαυτῶν ἐπιδειξάτωσαν. ἢ εἶπέ τὸ
ὄνομα τοῦ Θεοῦ σου πρὸς τὴν ἀκολήν
αὐτοῦ, καὶ πείσεις ἡμᾶς ὅτι τὸν παν-
τοκράτορα σέβῃ· ἢ ἐγὼ λέγω καὶ πάν-
τες τῇ ἐμῇ θρησκείᾳ συναινεσάτωσαν.
τότε ἐθορυβήθησαν σχεδὸν πάντες οἱ
τῇ ἡμετέρᾳ πίσει κοινωνοῦντες. ἀλλ'

Սեղբեսարոս սուէ. Ո՛վ չարին և խո-
բէն-խեան յոգեղ զարդարանն. շէ ոչ ու-
նան Սարգսն, այլ դիւանցն՝ զոր ոչ սաւա,
չէ ծանկնի քո դիւան-խեանդ : Արդ ես
յայտնի քարոզեմ՝ զՔրիստոս՝ Ասորոսն, և
զնորս զարար-խեանն. և որոս արա՛ զոր ինչ
սանելոց ես, որ Քրիստոսիւ ընծանելոց է :

Եւ հրամայեաց ամել Չամբրիհ ցուլ
մի հզաւր ամեհի և վայրենագոյն
յանդէ : Եւ իբրև ածաւ, մատուցեալ
Չամբրիհ յունկն ցլուն, դիւթեաց,
ըստ դիւացն ախորժակաց, լու-
թեամբ : Եւ գոչեաց ցուլն ուժգնա-
կի, և զարհուրեցոյց զբազմութիւն
տեսողացն, և զարդի հարեալ ոստեան
աչք նորա, և անդէն անշնչացեալ
մեռաւ, առանց սրո(յ) և մեքենայից
իրաց : Եւ պատահեաւ ¹ բազմու-
թիւնն, ոմանք 'ի Հրէայսն և ոմանք
'ի Սեղբեսարոս՝ հանդերձ թագաւո-
րանն : Եւ էր ամբոխ և աղաղակ մեծ
յոյժ. և Հրէայքն 'ի վերա(յ) յարու-
ցեալ Սեղբեսարոսի, և Չամբրիհ մե-
ծարանեալ որպէս յաղթող, պար-
տաւորէր զայրն Ասորւոյ՝ բազում
հայհոյութեամբ :

δ ἅγιος Σιλβέστρος ἴστατο ἀπτότητος,
καὶ ἰλαρὸς, λέγων, Οἱ μεγάλοι τῶν
δαιμόνων ἀγῶνες μείζοσι θείας ἡτ-
τῶνται βοηθείας. ἀλλ' ὅμως ἀρχαὶ
τῶν πιστευόντων ἦσαν καὶ ἔτι νεοπα-
γῶν αὐτῶν ὄντων ἐν τῇ πίστι, ἢ τῶν
πειρασμῶν καταιγίς πάνυ αὐτοὺς ἐθο-
ρύβει. συνέσαν οὖν ὅμως ἅπαντες,
ἵνα εἴπη τὸ ὄνομα. εἰς τὴν ἀκοὴν
τοῦ ταύρου, ὥστε τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ
Ζαμβροῦ δοκιμασθῆναι. "Ὅτι οὖν ἀ-
πήλθεν ὁ Ζαμβρός, καὶ ἐλάλησεν εἰς
τὴν ἀκοὴν τοῦ ταύρου, παραχρῆμα
σύντομος γενόμενος ὁ ταῦρος, ἐμική-
σατο· καὶ διὰ πολλῆ ἐκπληθυσάντων
αὐτοῦ τῶν ὀφθαλμῶν ἐξέπνουςεν. τό-
τε πάντες οἱ Ἰουδαῖοι ἐπεμβαίνοντες,
καὶ ἐπιγελῶντες, ἐπέστησαν τῷ Σιλ-
βέστρον. καὶ τὸ πλῆθος σχισθὲν εἰς
δύο, τὸ μὲν τοῦτο, τὸ καὶ ἐκεῖνο προε-
τίθεντο. καὶ ἐγένετο ὡσεὶ δύο ὠρῶν
διάστημα.

1. Աստ խոսոր համեմատութիւն ունի
հայն՝ յունարէնի հետ. այսինքն է վերջնոյս
մէջ կը պատմուի Հրէից նախատական աղա-
ղակն առ Սեղբեսարոս, և ապա երկպառա-
կութիւն ժողովրդեան յերկուս :

Βασιλευσάτωρ ἡσυχαστὴς Ὁμοεισοσσορρὸν ἴρι
ρωρδρωιωνησαστὴς ὠσαστ(λ)σλ, ὠσαστ ὠσαστ
δωδωσλ. Ἐσαστ ὠσαστ, ὠρ ὠσαστρωρ
ἴρι ἡρῶσαστῶσαστ, ὠρῶρ ἡσαστ ἡσαστρω
ἴρι, ὠσαστῶσαστ ἡσαστῶσαστ ἡσαστῶσαστ:

Ἐσαστ ὠσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστῶσαστ ἡσαστῶσαστ
ἡσαστ ἡσαστῶσαστ.

ἡ ὠσαστ. Ἐσαστ ἴρι ὠσαστῶσαστ ἡσαστ, ἡ ὠσαστ ὠσαστ
ὠσαστ ὠσαστῶσαστ ἡσαστ. ἡ ὠσαστῶσαστ:

Βασιλευσάτωρ ὠσαστῶσαστ ὠσαστ ὠσαστ ὠσαστ
ἡσαστῶσαστ ἡσαστῶσαστ, ὠσαστῶσαστῶσαστ ὠσαστ ὠσαστ
ὠσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστ ὠσαστ. ἡ ὠσαστῶσαστ ὠσαστ
ὠσαστῶσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστ
ὠσαστῶσαστ:

ἴρι ὠσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστ(σ) ὠσαστῶσαστ
ὠσαστ ὠσαστ ὠσαστῶσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστῶσαστ
ὠσαστῶσαστ. ἡ ὠσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστ
ὠσαστῶσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστῶσαστ, ὠσαστῶσαστῶσαστ
ὠσαστῶσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστῶσαστ
ὠσαστῶσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστῶσαστ.

1. ἡ ὠσαστ ὠσαστῶσαστ ὠσαστῶσαστ " ὠσαστῶσαστῶσαστ " :

τοῦ ταύρου, ἔφη πρὸς αὐτὸν μεγάλη
τῇ φωνῇ, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ τοῦ ἐσταυρωμένου ἐπὶ Ποντίου
Πιλάτου ἔγειρε, καὶ στήθι μετὰ πά-
σης ἡμερότητος, καὶ κινηθεὶς ὁ ταῦρος
ὄλω τῷ σώματι, μετὰ πολλῆς τῆς ἐ-
πεικείας ἀναστὰς ἔστη. καὶ προσελ-
θὼν αὐτῷ ὁ ἅγιος Σιλβέστρος, ἔλυσεν
πάντα τὰ περικείμενα αὐτῷ δεσμὰ,
καὶ εἶπεν, Ἀπελθε μετὰ πάσης ἐπει-
κείας εἰς τὴν σὴν ἀγέλην, ὅθεν ἐλή-
λυθας, μηδένα βλάπτων, παρ' οὐδενὸς
βλαπτόμενος· οὐδ' οὐ μὴ φονευθῆσῃ·
ἀλλὰ πληρωθέντος σου τοῦ χρόνου,
φυσικῶς θανάτῳ τὸν βίον ὑπεξέλθεις.
καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐκέλευσεν αὐτῷ γε-
νέσθαι τόπον· καὶ ἀπέλυσεν αὐτὸν
πορευόμενον μετὰ πάσης ἡμερότη-
τος.

Τότε πάντες Ἰουδαῖοι πρὸς τοῖς
ποσὶν αὐτοῦ κυλινδούμενοι, ἐδέοντο
εὐξασθαι αὐτὸν ὑπὲρ αὐτῶν, ἵνα μῆτι
συμβῆ αὐτοῖς ἐναντίον.

καὶ αὐτὴ δὲ ἡ βασίλισσα Ἐλένη ἐ-
παρθέντων τῶν παραπετασμάτων, ὁ-
ρῶντος παντὸς τοῦ δήμου, ἐξῆλθεν
καὶ προσπεσοῦσα τοῖς γόνασιν τοῦ ἁ-
γίου Σιλβέστρου, ἐν ᾧ Σιλβέστρος
θεὶς τὰ γόνατα ἐδέετο τοῦ δεσπότη
Χριστοῦ βοήθειαν ἐξαιτούμενος. τότε
παρεκάλεσεν τὸν Αὐγουστον ὁ Σιλ-
βέστρος, ποιῆσαι αὐτὸν ἡσυχάσαι τὸ
πλῆθος. γενομένης δὲ σιωπῆς, ἐν
γεολόφῳ τινὶ ἀνελθὼν ὁ Σιλβέστρος,
λαμπρᾶ τῇ φωνῇ ἐβόα, λέγων. Ἀκού-
σατέ μου ἄρχοντες καὶ δυνάσται, καὶ
ἐνωτίσασθε λαοί. ἐγὼ τὸν δεσπότην
Ἰησοῦν κυρίσω, τὸν παρέχοντα τυφ-
λοῖς ἀνάβλεψιν, κωφοῖς ἀκούειν, ἀ-
λάλοις χαρισάμενον τὸ λαλεῖν, τὸν
χεῖρας ξηρὰς ἰασάμενον, τὸν κυλλοῖς

ἴασιν δωρησάμενον· τὸν λεπρούς καθάρισαντα, καὶ νεκρούς ἐγείραντα· ὅθεν φανερώς ἀποδείκνυται τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ διαβόλου εἶναι, οὐ τοῦ Θεοῦ, τὸ ζῶντα ταῦρον ἀποκτεῖναν. εἰ γὰρ θανόντα ἀναστήσαι οὐ δύναται, ἔστιν ἄρα ζωῆς, καὶ σωτηρίας ἐχθρός, ὁ ζῶντα μὲν ἀποκτεῖναι δυναθεις.

Τότε ὁ Ζαμβρῆς διαβρῆξας τὸν ἑαυτοῦ χιτῶνα, ἔφη, Δέσποτα ἐπεικέστατε, βασιλεῦ αἰώνιε Αὔγουστε, Σίλβεστρον νικῆσαι οὐδεὶς ἠδυνήθη. ἐγὼ ἐν τῷ παντοκράτορι Θεῷ ἐνίκησα αὐτὸν· δίκαιον οὖν ἔστιν μὴ ἐπὶ πολὺ δοθῆναι αὐτῷ ἐξουσίαν τοῦ λαλεῖν. ξένα γὰρ αἰεὶ ἐφευρίσκων, καὶ ἐναντία τοῦ Θεοῦ λαλῶν οὐ παύεται· καὶ τῇ αὐτοῦ φλυαρίᾳ ἐπιβαρῆς γίνεται τῶν ὑμῶν βασιλείᾳ.

Πρὸς δὲν ὁ Σίλβεστρος ἔφη ἄκουε Ἰουδαῖε, καὶ ἀπὸ τῶν σῶν γραφῶν τὴν ἀλήθειαν μάνθανε. ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ αὐτὸς ὁ Θεὸς λέγει. Ἴδετε, ἴδετε ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν Θεὸς πλὴν ἐμοῦ. ἐγὼ ἀποκτενῶ καὶ ζῆν ποιήσω· πατάξω καὶ γὰρ ἰάσομαι. εὐκαίρως πάλιν ζωοποιεῖ. ἐπικάλεσαι οὖν εἰς τὴν ἀκοήν τοῦ ταύρου. καὶ ἐὰν αὐτὸν ἐγερεῖς, πιστεύομεν πάντες καθὼς σὺ ἔφης.

Τότε ὁ Ζαμβρῆς ἔφη, Οὐκ εἶπον σοὶ δέσποτα, ἐπεικέστατε βασιλεῦ, ὅτι ἐν λόγοις Σίλβεστρον οὐδεὶς δύναται νικῆσαι; κέλευσον οὖν αὐτῷ μὴ ῥήμασιν, ἀλλ' ἔργοις ἐπιδείξαι ἡμῖν τι. Σίλβεστρος ἔφη, Θέλεις οὖν, ἐγὼ τῇ ἐπικλήσει τοῦ δεσπότη μου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγερῶ τὸν ταῦρον; Ζαμβρῆς λέγει, Τοῦτο οὐ ποιεῖς, οὐδ' εἰ πτεροῖς πετασθῆναι δυναθῆς. παρεκάλει τόπον μετανοίας αὐτῇ παρασχεθῆναι.

Եւ բազումս է ասել վասն գշտոյին
բարե(ե)կարգութեանն, որ յաղագս
նորա է պատմութիւն գիտի խաչին, և
յԵրուսաղէմ եկեղեցւո(յ) 1 շինութեան և
ասեանցն աշխարհաց. և զարգարանք
սպասուց և պայծառութիւնք, որ նո-
վաւ ցուցաւ ընդ տիեզերս ամենայն:

Եւ ՚ի ժամուն յայնմիկ բազումք ՚ի գի-
ւաց լկեալ բժշկեցան. և բազմաց
ախտաժետաց լինէր առողջութիւն ՚ի
ձեռն սուրբ հայրապետին. և մեծա-
նայր անուն Տեանն մերո(յ) Յիսուսի
Քրիստոսի, և քաղցած ՚ի լսուցաց քանին
և ՚ի արտադրաց նշանին՝ հասարակցին, արե-
սեալ զնշանն, զոր ասէր Տէր ՚ի յե-
նորա յիշոր:

1. Հայն՝ կը տեսնուի, թէ և ոչ իսկ թարգ-
մանած բնագիրը կարող էր հասկնալ. զի յու-
նի աւանդածը բոլորովին այլ ինչ է. այս ինքն
է. « Չի յոյժ երկարի բանս, ասէ, ՚ի ճառել
զգործս կայսրուհոյն Հեղինեայ, որք յեկեղե-
ցական պատմագրաց անտի խնամով գրե-
ցան »:

Алл' еπειδѣ маκρόν ёστιν κατα-
λέγειν τὰ περι τῆς βασιλίσσης Ἑλέ-
νης λεγόμενα, τῷ εἶναι αὐτὰ μάλιστα
ἐπιμελῶς γεγραμμένα ἐν ταῖς ἐκκλη-
σιαστικαῖς 1 ἱστορίαις, ἐπὶ ταῦτα
τρέψω τὸν λόγον ἅπερ ὁ δεσπότης
Θεὸς εἰς δόξαν τοῦ ἰδίου ὀνόματος
ποιῆσαι κατηξίωσεν. Αὐτῇ τῇ ὥρᾳ
πολλοὶ δαιμονίωντες ἐκαθαρίσθησαν,
τῶν δαιμόνων βοώντων, καὶ λεγόν-
των, Σιλβέστρου τὸ χάρισμα τοῦτο
εἶναι· καὶ πάντες δεδώκασιν αἶνον τῷ
Θεῷ. ἐπράχθη δὲ ταῦτα ἐν ἀρχῇ τοῦ
μαρτίου μηνός. ἐβαπτίσθησαν δὲ ἐν
τῷ πάσχα. ἐξ ἐκείνης δὲ ἤρξατο με-
γαλύνεσθαι παρὰ τοῦ δήμου τοῦ Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ.

Օ δὲ ἅγιος Σιλβεστροս μετὰ ταῦτα
ἐκοιμήθη τὸν καλὸν ὕπνον, καὶ ἐτέ-
θη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, μηνὶ
Ἰανουαρίῳ 2 β'. εἰς δόξαν τοῦ Πα-
τρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν 3.

1. Այս տեղում՝ Սեղբեստրոսի վարուց
խմբագիրն կ'աղնարկէ մեզ զԵւսեբիոս, զՍա-
կրատ. զՍողոմէն և զայլ պատմագիրս Գ. և Ե
գարուց. և կը ցուցնէ, թէ իր խմբագրու-
թիւնն անսոցմէ շատ ժամանակ վերջ եղած է:

2. Այս տեղիս յունական աղբերէ մի կը
յառաջագայի, զի յունական և հայկական հին
սօնացուցից համաձայն՝ Ս. Սեղբեստրոսի սօ-
նը յ2 Յունուարի կը կատարուէր. իսկ լա-
տինք ՚ի 31 Դեկտեմբերի:

3. Սեղբեստրոսի վարուց յունարէնի հրա-
տարակութիւնն առ ընթեր հայոցն, թերևս
ոմանց աւելորդ համարուի, իբրև անմատչելի
ազգային բանասիրաց շատերուն. սակայն մենք
համոզուած ենք, որ առանց յունին՝ հայոցն
ինչ և ինչպիսի բլլալը՝ լաւ չպիտի հասկըցու-
էր. որով պիտի հարկադրուէին դարձեալ
բաղդատել զայն յունարէնին հետ, և չգիտեմ,
թէ պիտի գտնէին զայն: Ուստի այս ծառա-
յութիւնս մենք ուղեցինք մատուցանել անոնց՝
մերովս ժամակաճառութեամբ և քրտամբք:

Եւ լեւոնեցոյն՝ Կոստանդնուսոս սուրբաբնակ լինելը, որ յառնայնի յաղթող երկեցաւ սուրբն Սեղբեստրոս: Եւ առնեցոսն քարոզէր հետաւորաց և ճիշտորաց զեղեալսն. և բարեկարգութեամբ հաստատուն հաւատով պաշտէր զԱստուած, զՀայր ամենակալ և զՈրդի նորա միածին, և զՀոգին Սուրբ, որում փառք յաւիտեանս:

1. Այս յաւելուածս բնորոշին օտար է ՚ի յոյն բնագրէն, զի նա այս տեղ և ոչ իսկ Կոստանդնուսոսի անունը կը յիշէ, այլ Սեղբեստրոսի սքանչելագործութիւնն և յաղթութիւնն աւարտելէն յետոյ՝ կը յարէ, թէ « Այս ամենայն կատարեցաւ ՚ի սկիզբն Մարտ ամսոյ, — թէ բազումք մկրտեցան ՚ի Չատկին, — և թէ Սեղբեստրոս ապրելով ՚ի բարի ծերութեան, թաղեցաւ առ հարս իւր յ2 Յունուարի »: Հայն զայս ամենայն զանց ընելով, կ'ըսէ. « Պաշտէր զԱստուած՝ զՀայր », և այլն: Սակայն այս զանցառութիւնս, — եթէ ըստ զիսկայն եղած չէ, — կը ցուցնէ, թէ նորա գործածած բնագիրն՝ այժմեան յունարէնէն աւելի հնագոյն էր, գուցէ թէ և Սեղբեստրոսի ժամանակակիցի միոյ գործ, ոյր վասն և ոչ սուրբ հայրապետին մահը յիշած էր, ինչպէս Ագաթանգեղոսն ալ լուսաւորչի մահը չյիշատակեր:

Ուրեմն մէկ կողմէն ՚ի նկատի ունելով Սեղբեստրոսի վարաց պատմական կէտերու և անուանց և ժամանակագրութեան՝ ընդհանուր զանցառութիւնը, միւս կողմէն ալ ցայս վայր նշանակուած այն բաղմամբ և յաւելուածներն և յապաւումները, կը կրկնենք զարձեալ. Աթէ հայ թարգմանչի նպատակն այն եղած չէ, որ Ս. Սեղբեստրոսի վարաց հորազատ թարգմանութիւնն ՚ի լոյս ընծայէ, այլ անոր վրայէն իբրև հոգեւորական ճառ մի պատրաստէ՝ Յայրաւորաց համար, ըստ աւուր պատշաճի տօնին Ս. Սեղբեստրոսի և ՚ի յիշատակ Կոստանդնուսոսի, որոնք երկրորդ ա դամ կըրկնուեցան ՚ի 21 Մայիսի, պատճառաւ այլայլակ միջոցի աղայից: Ստուգ' ւ այս բանիս կողման մ'է նայն իսկ հայերէնի վերջաբանն, ուր յաւելուածս լ մի Կոստանդնուսոս գարձեալ կուգայ ՚ի հանդէս՝ ընկերանալու Ս. Սեղբեստրոսի, մինչդեռ յունարէնն՝ Սեղբեստրոսով կը

սկսի և Սեղբեստրոսով կ'աւարտի: Բ. Հայ թարգմանչին յունարէնի վերայ ունեցած գիտութիւնը խիստ չափաւոր է, մանաւանդ թէ տեղ տեղ գրեթէ ոչ ինչ, այնպէս որ կարծել կուտայ, թէ աւելի մի ուրիշ բնագրի՝ քան թէ այս ծանօթ յունարէնի վրայէն թարգմանած ըլլայ զիւրն. որ թէպէտ և աւելի ընդարձակուած է քան զհին խմբագրութիւնն և փոփոխութիւններ կրած, բայց դարձեալ կը պարունակէ անոր էական մասունքը: Գ. Այն լեզուական և պատմական բաղմամբիւ հանգամանքներն՝ յորոց զոմանս միայն նշանակեցինք, — իբրև յայտարար հայ թարգմանութեանս յեանութեան, — եթէ ժամանակաւ ազգացուցուին իբրև լոկ խանդարմունք՝ յետագայ դարուց մէջ եղած ընդօրինակութեանց, և հայերէն թարգմանութիւնը ճանչցուի իբրև հարազատ գործ Ե դարու թարգմանչի ուրումն, այնու աւելի պիտի արդարանայ Մ. Խորենացի, և կարրիէրի ենթադրութիւնքն ընդօգս ցնդին: Սովորապայ Պարթևութեան հայ թարգմանութեան մի գոյութիւնն ՚ի Ե դարուն՝ արդէն անսխալի կ'երևի ինձ, այն շօշափելի յիշատակարանով զոր ներառութեանս մէջ յիշատակեցի, այսինքն է՝ ժամանակաւ Ս. Յակոբայ վանայ մատենադարանի գրչո՞ գրէ մի ընդօրինակուած մի քանի էջ թարգմանութեանէն, որ մեր ունեցած Սովորապայ Պարթևութեան հայ թարգմանութեանէն մեծապէս կը տարբերի, — թէ յստակութեամբ շարաբանութեան և թէ ընդարձակութեամբ նիւթոցն, և Խորենացւոյ սճոյն շատ կը նմանի. և հաւանական է, թէ նա թարգմանած ըլլայ իբրև շարայարութիւն Պարթևութեան Եւսեբիոսի: Սոյնը, — գէթ առ այժմ, — չեմ կարող եզրակացնել նաև Սեղբեստրոսի վարաց հայ թարգմանութեանս համար:

Buchleinband von
JOSEF ERDMANN
BONN, Dellendorferstr. 144